

शब्द रुची

४९
[सं.सं.सं.]

साहित्य-संस्कृतिकारणाची पन्नास वर्ष

डिसेंबर २०२४ | मूल्य १० रु. | पृष्ठे ५६

या वर्षी ठाणे येथे
अवश्य सहभागी व्हा!

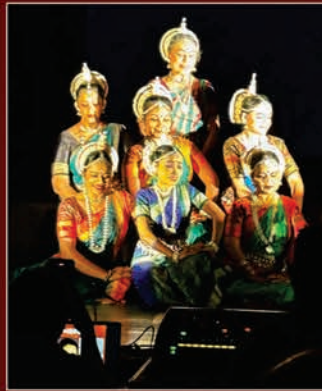

माहितीपूर्ण आणि रंजक
दर्जेदार कार्यक्रमांची रेलचेल

जयवंत दळवी - व्यक्ती आणि लेखक. एनसीपीमध्ये रंगलेला सोहळा

मोठ्यांसाठी व छोट्यांसाठी दिवालीसंध्या

सहयोग : मराठी ग्रंथसंग्रहालय, ठाणे - विराट सामाजिक आणि सांस्कृतिक मंच - अन्य संस्था
हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे संकुल, तीन हात नाक्याजवळ, सर्बिहिस रोडवर, ठाणे

२३ डिसेंबर

सकाळी १० पासून
चित्र-व्यंगचित्र-अर्कचित्र-सुलेखन-चित्रप्रदर्शने
(तिन्ही दिवस सकाळी १० ते रात्री ९)
सायंकाळी ६ वा.
ग्रंथवारी आणि उद्घाटन
१०० लेखक आणि २०० रसिक-वाचक
आवर्जून सहभागी व्हा!

२४ डिसेंबर

दुपारी ४.३० ते ६.३०
मुख्य हॉलमध्ये
प्रभावशील तरुण लेखकांशी संवाद
प्राजक्त देशमुख (नाटककार-दिग्दर्शक),
स्वप्नील गांगुडे (मालिकालेखन), रुचिरा सावंत (विज्ञान),
प्रदीप कोकरे (कादंबरी), प्रियांका पाटील (कथा),
चैतन्य सरदेशमुख (नाटक), मुक्ता बाम (एकांकिका),
हीना कौसर खान (कादंबरी), किरण क्षीरसागर (कथा),
देविदास सौदागर (कादंबरी)
मुलाखतकार - डॉ. मृण्मयी भजक, डॉ. लतिका भानुशाली
सायंकाळी ६.३० ते ७
पुस्तकांची प्रकाशने
सूत्रसंचालन - डॉ. निर्मोही फडके, अश्विनी भोईर
सायंकाळी ७ ते ९
कवितेचा तरुण स्वर
सहभाग
आदित्य दवणे, हर्षदा सुंठणकर, नैनेश तांबे, विशाखा विश्वनाथ,
तानाजी बोरहाडे, इंद्रजित घुले, रुद्राक्ष पातारे,
भारत सालुंखे, आशिष वाघरणे

२५ डिसेंबर

सकाळी १०.३० ते १२.३०
मुख्य हॉलमध्ये
ज्ञानपीठप्राप्त लेखक डॉ. भालचंद्र नेमाडे यांचे शिल्प प्रत्यक्ष
घडवतील प्रसिद्ध शिल्पकार भगवान रामपुरे
आणि पुस्तकांचे प्रकाशन
लेखक-कवी : नीलकंठ कदम, किरण येले,
महेंद्र कोंडे, मोहन काळे
सूत्रसंचालन - डॉ. निर्मोही फडके, अश्विनी भोईर
दुपारी १.३० ते ३.३०
सिनेमा आणि दृश्यकला
अरुण पुराणिक यांच्या पुस्तकांचे प्रकाशन आणि परिसंवाद
सहभाग - अरुण पुराणिक, राजदत्त अशोक राणे,
पुरुषोत्तम बेडे, सुहास बहुळकर, राजीव खांडेकर व
श्रीकांत बोजेवार
सूत्रधार - डॉ. लतिका भानुशाली
सायंकाळी ४.३० ते ६.३०
उद्योगातील मराठी मोहरे
सहभाग - श्रीपाद चितळे, अजित बेडेकर, अभय गाडगीळ,
झेल्म चौबळ आणि किशोर सरपोतदार
सूत्रधार - डॉ. मृण्मयी भजक व विघ्नेश जोशी
सायंकाळी ६.४० ते ७.१५
पुस्तक प्रकाशने
सूत्रसंचालन - डॉ. निर्मोही फडके, अश्विनी भोईर
सायंकाळी ७.३० ते ९
अशोक हांडे यांची संगीतमय मुलाखत
सूत्रधार - विघ्नेश जोशी
मर्यादित आसनव्यवस्थेमुळे नावनोंदणी आवश्यक.
प्रथम ४५० नोंदणीधारकांना प्रवेश

ग्रंथाली वाचक चळवळीचे मासिक

शब्द रुची

डिसेंबर २०२४, वर्ष बारावे
अंक आठवा, मूल्य १० रु.

संपादक : सुदेश हिंगलासपूरकर
कार्यकारी संपादक : अरुण जोशी
मुखपृष्ठ : ग्रंथाली संगणक विभाग

कार्यालयीन संपर्क

कॉम्प्युटर युनिट – योगिता मोरे, अनिरुद्ध गद्रे
shabdruchee24@gmail.com

जाहिरात प्रसिद्धी – धनश्री धारप

वितरण – हरिप्रसाद जयस्वाल, सौमित्र शिंदे

वेबसाइट डिझाइन व डिजिटल एडिटिंग

समीर कदम

संपर्क

ग्रंथाली, १०१, १/बी विंग, 'द नेस्ट', पिंपळेश्वर को-ऑप.
हौसिंग सोसायटी, टायकलवाडी, स्टार सिटी सिनेमासमोर,
मनोरमा नगरकर मार्ग, माहीम (प.), मुंबई ४०००१६
फोन : २४२१६०५० (वेळ : दुपारी १ ते ६.३०)

अंकासाठी लेख व प्रतिक्रिया खालील मेलवर पाठवावी.
shabdruchee24@gmail.com

ऑफिस वेळ : दुपारी १ ते सायं. ७

संपर्क/फोन/पुस्तके खरेदी करण्यासाठी

अंकात प्रसिद्ध झालेली मते ज्या त्या व्यक्तीची. 'ग्रंथाली' चळवळीचे 'शब्द रुची' हे व्यासपीठासमान मासिक आहे. त्यात सर्व छटांच्या विचारांना स्थान आहे. मात्र त्याच्याशी 'ग्रंथाली' विश्वस्त संस्था व तिचे विश्वस्त सहमत आहेत असे नव्हे.

अनुक्रम

प्रवीण दवणे / ५

आनंदयात्रा : आशाताईच्या स्वरांची, अन् पुलं, बोरकरांच्या शब्दांची!

शुभदा चौकर / ७

साहित्यिक श्रीमंतीची अनुभूती

मधु मोहिते / ८

पंखांना बळ देणारी ग्रंथाली

श्रीधर गांगल / ११

वाचकदिनाच्या आठवणी

सुधीर थत्ते, नंदिनी थत्ते / १४

लेखकांचे भेटी वाचक आले गा

ज्योती म्हापसेकर / १६

वाचकदिनी 'मुलगी झाली हो'

नंदन जोशी / १७

फेरलिनघेटी आणि सिटीलाइट्स पुस्तकालय

डॉ. अंजली पटवर्धन-कुलकर्णी / २०

सक्षम करणारे शिक्षण द्या!

संजीवनी खेर / २३

तारा भवाळकर : लोकसंस्कृतीची अभ्यासक

राजीव श्रीखंडे / २८

डेडे सेल्स - निकोलाय गोगोल

किरण येले / ३५

पुढील काळातील कादंबरीकार - समाधान भोरे

डॉ. टी. यल्लप्पा / ३८

'सळाळ आणि सळाळनंतर'चा कन्नड अनुवाद

डॉ. लतिका भानुशाली / ४१

जयवंत दळवी - लेखक आणि व्यक्ती - रंगलेला स्मृतिजागर

गिरीश जयवंत दळवी / ४२

मनावर कोरलेला सोहळा

नृत्य, सूर आणि नाटिकांनी रंगल्या दिवाळीसंध्या / ४३

प्रकाशने वृत्तांत / ४५ ते ४९

ग्रंथपरिचय / ग्रंथपाने

डॉ. निर्मोही फडके, चांगदेव काळे / ५० ते ५४

संपादकीय...

ग्रंथालीचे हे सुवर्णमहोत्सवी वर्ष सुरू आहे. पंडित कुमारगंधर्व यांच्या मुलाखतीच्या ग्रंथाच्या प्रकाशनाने त्याचा आरंभ एप्रिल महिन्यात झाला. तेव्हा एनसीपीएच्या टाटा थिएटरमध्ये रंगला तसाच दिमाखदार आणि दर्जेदार कार्यक्रम १७ नोव्हेंबर रोजी झाला. विशेषतः नाटककार म्हणून आणि 'ठणठणपाळ' सदरामुळे प्रसिद्ध असलेले कथा-कादंबरीकार जयवंत दळवी यांची नुकतीच जन्मशताब्दी झाली त्यानिमित्त 'जयवंत दळवी - लेखक आणि व्यक्ती' हा दळवींचे साहित्य आणि व्यक्तित्व उलगडणारा कार्यक्रम होता.

आजच्या राजकीय दिवाळखोरीतून समाजात आलेला वैचारिक संकुचितपणा, उपरोध आणि उपहास खुल्या दिलाने स्वीकारण्याची लोप पावत चाललेली मानसिकता पाहता, दळवी यांनी भल्याभल्याना मारलेल्या कोपरखळ्या ऐकताना, तो मोकळा आस्वाद घेता येण्याचा आनंद रसिकांच्या प्रतिसादातून दिसत होता. अंकात या कार्यक्रमाचा वृत्तांत डॉ. लतिका भानुशाली यांनी लिहिला आहे.

ग्रंथालीने दिवाळीनिमित्त याही वर्षी दिवाळी अंक संच योजना आखली होती. तिला चांगला प्रतिसाद मिळाला, तरी दिवाळी अंकांबाबत असलेली आस्था आणि दिवाळीच्या फराळाइतकीच वैविध्यपूर्ण वाचनाची असलेली ओढ, कमी होत चालल्याचे दिसते. वाढत्या किमती हे एक कारण असेल (सर्वच बाबतीत महागाई असताना) तरी पुस्तक, मासिक, किमान दिवाळी अंक हे अग्रक्रमात नसते, हे आपल्या ग्लोबल होण्याचे परिणाम असावेत. याच काळात मराठीला अभिजात दर्जा मिळाला आहे. आजच्या पिढीला त्यात आनंदापलीकडे काही गम्य आहे का, त्याचे काय करायचे हे आव्हान वाटते का, हे प्रश्न आहेत.

ग्रंथालीने मराठी वाचनप्रसार आणि संस्कृतिकारण यासाठी चळवळ उभारली त्याला पन्नास वर्षे पूर्ण होत आहेत. काळानुरूप नव्या प्रकारे, डिजिटल माध्यमातून ही वाटचाल चालू आहे.

'वाचकदिन' ही संकल्पना ग्रंथालीने रुजवली. ज्ञानपीठ पुरस्काराने सन्मानित भालचंद्र नेमाडे यांची मुलाखत पहिल्या वाचकदिनी झाली. योग असा, की ग्रंथालीच्या सुवर्णमहोत्सवी वर्षात होणाऱ्या वाचकदिनाला नेमाडे उपस्थित राहणार आहेत आणि प्रख्यात शिल्पकार भगवान रामपुरे त्यांचे शिल्प रसिकांसमोर साकारणार आहेत.

गेली अनेक वर्षे वाचकदिनाला आवर्जून उपस्थित राहणारे अनेक रसिक आहेत. या अंकात प्रवीण दवणे, शुभदा चौकर, मधु मोहिते, ज्योती म्हापसेकर, सुधीर व नंदिनी थत्ते यांनी त्यांनी अनुभवलेल्या वाचकदिनाच्या आठवणी लिहिल्या आहेत. त्यांना वाचकदिनाचे काय महत्त्व वाटते या अनुषंगाने मांडलेल्या या प्रातिनिधिक प्रतिक्रिया आहेत.

येत्या वाचकदिनाचा आरंभ २३ डिसेंबर रोजी सायंकाळी सहा वाजता ग्रंथवारीने होईल आणि अशोक हांडे यांच्या संगीतमय मुलाखतीने त्याची सांगता होईल. दरवर्षी येताच, या वर्षी ग्रंथालीच्या सुवर्णमहोत्सवी वाटचालीचे साक्षीदार म्हणून अवश्य या. पुढील काळात आपली छाप पाडतील अशा तरुण मराठी लेखक-कवींना ऐकायला या, संस्कृतिकारणाची ज्योत पुढच्या पिढीच्या हाती सोपवायला या.

– अरुण जोशी

आनंदयात्रा : आशाताईच्या स्वरांची, अन् पुलं, बोटकरांच्या शब्दांची!

प्रवीण दवणे

ग्रंथाली वाचक चळवळीचा सुवर्ण महोत्सव, हा मला जीवनातील सांस्कृतिक महोत्सव वाटतो. याचे कारण, ग्रंथाली ही एक सजीव सृजनशील चळवळ आहे. दरवर्षी, नव्या वर्षाच्या स्वागततोरणाचा डौल घेऊन येणारा पंचवीस डिसेंबरचा वाचकदिन, हा ग्रंथाली वाचक कुटुंबाचा स्नेहमेळावा म्हणजे साहित्य, संस्कृती व समाज यांच्या अनुबंधाचा आनंदोत्सव असतो. ह्यात कल्पकतेने, विविधतापूर्ण आशयसूत्रे घेऊन आखलेल्या कार्यक्रमांची रेलचेल असते. एरवी व्यग्रतेमुळे दुर्मिळ असणारे दिग्गज वाचकांना सहज भेटतात. संवाद साधतात. पुस्तक खरेदी, स्वाक्षरी, छायाचित्रे, भरपूर गप्पा, हशा-टाळ्या असे मनमोकळे वातावरण मी अनेकदा ग्रंथाली वाचकदिनाला अनुभवले आहे. आता तर ग्रंथालीच्या सुवर्ण पानावर येत्या पंचवीस डिसेंबर रोजी त्याच दिमाखाने हा वाचकसोहळा रंगणार आहे. त्या निमित्ताने आठवणीत अगदी कायमचे कोरले अनुभव, गेलेले वाचक दिनाबद्दल नव्या वाचक कुटुंबाला सांगावेसे वाटत आहे. मला ह्या आठवणी व्यक्त कराव्याशा वाटतात याचे ओघाने, पण महत्त्वाचे कारण म्हणजे ग्रंथालीशी माझे गेल्या पाच दशकांचे नाते आहे. म्हणूनच हा सुवर्णमहोत्सव अनुभवताना वेगवेगळी क्षणचित्रे डोळ्यांसमोर चित्रपटासारखी तरळत आहेत. विशेष म्हणजे ग्रंथालीमुळेच मी माझ्या अगदी उमेदीच्या वयात अनेक दिग्गज साहित्यिकांना जवळून पाहू शकलो. एक कार्यकर्ता म्हणून माझ्या महाविद्यालयीन वयात मी ज्येष्ठ संपादक पत्रकार दिनकर गांगल यांच्यामुळे ग्रंथालीशी मी जोडला गेलो. येथेच माझी पहिली भेट सुदेश हिंगलासपूरकर या उत्साही, हसतमुख व्यक्तिमत्त्वाशी झाली. या माझ्या त्या वेळच्या नव्या मित्राचे अपार परिश्रम, नि प्रत्येक काम निर्णायक जिद्दीने पूर्ण करण्याचा झपाटा पाहून थक्क झालो. तेव्हापासून आज ग्रंथाली विश्वस्त पदापर्यंतचा त्याचा प्रवास, हेही ह्या सुवर्ण प्रवासातील कौतुकास्पद प्रकरण आहे. आम्हा दोघांना नव्या प्रकाशित पुस्तकांचे वितरण करण्याची जशी जबादारी

असे, त्याचप्रमाणे अनेक नामवंत साहित्यिकांकडे पुस्तकाच्या सप्रेम भेट प्रती देण्यासाठी त्यांच्या घरी जावे लागे. साहित्य सहवास वांट्टे ह्या साहित्यिक गृहसंकुलात त्यावेळी खरोखर जणू मूर्तिमंत शब्दांचे दीपस्तंभ राहत होते. ग्रंथालीने संधी दिल्यामुळे मी ज्यांचे लेखन भारावून वाचत असे, अशा अनेक नामवंताना जवळून भेटू शकलो. काही नावे केवळ वानगी दाखल. विख्यात समीक्षक गुरुवर्य वा.ल. कुलकर्णी, डॉ. य.दि. फडके शांताबाई शेळके, गंगाधर गाडगीळ, कविवर्य विंदा करंदीकर, रमेश तेंडुलकर, सुभाष भेंडे, व.पु. काळे. असे अनेक. माझ्या उत्सुक नि संवादी वृत्तीमुळे मी त्यातील काहींशी संवाद साधला. त्यांचे लेखनमेज श्रद्धेने पाहण्याचे भाग्य मला लाभले. आज कदाचित ह्या गोष्टी थोड्या मजेशीर वाटतील, पण साहित्याने भारलेल्या नि लेखनात काही नवी धडपड करू पहाणाऱ्या वीस-बावीस वर्षांच्या मुलाच्या भावनेने ते जग अनुभवल्यास त्यातील खोली जाणवू शकेल.

म्हणून आज असे वाटते, हा ग्रंथाली सुवर्णमहोत्सव जसा आहे, तसा माझ्या ग्रंथालीसंबंधित भावबंधाचाही महोत्सव आहे. वाचकदिनाच्या आठवणींकडे वळण्यापूर्वी माझ्या दृष्टीने ग्रंथालीने दिलेली आणखी एक संधी आठवते. 'कविता दशकाची' या पुस्तकाच्या रूपात ग्रंथाली एक अतिशय आगळावेगळा प्रयोग संयोजित करत होते. पुढील दशकात आश्वासक कवितेने मराठी साहित्यात नाममुद्रा उमटवू शकतील अशा ताज्या दमाच्या प्रतिभासंपन्न कवींचा शोध घेऊन, त्यावर साक्षेपी समीक्षक, साहित्यिक यांची चर्चात्मक प्रदीर्घ प्रस्तावना ह्या संग्रहाला असावी असे ठरले. सारी जुळवाजुळवा चालू होती. त्या संपादक मंडळातील नावे कोण? तर मंगेश पाडगावकर, शिरीष पै, प्रा. विजया राज्याध्यक्ष, दया पवार, रमेश तेंडुलकर. सगळेच मराठी साहित्यातील ज्येष्ठ! आनंद नि भाग्याची गोष्ट तर पुढेच आहे. दिनकर गांगल यांनी अचानक मला आज्ञाच केली म्हणा ना. ह्या संपूर्ण चर्चा-

लेखनाचा, विचारवंत लेखक-कवींचा आशय लेखनिक तू असणार आहेस.' केवळ कल्पनेनेच मी निःशब्द झालो.पुढील काही महिने मी ह्या अक्षर अनुभवात अक्षरशः न्हाऊन निघालो होतो. जे टिपले गेले, मुद्रित झाले त्याहूनही प्रचंड असे काही मी अनुभवले. त्यांचे टोकाचे मतभेद, वाद, नंतर सामोपचाराने निष्कर्ष सारेच एक मुक्त विद्यापीठ! श्रवणसुखाचे अर्णव म्हणजे काय त्याचा तो प्रचीतीयोग होता.कविवर्य मंगेश पाडगावकर मला पाहताच गमतीने म्हणायचे, तू आमचा सच्चिदानंदबाबा आहेस! हा मान फारच मोठा होता. त्यातली मिस्कीली मला आजही समृद्ध करणारी वाटते.

ग्रंथालीच्या सुवर्णमहोत्सव वाटचालीतील हे जसे परीसक्षण, तसेच वाचकदिनाच्या, अवघे संवेदनात्मक आयुष्य समृद्ध करणाऱ्या अनेक आठवणी आज सादावतात. त्यातील एक म्हणजे विश्वविख्यात गायिका आशाताई भोसले यांची मुलाखत वाचकदिनी आयोजित केली होती. आशाताईच्या हजारो चाहत्यांनी सभागृह तुडुंब ओसंडून वहात होते. प्रसिद्ध सिने पत्रकार त्यांची मुलाखत घेणार होते. मुलाखतीत आशाताई भोसले काय बोलणार याची उत्सुकता सर्वच रसिकांना होती. ही मुलाखत काही केल्या रंगेच ना! श्रोत्यांमध्ये विलक्षण अस्वस्थता पसरली. न रंगण्याचे कारण मोठे मजेशीर होते. मुलाखतकार एक छोटा टेपरेकॉर्डर घेऊन आले होते. ते एकोणीसशे पंचावन्नमध्ये आशाताईचा स्वर असा होता, मग साठ साली असा.. असे म्हणून त्या काळातील आशा भोसले यांचे गाणे ऐकवत होते. आशाताई नि सारे श्रोते निमूटपणे ते ऐकत राहिले. समोर साक्षात स्वरांचे अथांग आकाश उपस्थित असताना, घरी बसून रेडिओवर ऐकावी अशी गाणी कोण ऐकणार? त्यात आशाताईनाही आपली आधीच्या काळातील ती जुनी गाणी, केवळ हाताची घडी घालून निमूट ऐकत बसण्यात कणभरही रस नव्हता. त्यांच्या चेहऱ्यावर नाराजी स्पष्ट दिसू लागली होती. रसिकांची सहनशीलता अगदी काठावर आली होती. मला तर वाटले, आता आशाताई रागावून निघून जाताहेत की काय!

पण, त्या वाचकदिनी आम्ही भाग्यवान श्रोत्यांनी 'आशा भोसले' नावाचा चमत्कार अनुभवला. अचानक आशाताईंनी ध्वनिक्षेपक हाती घेतला, नि त्या म्हणाल्या, इथे दस्तुरखुद्द आशा जिवंत बसलेली असताना, ही जुनी, रेकॉर्डेड गाणी कशाला हवीत? मी आता तुम्ही सांगाल ती गाणी गाते नि तुम्ही हवे ते प्रश्न मला थेट विचारा नि काय आश्चर्य, टाळ्यांचा तुडुंब समुद्र उसळला. सारा नूर पालटला. अवधी मैफल त्या बुलंद स्वराने नक्षत्रांकित केली. तीन-साडेतीन तास! चित्रपट, नाट्य, सुगम गीतांचा वर्षाव! आशाताईंनी अनेक आठवणी सांगत मैफल बहरत ठेवली. रसिकांच्या मनातील

अनेक प्रश्नांना दिलखुलास उत्तरे दिली. आजही त्या मुलाखतीचे अर्थातच ग्रंथालीच्या वाचकदिनाचे ते गारुड मनावरून उतरलेले नाही.

जसा आशाताईंच्या मुक्तगप्पांमुळे समृद्ध करणारा हा संस्मरणीय वाचकदिन तसाच आणखी एक वाचकदिन मला अजूनही आठवतो. एखाद्या आवडणाऱ्या कवितेप्रमाणे माझ्या मनात सतत रुणझुणत आहे. तो म्हणजे कविवर्य बाळकृष्ण भगवंत बोरकर अर्थात बाकीबाब बोरकर यांची सत्तरी वाचकदिनी साजरी झाली होती. कविवर्य बोरकरांचा हा वाढदिवस साजरा करण्यासाठी कोणकोण दिग्गज उपस्थित होते त्यांची नावे जरी नुसते आपण पाहिलीत; तरी जाणवेल, आम्ही अनुभवलेला तो वाचकदिन कसा असेल! 'अवर्णनीय' ह्या एकाच शब्दाने मी वर्णन करू शकेन. कविवर्य बा.भ. बोरकरांचा गौरव करण्यासाठी, उपस्थित होते साक्षात आपलं लाडकं व्यक्तिमत्त्व; आनंदयात्री पुरुषोत्तम लक्ष्मण देशपांडे. जसे पुलं, तसेच कविवर्य विंदा करंदीकर, त्यांच्याबरोबर कविवर्य नारायण सुर्वे, कविवर्य मंगेश पाडगावकर असे अनेक दिग्गज! आणि त्या दिग्गजांमध्ये अभिमानास्पद वंदनीय व्यक्तिमत्त्व होते, समाजभूषण बाबा आमटे! इतका अनौपचारिक आणि भरगच्च सोहळा मी उभ्या आयुष्यात पहिल्यांदा अनुभवत होतो. त्या वाचकदिनाचे पुलंचे, 'आनंदयात्री बोरकर' हे पुढे शब्दबद्ध झालेले अजरामर मनोगत, आम्ही ग्रंथाली वाचक श्रोत्यांनी, झाड आपल्यासमोर फुलताना अनुभवावे तसे अनुभवले. माझ्यासारख्या ऐन उमेदीच्या लेखक कवीने याची देही याची डोळा असा सोहळा प्रत्यक्ष अनुभवणे हा एक सृजनशील संस्कार होता.

म्हणून आज मी ठामपणे म्हणेन, ग्रंथाली सुवर्णपर्वात मानाचे पान ठरलेला वाचकदिन हा सामाजिक, साहित्यिक संस्कारदिन आहे. केवळ पुस्तके प्रकाशित करणारी ती एक प्रकाशन संस्था नाही, तर अभिरुचीसंपन्न समाज घडवणारी अत्यंत प्रयोगशील अशी पालक शाळा आहे. म्हणूनच सुवर्णमहोत्सव आहे तो आपल्या आत्मीय कुटुंबाचा! समर्पित ग्रंथवाचक चळवळीचा! या वर्षी मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळाला, आणि हेच वर्ष ग्रंथालीचे सुवर्णमहोत्सवी वर्ष! यासारखा दुसरा भाषासंस्कृती प्रीतिसंगम योग नाही, ह्या योगाने पुढे शतक महोत्सवी भरारी घ्यावी हीच वाचकदिनास माझी हार्दिक शुभेच्छा!

– प्रवीण दवणे

भ्रमणध्वनी : ९८२०३८९४१४

साहित्यिक श्रीमंतीची अनुभूती

शुभदा चौकर

गेल्या वर्षी 'चारचौघी' हे नव्या संचातील नाटक बघताना माझ्या मेंदूचे कपे किलकिले करत जुन्या संचातील 'चारचौघी'च्या आठवणी मनात रुंजी घालत होत्या. या नाटकाची झलक मी पहिल्यांदा अनुभवली १०च्या दशकातील एका २५ डिसेंबरला. ग्रंथालीच्या 'वाचकदिन' उत्सवात. मग नाट्यगृहात जाऊन तो प्रयोग परत शांतपणे पाहिला आणि ते नाटक मनात घर करून बसले. तेव्हा वयानुरूप आवडली विनी आणि मनात ठसले तिने उपस्थित केलेले प्रश्न! अलीकडे पुन्हा २०२३च्या डिसेंबरमध्ये नव्या संचातील प्रयोग बघताना माझ्या शेजारी होती माझी २३ वर्षांची कन्या. आणि मला यावेळी जास्त जवळची वाटली त्यातली 'आई'. आणि परत आठवला तो प्रयोग- ग्रंथाली वाचकदिनी पहिल्यांदा पाहिलेला प्रयोग, त्यानंतर आम्हा समवयस्क मित्र-मैत्रिणींमध्ये झडलेल्या घणाघाती चर्चा आणि स्वतःच्या मनोवृत्तीत कालानुरूप झालेले परिवर्तन!

माझ्या शाळकरी वयात ग्रंथालीच्या एका वाचकदिनाला 'मुलगी झाली हो' हे नाटक पाहायला मिळाले होते. पुढे त्या नाटकाचा प्रयोग आमच्या कांदिवलीच्या आर्य चाणक्य नगरात सादर केला गेला होता. आमचे नगर म्हणजे मध्यम वर्गीय पांढरपेशा समाजाचे वसतिस्थान. लग्नबाजारात उपवर मुलींकडून ठेवल्या जाणाऱ्या अपेक्षांचा मुद्दा तिथेही सर्वांच्या मनात खळबळ माजवून गेला होता. आम्हा मित्र-मैत्रिणीच्या घोळक्यात लिंगसमानतेच्या मुद्द्यावरून पुष्कळ चर्चा केली होती आम्ही.

माझे सगळे लहानपण मध्यमवर्गीय पांढरपेशा नगरात आणि त्याच नगरातील शाळेत गेले. आठवी-नववीत असताना दया पवार यांचे 'बलुतं' वाचले, मागोमाग लक्ष्मण माने यांचे 'उपरा' वाचले. त्यातून उपेक्षितांचे जिणे, त्यांचा संघर्ष यांची माहिती झाली. माझ्या अनुभवविश्वाच्या पलीकडची ही आत्मकथने वाचून तेव्हा मनात चर्च झाले होते. त्यानंतर जगण्याचे वेगवेगळे पट मांडणारी पुस्तके आवर्जून वाचू लागले. 'ग्रंथाली'मुळे वाचनाच्या कक्षा रुंदावल्या. पुढे 'कोल्हाट्याचे

पोर'सुद्धा वाचले आणि मन विषण्ण झाले. 'ग्रंथाली'च्या अशा पुस्तकांमुळे वाचनाचा पैस विस्तारला. एकंदर समज-उमज वाढण्यात मदत झाली.

१९९१मध्ये पत्रकारितेच्या पेशात आले. करिअरची सुरुवात झाली अर्थ-वित्तविषयक बातमीदारीपासून. त्यामुळे डॉ. नरेंद्र जाधव यांच्याशी चांगलीच ओळख झाली होती. रिझर्व्ह बँकेत त्यांच्या भेटी होऊ लागल्या होत्या. पण त्यांच्या व्यक्तिगत जीवनाशी परिचय झाला 'आमचा बाप..' पुस्तकामुळेच. त्यांचाबद्दल आदर होताच, तो दुणावला.

पुढे केव्हातरी एका ग्रंथाली वाचकदिनाला संगीता धायगुडे यांचे 'हुमान'बद्दल मनोगत ऐकले. तिथल्या तिथे ते आत्मचरित्र घेतले, वाचले, त्यांना प्रतिक्रिया दिली आणि चक्र त्यांच्याच आमंत्रणावरून त्यांना विरारमध्ये त्यांच्या केबिनमध्ये जाऊन भेटलेदेखील.

ग्रंथालीच्या वाचकदिनी अनेक साहित्यिक व चोखंदळ वाचक एका प्रांगणात भेटतात, याचाही आनंद व्हायचा. वार्षिक भेटीगाठी करण्याची संधी देणारे जणू मिनी साहित्य संमेलनच! आणखी एक अचंबा वाटे की दरवर्षी सुधीर थत्ते व नंदिनी थत्ते यांचे 'नोबेलनगरी' नेमाने प्रसिद्ध होते. त्यांच्या सातत्याचे खूप कौतुक वाटते. नोबेलविजेत्यांचे संशोधन सोप्या शैलीत समजावणारे ते पुस्तक मी आवर्जून घ्यायचे.

मी वाचकदिनाच्या आणि एकंदर ग्रंथालीच्या ऋणात आहे, कारण त्यांनी प्रकाशनापलीकडे साहित्याच्या प्रांगणात वावरण्याचा अनुभव दिला. काही वेळा त्याच व्यासपीठावरून परिसंवादात बोलण्याची संधीही मिळाली. आता तर प्रत्यक्ष आणि ऑनलाइन कार्यक्रमांचा सपाटा ग्रंथालीने लावला आहे. धुळीच्या अंगणात वाचकमेळावे करणारी ग्रंथाली आम्हाला थेट एन.सी.पी.ए.च्या आलिशान टाटा थिएटरमध्ये साहित्यिक कार्यक्रमांना बोलावू लागली, तेव्हा ग्रंथालीच्या साहित्यिक श्रीमंतीची अनुभूती आली! ही श्रीमंती अशीच वृद्धिंगत होत राहो!!

- शुभदा चौकर

cshubhada@gmail.com

पंखांना बळ देणारी ग्रंथाली

मधु मोहिते

आज ग्रंथाली स्थापनेपासून आणि त्यातील निर्माते संस्थापक यांना ऐकण्यात पन्नास वर्षे झाली. मी शालेय जीवनात असताना 'युवक क्रांती दल' ह्या संघटनेशी जोडला गेलो होतो. त्यामुळे अनेक नवनवीन गोष्टी ऐकायला मिळत. अर्थ अनर्थ अशा अर्थाने बोलता येईल असे काही समजत नव्हते. परंतु त्याचवेळी दलित साहित्य, दलित पॅथर्स, जयप्रकाश नारायण यांचे आंदोलन, स्त्री संघटनांची निर्मिती, भूमीसेना, गिरणी कामगारांचा संप, रेल्वे कामगारांचा संप याची चर्चा सतत होत होती. माझे अपूर्ण ज्ञान म्हणून नायगावला असलेल्या 'मुंबई मराठी ग्रंथ संग्रहालय'मध्ये पेपर व पुस्तके वाचायला जाऊ लागलो. माझा भाऊ सहावी-सातवी शिकलेला, परंतु लायब्ररीचा सभासद होता. त्यामुळे मला मदतच झाली. मुंबई मराठी ग्रंथ संग्रहालयात वाचायला येणारी प्र.श्री. नेरुरकर, बाबूराव बागुल, दया पवार, नामदेव ढसाळ, नलिनी पंडित, प्रा. मे.पु. रेगे, दुर्गा भागवत, विजय तेंडुलकर, रमेश तेंडुलकर, वा.वि. भट, गुरुनाथ धुरी, मनोहर ओक अशी कितीतरी मान्यवर व नवोदित मंडळी वाचक म्हणून येत होती. वाचून कंटाळा आला, की लायब्ररीच्या पायऱ्यांवर हमखास येऊन बसत. त्यांचा सहवास, त्यांचे बोलणे ऐकण्यात धन्यता वाटत होती. असे संस्कार घडत असताना रुईया कॉलेजमध्ये 'ग्रंथाली वाचक चळवळ' म्हणून निर्मिती होत असतानाचा आनंद मोठा होता. ज्यांची नावे वृत्तपत्रात येत होती म्हणजे नामांकित असे कितीतरी लेखक, कार्यकर्ते या मांडवाखाली आले होते. एकमेकांशी मित्रत्वाने बोलत होते. एकमेकांना शुभेच्छा देत होते! जन्माला येणाऱ्या बाळाचे जणू बारसे असल्याचा अनुभव होता.

या अंकासाठी लेखासंदर्भात अरुण जोशी यांच्याशी फोनवरील संभाषण सुरू असताना अशा सुखद आठवणी जाग्या झाल्या. परंतु थोडासा ओशाळलोसुद्धा कारण मी एक माणूस व पुढे कार्यकर्ता म्हणून घडत असताना, त्यात ग्रंथालीचा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सहभाग असताना, नियमित संपर्कात नव्हतो.

सामाजिक, राजकीय कार्यकर्ता म्हणून कार्यक्षेत्रात जास्त व्यग्र होतो. असे असताना मी 'शब्द रुची'मध्ये लिहावे असे म्हटल्यानंतर संभ्रमित झालो. माझ्याही समाजकार्याला यावर्षी पन्नास वर्षे पूर्ण होत असताना 'ग्रंथाली' परिवारात वावरायला मिळतेय ह्या भावनेने मी हा म्हटले. वृत्तपत्रमाध्यमे व मित्रपरिवारातील सहकारी यांच्याकडून ग्रंथालीविषयी संबंधित माहिती मिळत होती. प्रासंगिक उपस्थितीच्या आधारे माझे दोन शब्द लिहीत आहे.

ज्यांनी ग्रंथालीची स्थापना केली त्या सर्व दिग्गज संस्थापकांच्या प्रेरणेला दाद दिली पाहिजे. ही केवळ औपचारिकता तर त्यांनी जे जग पाहिले-अनुभवले त्याला शब्दरूप करण्याचे धाडस त्यांनी केले. संस्थापक प्रामुख्याने नामांकित पत्रकार होते. इंग्रजी व मराठी माध्यमातून त्यांनी आरशात प्रतिबिंब दिसावे अशी स्वच्छ पत्रकारिता केली. रस्त्यावरील न्यायासाठीचा संघर्षही त्यांनी तेवढ्याच ताकदीने मांडला. आणीबाणीच्या काळातसुद्धा ते डगमगले नाहीत. एकोणीसशे सत्तरच्या काळात दलित साहित्य, दलित पॅथर यांनी एक आसमंत ढवळून काढला होता. गिरणी व रेल्वे कामगार आंदोलन, मागोवा गुप, स्त्री-मुक्ती चळवळ, प्रायोगिक रंगभूमी, प्रभात सिनेमा, युक्रांद, श्रमिक संघटना, भूमिसेना, जयप्रकाश नारायण यांचे आंदोलन, विषमता निर्मूलन परिषद, पथनाट्य, विद्यार्थी आंदोलने असे सर्वत्र वातावरण होते. कुणी बोलके होत होते तर कुणी असंघटितांना बळ देण्यासाठी निःशब्द निस्पृहपणे सामील होत होते. ग्रंथालीची मशागत अशा पार्श्वभूमीवर झाली आहे. त्या चळवळी आज कोणत्या अवस्थेत आहेत यावर बोलता येईल. परंतु तो स्वतंत्र विषय आहे. ग्रंथाली या काळाची दखल घेईल. कारण समकाळात ज्यांचा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहभाग होता ते कोणत्या थांब्यावर आहेत? मात्र ग्रंथालीने स्वतःची वाटचाल करत असताना पन्नास वर्षे गाठणे हा मैलाचा दगड आहे. अशोकस्तंभासारखे शिलालेख सापडले की, त्यावेळचा इतिहास जागा होतो. तशी

ही पन्नास वर्षे आहेत.

पोतदार कॉलेजचे प्राचार्य-राम जोशी व रुईया कॉलेजच्या पुष्पाताई भावे यांच्या कॉलेजच्या सभागृहात व मोकळ्या जागेत सुरू झालेली ग्रंथाली पुढे पंखात बळ घेऊन झेप घेऊ लागली. आज पन्नास वर्षे पूर्ण करत असताना अनेक उपक्रमांना जन्म दिला. नाट्य, संगीत, विज्ञान, बालसाहित्य, पत्रकारिता, माध्यमे यांच्यापर्यंत धागा मजबूत केला. लेखनाबरोबर या क्षेत्रातील दिग्गजांबरोबर संवाद व सहभाग वाढवला. तोच-तोपणा नव्हे तर जगण्यात विविधता असते तिला 'वाव' करून दिला.

ग्रंथयात्रा आणि विद्यार्थिजगताला वैज्ञानिक दृष्टीकोन देणे हे मला विशेष भावलेले उपक्रम वाटतात. वैज्ञानिकांची पुस्तके प्रकाशित करणे आणि त्यांना विद्यार्थ्यांसमोर संवाद करण्यासाठी आणणे ही 'लय भारी' अशी गोष्ट आहे. मी केरळमध्ये खूप वर्षांपूर्वी गेलो होतो, तेव्हा शालेय विद्यार्थ्यांची एक मिरवणूक मी पाहिली होती. ती 'केरळा साहित्यशास्त्र परिषद' यांनी काढलेली होती. त्यांची मल्याळी भाषा मला समजत नव्हती. परंतु त्यांनी पखाली वाद्याच्या संगीतावर नाट्य सादर केले. त्याला तोड नव्हती. भावार्थ आपल्यापर्यंत पोहचत होता. पुढे त्यांनी त्याला झदज्जे एमहम रदनसहू असे म्हटले. ग्रंथाली असे एक पाऊल पुढे पुढील पिढीसाठी टाकत आहे. ही उल्लेखनीय बाब आहे. कोरोनासारख्या परिस्थितीत शांत, संयमाने व उद्दिष्टांमध्ये खंड पडणार नाही याची दखल घेऊन ऑनलाइन प्रकाशन करणे, संवाद करणे यासारखे प्रयोग केले. शिवाय यू-ट्यूब व साहाय्य करणारी प्रसारमाध्यमे यांचा मोठ्या खुबीने सहयोग घेणे हे विशेष महत्त्वाचे आहे.

गेल्या पन्नास वर्षांत पुस्तके प्रकाशित झाली. ग्रंथयात्रा, वाचक व संवाद मेळावे असे शेकडो झाले आहेत. त्यातील प्रत्येक कार्यक्रमाचे मूल्यमापन म्हणजे केवढे लिखाण होईल? म्हणून ज्या उद्दिष्टांसाठी 'ग्रंथाली'ची निर्माती झाली त्यामध्ये सकारात्मक केवढे तरी मोठे काम झाले आहे. जागतिक व देशात ग्रंथाली परिचित झाली तीच तिच्या सकस बियाणामुळेच! ग्रंथालीच्या मांडवात वावरायला मिळणे हा एक आनंद आहे. प्रत्येकाच्या बंदिस्त आयुष्यात हे क्षण आपल्या दप्तरी नोंद व्हावेत असे सहभागी होणाऱ्या प्रत्येकाला वाटत असावे असे मला वाटते. आता खूप झाले म्हणून थोडी विश्रांती घेऊया असे कोरोनाकाळातसुद्धा झाले नाही. काही संस्थापक आपला ठसा उमटवून पडद्याआड गेले. परंतु जे आहेत त्यांचा पिंड अस्वस्थ आहे. त्यामुळे ग्रंथाली प्रवाहित आहे. वास्तवात जे सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक बदल होत आहेत त्याकडे डोळसपणे पाहात आहेत. आपले भाष्य नोंदवत आहेत. ही किमया मोठी आहे. दिनकर गांगल, कुमार केतकर, आता अरुण जोशी अशी यादी मोठी आहे. परंतु ग्रंथालीला सुदेश हिंगलासपूरकरसारखे लाभलेले विश्वस्त कार्यकारी संचालक म्हणजे एक ठेवा आहे. अल्पवयात त्यांचे संबंध ग्रंथालीशी जुळले, वृद्धिंगत झाले आणि

आता आधारवड बनले असे म्हटले तर अतिशयोक्ती नाही. प्रत्येक कार्यक्रमाच्या प्रस्तावनेवेळी ते आजच्या कार्यक्रमांविषयी नव्हे तर पुढील दोन तीन वर्षांचा अर्जेंडा कार्यक्रम मांडत असतात. त्यामुळे त्यांचे मन ग्रंथालीमय झालेले आहे असे चटकन लक्षात येते.

ग्रंथालीने अनेक विषय हाताळले व त्यावर कार्यक्रम घडवून आणले आहेत. त्यामुळे खरे तर प्रत्येक कार्यक्रम वर लिहिले पाहिजे. मला दोन-तीन कार्यक्रमांचा उल्लेख जाणीवपूर्वक करावा असे वाटते.

सालाबादप्रमाणे ४१वा 'ग्रंथाली वाचक दिन' २५ डिसेंबर २०१५ रोजी साजरा झाला. ह्या दिनाच्या दिवशी ग्रंथाली ने नव्या 'डिजिटल पर्वाची' सुनियोजित सुरुवात केली. अनेक प्रसारमाध्यमांनी याआधी ग्रंथाली कार्यक्रमांना प्रसिद्धी दिली आहे. परंतु स्वतःचे असे दालन असावे व नवीन आधुनिक तंत्रज्ञानातून आपल्या वाचकांसाठी व्यासपीठ उपलब्ध करावे याची ही नोंद होती. ग्रंथालीने आपले ऑप व ई-बुक फॉरमॅट म्हणून जे अधोरेखित केले ते खूप भावले. नवीन पिढीबरोबर नाळ जोडणे, ते ज्या तंत्रज्ञानाचा उठताबसता वापर करतात त्याच्याशी ग्रंथाली जोडली हे विशेष आहे. इथेही ह्या डिजिटल आपल्या वाचकांसाठी ही सुविधा सुलभ करण्याचा खटाटोप सुदेश यांचा आहे.

प्रकाशकांच्या परंपरेत स्पर्धक असलेल्या व आपल्यापेक्षा ज्येष्ठ प्रकाशक रामदास भटकळ व त्यांचे प्रकाशन 'पॉप्युलर' याचे 'पॉप्युलरचे अंतरंग' 'ग्रंथाली'ने पुस्तकरूपाने प्रकाशित केले. हा दुर्मिळ प्रसंग असावा असे वाटते. ग्रंथालीचे अंतर्मन व त्याची निःस्पृहता जवळ करते, स्नेहसंबंधांमध्ये आपलेपणा वाटतो. रामदास भटकळ यांच्याशी अनेकदा कार्यक्रमांमध्ये भेट झाली. संवाद झाला. त्यांच्या विचारबांधिलकीचा आदर करावा असे व्यक्तिमत्त्व आहे. अन्य प्रकाशकांना अंतर्मुख व्हायला लावणारी अशी ही बाब आहे.

प्रसिद्ध लेखिका व प्रकाशक उषाताई मेहता ह्या सेवादल विचारपरंपरेतील मोठे व्यक्तीमत्त्व. त्यांच्या दोन पुस्तकांचे प्रकाशन यावेळी झाले. त्यांनी मोजक्या शब्दांत पुस्तकांविषयी भाष्य केले. त्यांनी संपादित केलेल्या 'डॉ. अरुण लिमये आठवणींचा कॅलिडोस्कोप' ह्या पुस्तकात लेख लिहिण्याची संधी मला दिली होती.

नुकतेच झालेले प्रदीप म्हापसेकर यांच्या 'व्हाईट लिली' अमूर्त चित्रांचे प्रदर्शन व कार्यक्रम घडवून आणण्यामागील प्रेरणा मला मोलाची वाटते. उद्घाटक प्रख्यात पत्रकार व संपादक कुमार केतकर आणि मुलाखत घेणारेही मान्यवर पत्रकार पद्मभूषण देशपांडे हे होते. ग्रंथाली प्रतिभागणच्या वास्तूत हे प्रदर्शन भरवले गेले. कलेच्या जाणकरांमध्ये मोजक्या शब्दांत अश्विनी भोईर यांनी प्रास्ताविक केले. म्हापसेकर यांनी प्रथम दोन शब्द व्यक्त केले तेव्हा असे प्रदर्शन कोणत्याही गॅलरीत

भरवण्याची कल्पना ही सुदेश हिंगलासपूरकर यांची होती असे सांगितले. तीन-चार वर्षे पाठपुरावा करून हे घडवून आणणे यामागे ग्रंथाली किती कमिटेड व दक्ष आहे हे दिसून येते.

कुमार केतकर यांचे वाचन व जगभरातील भ्रमंती यामुळे ते बोलत होते तेव्हा आपलाही जगप्रवास होतोय असे वाटते. प्रदीप म्हापसेकर यांच्या काळ्या व पांढऱ्या रंगांतील अमूर्त चित्रांविषयी बोलताना त्यांनी चार्ली चॅपलिनच्या सिनेमांबाबत भाष्य केले. त्याच्या ब्लॅक अँड व्हाईट कलर माध्यमातून केवढ्या ताकदीने आपला संदेश पोहोचवता येतो याचा आवर्जून उल्लेख केला. आपल्याकडील गुरुदत्त यांच्या सिनेमांशी तो जोडला. साल्वाडोर डली व पिकासो यांच्या चित्रांविषयी आठवण केली. अमूर्त चित्रांविषयी म्हणजेच मॉडर्न आर्ट पेंटिंग अनाकलनीय असतात ह्या टीकेला पिकासोलाही सामोरे जावे लागले होते. प्रदीप म्हापसेकर यांची पेंटिंग समजून घेताना त्यातील अनेक भावार्थ उलगडत जातात व समजणे हे प्रत्येकाच्या चित्रसाक्षरतेवर अवलंबून आहे, असे नमूद केले. चित्रसाक्षरता वाढवणे किंवा कोणतीही कला समजणारा जाणकार प्रेक्षक वाढवणे म्हणजे सांस्कृतिक दर्जा प्रस्थापित करण्यासारखे आहे हेही अधोरेखित झाले असे म्हणता येईल.

पद्मभूषण देशपांडे यांनी मुलाखत घेतली व म्हापसेकर आणि त्यांच्या चित्रांवर प्रेम करणाऱ्या साऱ्यांना बोलके केले. सहज ओट्यापडवीवर गप्पा मारल्यासारखे हे होते. कुठेही बडेजाव, अहंकार नसतो. प्रतिभावान व्यक्ती असल्या तरी एकमेकांशी सहज संवाद करतात. ग्रंथालीच्या प्रांगणात ही संस्कृती रुढ होतेय यांचे कौतुक वाटते.

ग्रंथालीने विविध माध्यमांचा, सोशल मीडियाचा खुबीदार, लक्षवेधक वापर केला आहे. एवढ्या वर्षात अनेकदा सरकारे बदलली. सरकारमध्ये वजन वापरून काही लाभ घेणे किंवा मर्जीतले मंत्री म्हणून त्यांच्याशी सलगी करण्याचा प्रयत्न केलेला नाही. जेवढ्यास तेवढे संबंध ठेवणे आणि स्वतःच्या उद्दिष्टपूर्तीवर लक्ष केंद्रित करून काम करणे ही बांधिलकी आहे. १९८२ मध्ये महाराष्ट्रात पन्नास ठिकाणी काढलेली ग्रंथयात्रा, वाचकयात्रा १९८५ व १९९० चा वाचन जाहीरनामा यासारख्या कल्पना व त्यासाठी केलेला खटाटोप लक्षात राहिल असा आहे.

‘मागोवा’ नावाचा एक ग्रुप म्हणून मोठा होता. विशेषतः प्रगतिशील परिवर्तनासाठी ज्यांनी आयुष्य झोकून काम सुरू केले होते त्यांना सकस वैचारिक साहित्य कमी खर्चात उपलब्ध होईल याच भूमिकेतून मागोवा सुरू केला होता. ग्रंथालीच्या पहिल्या पिढीला याची माहिती आहे. मागोवा ग्रुपने १९८०मध्ये मुंबईत ‘प्रतिशब्द’ नावाने मेळावा आयोजित केला होता. महाराष्ट्रातून खूप प्रतिसाद मिळाला. परंतु सातत्य राहिले नाही ही शोकांतिका झाली. ग्रंथाली चार पाऊले पुढे गेली याचा आनंद आहे.

मी गिरणगावात नायगाव बी.डी.डी. चाळीत राहत होतो. तेव्हा बी.डी.डी चाळ, कोहिनूर मिल व स्प्रिंग मिल, पोलीस वस्तीच्या चाळी मोठ्या प्रमाणात होत्या. अशा चाळीत मला घोघरी वृत्तपत्र टाकण्याचा अनुभव होता. मोठ्या प्रमाणात लोक नवाकाळ आणि मराठा हे दैनिक पेपर वाचायचे. थोडे अधिक शिकलेले महाराष्ट्र टाइम्स व लोकसत्ता घ्यायचे. कनिष्ठ मध्यमवर्गाचा वाचक आजही मोठा आहे. सर्व शहरांमध्ये त्यांची संख्या मोठी आहे. त्याला वाचनाची आवड आहे हे महत्त्वाचे मानून त्याच्या रुचीप्रमाणे त्याचा सहभाग कसा वाढवता येईल असा प्रश्न माझ्या मनात येतो. मी ग्रामीण भागात शेतकरी, आदिवासी, दलित व अल्पसंख्याक यांच्यामध्ये काम करत असताना त्यांचे सांस्कृतिक कार्यक्रम म्हणजे नाच व गाणी याचे आम्ही प्रासंगिक आयोजन करत होतो. त्यांची गाणी, संगीत व लय ही लक्षवेधक अशी वाटायची. आज हा समाज सुशिक्षित व अधिक समजदारसुद्धा होत आहे. अशांना वाचक चळवळीत सामील करून घेणे ही आव्हानात्मक गोष्ट आहे असे मला वाटते. ग्रंथालीच्या मागील पन्नास वर्षांच्या वाटचालीत अनेक मान्यवरांनी विविध रूपांनी लिहिले आहे. ही वाटचाल आश्वासक व पुढे झेप घेण्यास बळ देणारी आहे. दगडू पवार म्हणजेच दया पवार यांचा हुंकार, वेदना, संवेदना, आविष्कार यांना पद्मश्रीपर्यंत नाळ जोडणारी, अशा अनेकांच्या पंखाना बळ देणारी ‘ग्रंथाली’ सर्व वाचकांचा भविष्यात आधारवड होईल असा विश्वास आहे.

– मधु मोहिते

mrmohite@yahoo.com

॥ग्रंथाली॥

गाव तिथे मानसोपचार

मानसिक साक्षरतेची अभिनव चळवळ

मूल्य २५० रु. | सवलतीत १५० रु.

वाचकदिनाच्या आठवणी

श्रीधर गांगल

त्यावेळचे 'ग्रंथाली वाचकदिन' म्हणजे 'मिनी साहित्य संमेलन' असे. नाताळची गुलाबी थंडी. त्यात २५ डिसेंबरची सार्वजनिक सुट्टी. मीही तेव्हा तरुण असल्याने, उत्साही होतो. अनेक साहित्यिकांचे त्यानिमित्त दर्शन होत असे. त्यांचे विचार ऐकायला मिळत. त्यामुळे अनेक वर्षे, न चुकता, दरवर्षी, ग्रंथालीच्या वाचकदिनाला मी हजेरी लावत असे.

अशात एक दिवस ठाण्याला सुरेंद्र दिघे ह्यांच्या पुढाकाराने ठाणेकर ग्रंथालीप्रेमींची बैठक घेतली. दिनकर गांगल मार्गदर्शन करायला आले होते. मध्येच एक किरकोळ शरीरयष्टीचे गृहस्थ उभे राहिले नि म्हणाले, ग्रंथालीचा वाचकदिन मुंबईला आयोजित करता, त्यामुळे आम्ही ठाणेकर त्यास मुक्तो. आपण तो ठाणे येथे साजरा करा. तेव्हा गांगल म्हणाले, तुम्ही ठाणे येथे साजरा करा. आम्ही ठाण्याला येऊ. तेच तर ग्रंथालीचे उद्दिष्ट आहे! गावागावातील स्थानिकांनी/रसिकांनी पुढाकार घेऊन, त्यात सहभागी व्हावे, पुस्तकांवर चर्चा झडाय्या, विचारमंथन व्हावे, साहित्य-संस्कृती संवर्धनाला हातभार लावावा, अशी अपेक्षा आहे.

त्या सभेत वाचकदिनाबद्दल विचारणा करणारे सदगृहस्थ म्हणजे पुढे माझे घनिष्ट मित्र/आयडॉल-(friend, philosopher, guide ह्या अर्थाने) झालेले अविनाश बर्वे ऊर्फ बर्वेसर व त्यांच्यामुळे, घोरोब्याचे संबंध झालेल्या, त्यांच्या सुविद्य शिक्षिका पत्नी नंदिनी बर्वे. आम्ही तिघांनी त्यानंतर सन १९९८ ते २०१७ असा सलग, १९ वर्षे, दरवर्षी, ठाण्यात ग्रंथालीचा वाचकदिन साजरा केला. बर्वे पती-पत्नी दोघेही विद्यार्थिप्रिय शिक्षक असल्याने, त्यांच्या आजी-माजी विद्यार्थ्यांची, स्वयंसेवक/मदतनीस म्हणून, मदत होई. त्यामुळे वाचकदिन यशस्वी होण्यात त्यांचाही वाटा असे.

आजचे विद्यार्थी हेच उद्याचे नागरिक असल्याने, त्यांच्यात वाचनाची आवड निर्माण व्हावी, म्हणून आम्ही आमचा फोकस प्रौढ वाचकांवर न ठेवता, शालेय विद्यार्थ्यांवर ठेवला. दरवर्षी, विद्यार्थ्यांना आवडेल, रुचेल, पचेल, समजेल असा एक विषय निवडत असू. प्रत्येक शाळेने, किमान पाच विद्यार्थी निवडून,

त्यांच्याकडून, दिलेल्या विषयावर, नाट्य, नृत्य, कथाकथन, पोवाडा, कीर्तन, प्रहसन अशा माध्यमातून, तो सादर करावा, अशी अपेक्षा असे. ती स्पर्धा नसे. त्यामुळे हा पहिला, तो दुसरा असे नंबर लावणे नसे. उलट, स्टेजवर पाय ठेवणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्याला एक पुस्तक बक्षीस दिले जाई. ते शक्यतो ग्रंथालीचेच असे. शाळांचा त्यात अॅक्टिव सहभाग असावा, म्हणून, दरवर्षी एका नवीन शाळेला, यजमानपद स्वीकारण्याची विनंती केली जाई. शाळेने कार्यक्रमासाठी स्टेज, लाईट, लाऊडस्पीकर, जमल्यास, आलेल्या विद्यार्थ्यांना वडा-पाव, भेळ, बिस्कटे द्यावी अशी विनंती केली जाई. त्यावेळच्या शाळा-विशेषतः मुख्याध्यापक, शिक्षक, शाळा संचालक आम्हाला उत्स्फूर्त प्रतिसाद देत, त्यामुळे जमून जाई. तसेच यजमान शाळेने, एक मोठा कार्यक्रम सादर करावा, असे सुचवले जाई. उदाहरणार्थ, शांता शेळके, कुसुमाग्रज, आचार्य अत्रे यांच्या साहित्यावर आधारित कथा/कविता/नृत्य/नाटुकले सादर करावे, असे सुचवले जाई. शाळाही त्याला आनंदाने प्रतिसाद देत. अशावेळी, यजमान शाळा, त्यांतील अॅक्टिव शिक्षक ह्यांना आम्ही भरपूर पुस्तके भेट म्हणून देत असू. लांबच्या शाळांनी भाग घ्यावा, म्हणून त्यांना जाण्या-येण्या जाण्याचा खर्च देत असू. शाळांच्या सुट्ट्या, परीक्षा, क्रीडामहोत्सव सोडून, म्हणजे डिसेंबर/जानेवारी महिन्यात, शनिवार व रविवार जोडून, संध्याकाळी ४ ते ७ दरम्यान, तो आयोजित केला जाई. ठाण्यातील २५-३५ शाळात, मी व बर्वेसर, कधी एकत्र तर कधी स्वतंत्रपणे, परिपत्रक घेऊन, दिवाळीच्या सुट्टीअगोदर, शाळा चालकांना भेटत असू. शिवाय, कार्यक्रमदिनाच्या आठवडाभर अगोदर, त्यांना त्याचे स्मरण देत असू. मुख्य म्हणजे, हा सरकारी फतवा नसूनही, आमचे स्वागत होई, प्रतिसादही मिळे. त्यामुळे ह्या लष्करच्या भाकऱ्या भाजत आहोत, असे कधी वाटत नसे. शिवाय सुरुवातीच्या काही वर्षे, बर्वेसरांच्या निःस्वार्थ नि समाजसेवी वृत्तीमुळे स्टेट बँक, सारस्वत बँक, ठाणे जनता बँकमधील अधिकारी, आमच्या कार्यक्रमाला

अविनाश बर्वे

नंदिनी बर्वे

आर्थिक मदत देत. स्वतः उपस्थितही राहत.

बर्वेसर मुळात शिक्षक नि कल्पक! त्यामुळे त्यांनी सुचवलेले विषयही नावीन्यपूर्ण नि आवडावे असे असत. उदाहरणार्थ, 'एक पुस्तक, दोन पिढ्या'. ग्रंथाली प्रकाशित तीन पुस्तके : 'कोल्हाट्याचे पोर', 'डॉक्टर नावाचा माणूस' व 'माणूस नावाचे जगणे' तीन मायलेकींना प्रत्येकी एक पुस्तक दिले. त्यांनी ते वाचावे, पण आपापसात त्यावर चर्चा न करता, कार्यक्रमाचे दिवशी, आपले मनोगत/प्रतिक्रिया व्यक्त करायची. त्या कार्यक्रमाला, वरील पुस्तकांचे लेखकही उपस्थित होते. (२) नववीच्या विद्यार्थ्यांना त्यांचे आठवीचे मराठीचे पाठ्यपुस्तक कसे वाटले? त्यावर हजार-बाराशे प्रतिक्रिया आल्या. त्यातील काही तसेच त्यावरील परिसंवादात भाग घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे मनोगत, 'रूची' एप्रिल २००१च्या अंकात प्रसिद्ध केल्या होत्या. (३) म्हणी हा भाषेचा अलंकार. आपल्या अनास्थेमुळं आपण हा खजिना गमावून बसतो की काय, असे वाटते. एक अभ्यासू शिक्षक अश्विनीकुमार मराठे ह्यांनी मुलांची कार्यशाळा घेऊन, म्हणींच्या जन्मकथा, अर्थ, उपयोग रंजकपणे मुलांना समजावले. म्हणींचे शब्दकोश वाचायला दिले. नि मग (२००२च्या) 'म्हणींच्या खाणी, अनुभवांची गाणी' कार्यक्रमात, दिलेल्या शब्दावरून/आशय वर्णनावरून/चित्रावरून/अभिनयावरून म्हणी ओळखण्याचा, चार गटात झालेल्या लुटपुटीच्या स्पर्धेत, मुलांनी समरसून भाग घेतला. (४) कथाकथन : मुलांचे आकलन नि वय लक्षात घेऊन, अंदाजे १०० कथा झेरॉक्स करून घेतल्या. मकरंद जोशी व अशोक चिटणीस ह्यांनी प्रथम 'कथाकथनाचे तंत्र' सम जावून सांगितले. जमलेल्या मुलांचे गट पाडून, त्यांना त्या कथा सांगायला सांगितल्या. प्रत्येक गटातून दोन मुले निवडून, आठ मुले निवडली व त्यांनी कथाकथन केले. उल्लेखनीय बाब म्हणजे, ठाणे मनपा शाळेतील, सलमा शेख, जिचे पालक अशिक्षित माथाडी कामगार होते, घरात शिक्षणाची परंपरा नव्हती, तिने सर्वोत्तम कथाकथन केले. (५) २००६ साली, 'रूपांतर' हे सूत्र ठेवले होते. म्हणजे मुलांनी ८-९ वीच्या पुस्तकातील पाठांवर आधारित नाट्यरूपांतर किंवा कविता असेल तर त्यावर नृत्यनाट्य सादर करायचे.

(६) २००७ साली, ग्रंथाली प्रकाशित, 'आमचा बाप आन आम्ही' पुस्तकातील एखादा प्रसंग नाट्यरूपाने सादर करायचा होता. याला स्वतः नरेंद्र जाधव यांनी उपस्थित राहून, मुलांचे कौतुक केले. (७) ग्रंथाली प्रकाशित 'ज्ञानयज्ञ' मालिकेत, निरनिराळ्या विषयांवर ५०-६० पानांत, पेण, दिवेआगार, रोहा, अशी गावे, तसेच आगबोटी, विमाने यांचे शोध व प्रकार यांचा परिचय दिलेला आहे. प्रत्येक शाळेने यातील एक पुस्तक निवडायचे व त्याचा चित्रदर्शी परिचय करून द्यायचा. लहान तरी महान गावे' हे कार्यक्रमांमध्ये. (८) २००९ : मुलांमध्ये सभाधीटपणा यावा व दुसऱ्याशी संवाद साधण्याची कला जोपासली जावी, म्हणून शिक्षण, कला, क्रीडा, समाजसेवा, अशा क्षेत्रातील एखाद्या व्यक्तीची त्यांनी मुलाखत घ्यायची. (९) २०१० : ग्रंथाली प्रकाशित, 'नोबेलनगरीतील नवलस्वप्ने' पुस्तकांतील एखादे पुस्तक/शोध निवडायचा नि त्यावर आधारित नाट्य सादर करायचे. लेखकद्वय सुधीर थत्ते नि नंदिनी थत्ते हे दरवर्षी ऑक्टोबर महिन्यात, विज्ञान-रसायन-शरीरविज्ञान विषयात जी नोबेल पारितोषिके दिली जातात, त्या शोधांवर आधारित गोष्ट (परीकथा) लिहितात. शालेय मुलांना डोळ्यांसमोर ठेवून, सोप्या शब्दांत, त्या शोधांच्या संकल्पना नि विज्ञान सुस्पष्ट करणाऱ्या त्या कथा, ग्रंथाली दरवर्षी २५ डिसेंबरला, 'वाचकदिनी' प्रसिद्ध करत असते. सन १९९६ पासून, दरवर्षी न चुकता, ते प्रकाशित होत आहे. हे शोध विद्यार्थ्यांना किती समजले आहेत, ती पुस्तके त्यांना किती भावली आहेत, हे दिनकर गांगल ह्यांना जाणून घ्यायचे होते. एका महाविद्यालयात केलेला प्रयत्न अयशस्वी ठरला होता. लेखकद्वय थत्ते ह्यांच्या मार्गदर्शनाखाली, शाळांची क्षमता लक्षात घेऊन, त्यांना त्यातील एक शोध नृत्य/ नाट्य/ पोवाडा/कीर्तन/अभिवाचन अशा अनेक अंगांनी साजरा केला गेला. उपस्थित प्रेक्षक नि लेखकद्वय ह्यांस निरनिराळ्या शाळांनी सादर केलेला हा कार्यक्रम फारच आवडला. (१०) २०११ : सानेगुरुजी लिखित 'श्यामची आई' पुस्तकाला ७५ वर्षे पुरी होत होती. त्याचे औचित्य साधून, गेल्या कित्येक पिढ्यांचे भावविश्व पोसणारे हे पुस्तक नवीन पिढीला कसे भावते हे समजण्यासाठी, पुस्तकातील एक प्रसंग निवडून, नाट्यरूपाने सादर करण्यास सांगितले. जमलेले प्रेक्षक, त्यात भावव्याकुळ झालेले पाहून, कार्यक्रमाचे सार्थक झाल्याचे वाटले. (११) सन २०१२ : स्वामी विवेकानंद यांच्या १५०व्या जयंतीचे औचित्य साधून, 'असे होते स्वामीजी' कार्यक्रमात त्यांचे जीवन, विचार, महत्त्वाचे प्रसंग २५-३० शाळांतील मुलांनी सादर केले. त्यासाठी 'रामकृष्ण मठ' ठाणे यांचे कार्यकर्ते व शिक्षक सुरेश भिडे ह्यांनी स्वामींच्या चरित्र/गोष्टींची पुस्तके उपलब्ध करून दिली होती. (१२) २०१४ हे कवयित्री इंदिरा संत ह्यांचे जन्मशताब्दी वर्ष. प्रत्येक शाळेला त्यांची एक कविता (झेरॉक्स) व एक शाळेच्या पसंतीची कोणत्याही कवीची कविता

निवडायची. त्यातील एका कवितेचे अभिवाचन नि दुसरीवर गायन/नृत्य करावयाचे. (१३) २०१५ : लढा स्वातंत्र्याचा - भारताला स्वातंत्र्य मिळावे म्हणून अनेक देशभक्तांनी लढा दिला. स्व-प्राणांची आहुती दिली. तुरुंगवास भोगला. त्यांच्या कार्याचे तसेच स्वातंत्र्यलढ्यातील महत्त्वाच्या घटनांचे स्मरण विद्यार्थ्यांना व्हावे, हा उद्देश. विद्यार्थ्यांनी ते नाट्य/पोवाडा/कीर्तन ह्याद्वारे सादर केले. (१४) २०१६ : ग्रंथालीने कवी गुलजार ह्यांच्या बालकथांचा मराठी अनुवाद 'बोस्कीच्या गोष्टी' ९ भाग प्रसिद्ध केला. आम्ही प्रत्येक शाळेला त्याचा एक सेट भेट म्हणून दिला. प्रत्येक शाळेने त्यातील एका कथेवर कथाकथन/नाट्य सादर करावे, असे सांगितले. (१५) २०१७ : जरा याद करो कुर्बानी : स्वातंत्र्यानंतरही आपल्या सीमांचे रक्षण करण्यासाठी आपल्या जवानांना रोजच शत्रूशी मुकाबला करावा लागतो. त्यात जवान जायबंदी होतात, शहीद होतात. त्याशिवाय १९६२, १९६५, १९७१ला शत्रूसंगे मोठी युद्धे झाली. त्यात पराक्रम गाजविणाऱ्या जवानांचे स्मरण करणारी, वीरमाता अनुराधा गोरे ह्यांनी 'वारस होऊ अभिमन्यूचे', '१९७१चा रणसंग्राम', 'आचंद्र-सूर्य नांदो', 'गाऊ त्यांना आरती' आदी पुस्तके लिहिली. ठाण्यातील प्रत्येक शाळेला त्यांच्या दोन पुस्तकांचा सेट भेट दिला व त्यातील वीरकथा आधारित, एक कथा संवाद/नाट्य/अभिनय/कथाकथनांद्वारे सादर करण्यास सांगण्यात आले.

याशिवाय, 'ठाणे तेथे काय उणे?'मध्ये ठाणे शहराची वैशिष्ट्ये, विविधता, वेगळेपण ह्यावर शाळेने माहितीपर कार्यक्रम सादर करायचा. गीतरामायणमधील एक गाणे म्हणणे, प्रेस यांची मुलाखत, त्यांच्या कवितांवर आधारित कार्यक्रम झाले. 'पुस्तक मैत्री' ह्या अभिनव कार्यक्रमात, प्रत्येक मुलाने एक पुस्तक विकत घेऊन वाचायचे नि ठरलेल्या दिवशी, एका बाँक्समध्ये ते स्वतःचे नाव घालून जमा करायचे. जमलेल्या मुलांमधील काही जणांनी, वाचलेल्या पुस्तकावर बोलायचे. शेवटी घरी जाताना प्रत्येक मुलाने बाँक्समधील एक पुस्तक घरी न्यायाचे. त्या पुस्तकावर ज्याचे नाव असेल, तो मुलगा/मुलगी त्याची मित्र/मैत्रीण, असा आगळा उपक्रम केला.

वाचकदिनी यजमान शाळा एक कवी-लेखक घेऊन, त्याच्या साहित्याच्या विविध पैलूवर आधारित कार्यक्रम सादर करी. शांता शेळके ह्यांच्या साहित्यातील विविध अंगांवर आधारित कविता/लेख/कथा वाचन झाले. तसेच 'आई' विषयावर आधारित गाणी/कविता/लेख आधारित कार्यक्रम झाला. ह्या सर्वांची सुरुवात २५ डिसेंबर १९९८ रोजी, ग्रंथालीचे विश्वस्त यशवंत साने ह्यांच्या कल्पनेतून सादर झालेल्या कार्यक्रमाने झाली. त्यादिवशी संगीत व नृत्य ह्यांचा धर्म व अध्यात्माशी असलेला संबंध दाखवणारे, 'गंगावतरण' हे नृत्यनाट्य, ठाण्याचे राजकुमार केतकर व नीलिमा कडे ह्या नृत्यकला निपुणांनी आपल्या शिष्यांसह सादर केले. त्यानंतर, 'प्रेम व प्रेमविवाह' ह्या विषयावर तरुण पिढी व स्वतः प्रेमविवाह

केलेली तीन जोडपी, ह्यांच्याशी संवाद साधला, आजचे आघाडीचे मानसोपचारतज्ज्ञ डॉ. आनंद नाडकर्णी ह्यांच्या 'TALK SHOW'द्वारे. संपदा जोगळेकर ह्यांनी लहान मुलांचे वाचनविषयक विचार जाणून घेतले. सन २०१७पर्यंत हा सिलसिला चालू होता.

रमेश पानसे त्यांच्या दुकानात 'ग्रंथाली' पुस्तके सवलतीच्या दरात विकत देत. परंतु त्यांचे दुकान बंद झाल्यावर, ठाण्यात 'ग्रंथाली' पुस्तके मिळणे अशक्य झाले. तेव्हा मी ठाणे केंद्र सुरू करण्याची इच्छा व्यक्त केली. १९८३ साली, एके दिवशी दिनकर गांगल व कुमार केतकर माझे घरी आले व त्यांनी सदर केंद्र सुरू करायला अनुमती दिली. माझ्याकडे येणाऱ्या रसिकांना आरामशीर बसून, हवी ती पुस्तके चाळायला मिळत. मीही आलेल्या रसिकांना चहा/सरबत देऊन स्वागत करत असे. शाळा/महाविद्यालयात स्वतः जाऊन, पुस्तकांचे गट्टे देत असे. पुस्तके दिल्यावर, १०-१५ दिवसांनी त्यांचे अॅप्रुव्हल, मग महिन्याभराने बिलाचे पैसे मिळणे-बऱ्याच वेळा चेकने! २०१७ च्या एप्रिलपर्यंत ही सेवा चालू होती.

२०१७ मध्ये पंचाहत्तरी झाली नि मी माझ्यापुरते थांबवयाचे ठरवले. बर्वेसर ठीक आहे म्हणाले नि ठाण्याचे केंद्र तसेच ठाणे ग्रंथाली वाचकदिन हे उपक्रम ठप्प झाले. त्याचे दुःख आहे; पण नाइलाज आहे.

ग्रंथाली ठाणे केंद्रातर्फे झालेले वाचकदिन आयोजित करणाऱ्या यजमान शाळेचे मुख्याध्यापक, आयोजनात सक्रिय मदत करणाऱ्या शाळेतील शिक्षक-शिक्षिका, शाळेचे शिपाई, लाऊंडस्पीकरवाले, अशा सान्याना एक-एक पुस्तक भेट देत असू. व शाळेच्या वाचनालयासाठी 'ग्रंथाली'च्या दहा-वीस पुस्तकांचा सेट भेट देत असू. अशा २५-३५ शाळा अनेक वर्षे, आमच्या विनंतीला मान देऊन, भाग घेत होत्या.

ग्रंथाली वाचकदिनाला शाळा तसेच कार्यक्रमात भाग घेणाऱ्या मुलांच्या पालकांचे चांगले सहकार्य लाभले. त्यांना हा उपक्रम अभिनव नि अनुकरणीय वाटे. काही वर्षांनी, नवी पिढी-विशेषतः पालक तसेच शिक्षक पूर्वीइतके उत्स्फूर्त प्रतिसाद देत नाहीत, तसेच नव्या पिढीतील बँक अधिकारी आर्थिक मदत करायला तयार नाहीत, असे जाणवायला लागले. आमचेही वय झाले होते. नव्या पिढीतील कोणी हा उपक्रम चालवायला पुढे येताना दिसेना, तेव्हा नाइलाजाने, दुःखी अंतःकरणाने हा चांगला उपक्रम बंद करण्याचा निर्णय घेतला. ग्रंथाली मुख्य केंद्राकडून आम्हाला नेहमीच प्रोत्साहन, पाठिंबा मिळाला, त्यामुळेच हा उपक्रम आम्ही इतके वर्षे चालवू शकलो.

या लेखातून बोध घेऊन कोणी व्यक्ती वा संस्था पुढे आली आणि असा वाचनप्रसाराद्वारे नवी पिढी घडवण्याचा उपक्रम झाला, तर आम्हा तिघांना आनंद होईल.

– श्रीधर गांगल

shridhargangal@gmail.com

लेखकांचे भेटी वाचक आले गा

सुधीर थत्ते, नंदिनी थत्ते

“तुमची कल्पना फारच छान आहे. वाचकदिनाला अजून एक महिना आहे. तुम्ही लगेच लिहायला लाग. यंदाच्या वाचकदिनी ग्रंथाली ‘नोबेलनगरी’ पुस्तक प्रसिद्ध करणार!” असे ग्रंथालीच्या दिनकर गांगलांनी आम्हा दोघांना सांगितले आणि आम्ही चकित झालो.

१९९६चा नोव्हेंबर महिना चालू होता. एक दिवस बीएआरसीतून घरी आल्यावर गप्पा मारताना सुधीरने १९९६च्या नोबेल पुरस्कार मिळवणाऱ्या शोधांबद्दल नंदिनीला माहिती सांगितली. ती ऐकल्यावर नंदिनी म्हणाली, किती छान आहे ही माहिती.” त्यावर सुधीर म्हणाला, “खरं म्हणजे ही माहिती मुलांपर्यंत रंजक स्वरूपात पोचायला हवी. त्यातूनच उद्याचे संशोधक निर्माण होतील.” सुधीरची ही कल्पना गांगलांना सांगितल्यावर त्यांनी येत्या वाचकदिनाचाच मुहूर्त सांगून आम्हाला वेगाने कामाला लावले.

वाचकदिनी म्हणजे २५ डिसेंबरला पुस्तक प्रसिद्ध करण्याचा एकच फायदा आम्हाला तेव्हा जाणवला होता. तो म्हणजे १९९६मध्ये नोबेल पुरस्कारांनी गौरवलेल्या शोधांवरचे

पुस्तक १९९६मध्येच प्रसिद्ध होणार होते. वाचकदिनी पुस्तक प्रसिद्ध होण्याचा मुख्य फायदा लेखक म्हणून वाचकदिन अनुभवल्यावरच आम्हाला कळला. तो म्हणजे लेखकांचा वाचकांशी होणारा प्रत्यक्ष संवाद. हे वाचक वैज्ञानिकांपासून राजकीय नेत्यांपर्यंत, पत्रकारांपासून पालकांपर्यंत आणि शिक्षकांपासून शाळेतल्या छोट्या मुलामुलींपर्यंत सर्व प्रकारचे होते. वाचकदिनाच्या निमित्ताने जमणारी ही मंडळी ग्रंथ आणि ग्रंथाली दोहोंवर प्रेम करणारी होती. कौतुकापासून सूचनांपर्यंत साऱ्यांचा वर्षाव या सर्वांनी आमच्यावर मुक्तपणे केला.

गांगलांनी सुप्रसिद्ध वैज्ञानिक डॉ. अनिल काकोडकरांना, “या दोघांनी एक नवीन प्रयोग केला आहे,” असे ‘नोबेलनगरी’- बद्दल सांगितले, तेव्हा काकोडकरांनी कौतुकाने आम्हांला म्हटले, “फारच छान! आता हा प्रयोग दरवर्षी चालू ठेवणार ना?” त्यावर नंदिनीने हसून “नक्कीच”, अशी ग्वाही त्यांना दिली. गंमत म्हणजे, गेली अठ्ठावीस वर्षे सातत्याने नोबेलनगरी हा आम्हाला दरवर्षी ‘नित्यनूतन’ असा ‘प्रयोग’ वाटत आला आहे. आम्हाला दरवर्षी वाचकदिनी भेटून प्रतिसाद आणि

प्रा. दाऊद दळवी, म.सु. पाटील, डॉ. पी.एस. रामाणी, रामदास भटकळ, सुधीर व नंदिनी थत्ते

प्रतिक्रिया देणारे वाचक हे याचे महत्त्वाचे कारण आहेत. वाचकदिनी वाचकांशी होणाऱ्या संवादातून नोबेलनगरी सतत बदलत राहिली आहे, उत्क्रांत होत राहिली आहे.

यात अलीकडे एका नव्या अनुभवाची भर पडली आहे, ती म्हणजे, वाचकांच्या दुसऱ्या पिढीची. ज्यांनी विद्यार्थिदशेत नोबेलनगरी वाचली आणि त्यांना ती भावली, असे अनेक पालक आज आपल्या मुलांसाठी नोबेलनगरी घेतात. आताच्या पिढीतली मुले इंग्रजी माध्यमातून शिकत असल्यामुळे नोबेलनगरी इंग्रजीमधूनही असावी अशी इच्छा पालकांनी अनेक वर्षांपासून व्यक्त केली होती. यातूनच नोबेलनगरी मराठी आणि इंग्रजी अशी द्वैभाषिक स्वरूपात आणण्याची कल्पना सुदेश हिंगलासपूरकरांनी उचलून धरली.

वाचकदिनी भेटलेल्या अनेक वाचकांनी केलेल्या सूचनांमधून आम्हीही खूप काही शिकत गेलो. डॉ. रविन थत्ते यांनी आम्हाला सांगितले की “तुमच्या गोष्टींमध्ये बहुतांश पुरुष पात्रेच असतात. आज विविध क्षेत्रांत स्त्रियाही कर्तृत्व गाजवत आहेत.” त्यानंतर आमच्या गोष्टींमध्ये त्यांच्या सूचनेनुरूप समतोल साधला गेला. रामदास फुटाणे यांनी आम्हाला लोककलांचा समावेश करून ग्रामीण वाचकांशी जवळीक साधता येईल, याची जाणीव करून दिली. त्यानंतर नोबेलनगरीमध्ये लोकनाट्ये, पोवाडे वगैरे यायला लागले. याचा प्रभाव वाचकदिनानिमित्त ठाण्यात झालेल्या कार्यक्रमात आम्हांला अनुभवता आला. अविनाश बर्वे आणि श्रीधर गांगल यांनी पुढाकार घेऊन ठाण्यातल्या विविध शाळांमधील विद्यार्थ्यांचा नोबेलनगरीवर आधारलेला कार्यक्रम सादर केला. नाटकांबरोबरच पोवाडा, दिंडी, कीर्तन वगैरेंनी विनटलेला हा उत्कृष्ट कलाविष्कार प्रेक्षकांची मने जिंकून गेला.

विविध माध्यमांचे प्रतिनिधीही वेगवेगळ्या वाचकदिनी आम्हाला भेटायचे. त्यांच्याशी झालेल्या गप्पांमधून अनेकांनी नोबेलनगरीची विविध वैशिष्ट्ये उलगडून दाखवणारे लेख वेगवेगळ्या मराठी आणि इंग्लिश नियतकालिकांमधून प्रसिद्ध केले. तसेच, दूरदर्शन आणि अन्यही वाहिन्यांच्या प्रतिनिधींनी या उपक्रमाची माहिती दृक्श्राव्य माध्यमातून लोकांपर्यंत पोचवली. यातूनच स्टॉकहोमच्या ‘स्वेन्स्का डॅगब्लॅडेट’ या वर्तमानपत्राने आणि स्वीडनच्या अधिकृत वेबसाईटने नोबेलनगरीचे कौतुक केले. माध्यमाच्या प्रतिनिधींशी झालेल्या गप्पांमधून आम्हाला नोबेलनगरीतले लोकांना काय भावते याचे अनेक पैलू उलगडले. उदाहरणार्थ, मुले आइनस्टाइनशी गप्पा मारत त्यांचे संशोधन समजावून घेतात, या प्रसंगाचे माध्यमातल्या अनेकांनी कौतुक केले. चीनला गेलेले एक तरुण पत्रकार मित्र मला म्हणाले, की त्यांनी मराठी पुस्तकांच्या क्षेत्रातला वैशिष्ट्यपूर्ण उपक्रम म्हणून नोबेलनगरीची माहिती सांगितली. तेव्हा ऐकणाऱ्यांची प्रतिक्रिया होती, “मुलांसाठी

नोबेल विजेते डॉ. पॉल नर्स यांना नोबेलनगरी देताना सुधीर थत्ते आणि नंदिनी थत्ते

नोबेलविजेत्या संशोधनाची माहिती अशी रंजकपणे देणारी पुस्तके चिनी भाषेत आली तर त्यांचे जोरदार स्वागत होईल!”

वाचकदिनी भेटलेल्या अनेक शिक्षकांनी आम्हाला सध्याच्या अभ्यासक्रमाशी नोबेलनगरीची सांगड कशी घालता येईल, याविषयी वेळोवेळी सूचना केल्या, आणि त्यांचा आम्ही नोबेलनगरीत आवश्यकतेनुसार उपयोगही केला. उदाहरणार्थ, अशा सूचनांमुळे आम्ही आवश्यक ती वैज्ञानिक आणि तांत्रिक माहिती देणाऱ्या आकृत्याही जरूरीनुसार देऊ लागलो. नोबेलविजेते कोणत्याही देशाचे असले तरी पुस्तकातून त्या संशोधनाची वैज्ञानिक माहिती देताना भारतीय संशोधकांनी केलेल्या संबंधित संशोधनाची माहिती द्यावी, असे काही शिक्षकांनी सांगितले. यामुळे आपण भारतीयसुद्धा विज्ञानसंशोधनात कर्तृत्व गाजवू शकतो, याची जाणीव आणि ईर्ष्या मुलांमध्ये निर्माण होईल, असे त्यांचे म्हणणे आम्हाला आवडले. आम्ही नोबेलनगरीतून गणित आणि खगोलविज्ञानापासून लशीकरणापर्यंत भारतीय संशोधकांनी केलेल्या वैज्ञानिक संशोधनाचा विषयानुरूप परिचय गोष्टीतून करून देतो.

अर्थात, प्रतिसादांमध्ये सर्वात महत्त्वाचा प्रतिसाद होता तो बालवाचकांचा. पुस्तकात छान छान चित्रे असावीत, असा बालवाचकांचा नेहमीच आग्रह असतो. एका वर्षीच्या नोबेलनगरीतली अशी चित्रे पाहूनच त्या वर्षीचे नोबेलविजेते पॉल नर्स मराठीतली आपल्या संशोधनावरची गोष्ट ओळखून “ओह, इटस् ऑलरेडी हियर!” असे उद्गारले होते. तेव्हा चित्रांच्या सामर्थ्याचा एक वेगळा प्रत्यय आम्हांला आला. मुलांच्या जगाची आणि विज्ञानाची सांगड घालणाऱ्या विकिमाऊसवरही मुले खुश होती. नोबेलनगरीत वर्णन केल्याप्रमाणे प्रत्यक्ष प्रदर्शने, उपकरणे आणि प्रयोग पाहात

विज्ञान शिकता आले तर किती बहार होईल, असेही मुलांना मनापासून वाटते.

एके काळी परिकथांत रंगणारी मुले आता काळाबरोबर यूट्यूबच्या जगात आली आहेत. यूट्यूबने आज सगळ्या जगासमोर आपली कला सादर करण्याची जी संधी निर्माण केली आहे, तिचा उपयोग करावा असे त्यांना वाटते. त्यामुळे त्यांना सादर करता येतील अशी नाट्ये नोबेलनगरीत आली, तर ती त्यांना हवी आहेत. ग्रंथालीच्या स्पर्धेत अनेक शाळांमधल्या मुलांनी विज्ञाननाट्ये ज्या कल्पकतेने सादर केली ती पाहून आम्हाला तर 'आपण लिहिलेली नाट्ये म्हणजे न रंगवलेली शाडूची गणपतीची मूर्ती आणि मुलांनी सादर केलेली नाट्ये म्हणजे सुंदर रंगवून आरास करून मांडलेली गणेशमूर्ती' असे वाटले होते.

नव्या तंत्रज्ञानाबरोबर वाढत जाणाऱ्या माध्यमांनी केवळ नोबेलनगरीसाठीच नव्हे तर विज्ञानशिक्षणासाठीही खूप नव्या संधी आणि खूप नवी आव्हानेही निर्माण केली आहेत. गुगल-भाषांतराने विविध भाषांमध्ये पुस्तके भाषांतरित करणे अधिकाधिक सोपे होत जाईल. परंतु इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांनी नवी पिढी वाचनाकडून श्रवणाकडे आणि प्रेक्षणाकडे वळते आहे. नोबेलनगरीतल्या सारखी प्रदर्शने आणि शास्त्रज्ञांशी संवाद प्रत्यक्षात नाही तरी आभासी वास्तवात आणि कृत्रिम बुद्धिमत्तेने शक्य होतील. अशा निर्मितीच्या अनेक संकल्पना सुचत असल्या तरी सध्यातरी त्या प्रत्यक्षात आणणे प्रचंड खर्चाचे आहे. जगातल्या एके काळच्या सर्वोत्कृष्ट संगणकापेक्षा जास्त क्षमता असणारे भ्रमणध्वनी आज सामान्य माणसालाही परवडतात, हा तंत्रज्ञानाचा वेग लक्षात घेता, नव्या गोष्टीही आपल्याला भविष्यकाळात उपलब्ध होतील, यात शंका नाही.

परिकथा, लोकनाट्ये, पोवाडे अशा पारंपरिक रूपांपासून आधुनिक इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांपर्यंत नोबेलनगरी विविध अवतारांमधून उत्क्रांत होत पुढे गेली असली तरी या सगळ्याची आधारशीला एकच आहे. आणि ती म्हणजे, गेली अठ्ठावीस वर्षे प्रत्येक 'वाचकदिना'ला आमच्या भेटीला येणारा वाचक. पिढ्या बदलल्या, तंत्रज्ञान बदलले, पण एक गोष्ट कायम आहे, ती म्हणजे या वाचकांनी केलेले प्रेमळ कौतुक आणि तळमळीने केलेल्या सूचना. त्यामुळेच, वाचकदिनाला येतो तेव्हा 'लेखकांचे भेटी वाचक आले गा..'चा ब्रह्मानंद आम्हाला होतो. आणि त्याच्याच जोरावर आम्ही दरवर्षी पुन्हा एकदा नव्याने नोबेलनगरीचा पुढचा प्रयोग करायला सज्ज होत आलो आहोत आणि यापुढेही होत राहू.

- सुधीर थत्ते, नंदिनी थत्ते
nobelnagari@gmail.com

वाचकदिनी 'मुलगी झाली हो'

ज्योती म्हापसेकर

स्त्री मुक्ती संघटना आणि ग्रंथाली दोघांचाही जन्म एकाच सालचा. 'मुलगी झाली हो'चा पहिला प्रयोग १५ मे १९८३ रोजी दिल्लीतील एका स्त्रियांच्या कार्यशाळेत झाला. अतिशय चांगला प्रतिसादही मिळाला. मुंबईत परत आल्यावर आम्ही काही प्रयोग केले. पण आम्ही काही नाटकवाल्या नाही तर चळवळीतील कार्यकर्त्या आहोत याचे भान आणि दडपण दोन्ही आमच्यावर होतं. आमचे प्रयोग मुख्यतः स्त्रियांसमोरच होते. मुंबईसारख्या शहरात पुरुषांसमोर हे नाटक करायला आम्ही सुरुवात केली नव्हती. यातील विडंबन, पुरुषांचा केलेला उपहास त्यांना कसा पचेल याची काळजी आम्हाला वाटत होती. २५ डिसेंबर १९८३ रोजी ग्रंथालीने आम्हाला त्यांच्या 'वाचकदिना'च्या पोदार कॉलेजमध्ये प्रयोग करण्याचे आमंत्रण दिले. तेव्हा तिथे हा प्रयोग कसा होईल याची धाकधूक आमच्या मनात होती. प्रयोग करायला स्टेजवर उभे राहिल्यावर समोर बसलेला मान्यवर, जाणकार समुदाय आणि पत्रकार बघितल्यावर खरे तर पोटात गोळाच आला होता. मात्र प्रयोग सुरू झाल्यावर मात्र प्रत्येक विनोदाला प्रेक्षकांची उत्स्फूर्त दाद मिळत होती. गाण्यांना उत्तम प्रतिसाद मिळत होता. प्रयोग उत्तरोत्तर रंगतच गेला. प्रयोग संपल्यावर सर्वांनी कौतुकही केले. केवळ गाण्यांचे वा अभिनयाचे नाही तर आशयाचेही. परिणामी त्या आठवड्यात अनेक वर्तमानपत्रांत आणि मासिकांत प्रयोगाबद्दल परीक्षणे आणि लेख लिहून आले. या प्रयोगामुळे आम्हाला कुठेही प्रयोग करण्याचा आत्मविश्वास तर मिळालाच, नाटकालाही प्रसिद्धी मिळाली. तीन महिन्यांतच ग्रंथालीने नाटकाचे पुस्तक छापले. नंतरच्या स्त्री मुक्ती यात्रेत ग्रंथालीचे कार्यकर्ते सहभागी झाले.

smsmum@gmail.com

फेरलिनघेटी आणि सिटीलाइट्स पुस्तकालय

नंदन जोशी

माझी १९९२ साली सॅन फ्रान्सिस्कोला पहिली खेप झाली. मिलन (पत्नी) एका संमेलनात भाग घेत होती; मला हुंदडायला भरपूर वाव होता. सॅन फ्रान्सिस्कोमध्ये अनेक वसाहती आहेत (neighborhoods) जिथे वेगवेगळ्या देशांमधील लोक वेगवेगळ्या दशकांत येऊन स्थायिक झालेले. एका दुपारी सहज फिरत फिरत इटालियन भागात (नॉर्थ बीच) आलो. सहज नजर पडली वाटेवरच्या एका पुस्तकगृहावर. तसे एसएफ हे पुस्तकगृहांनी संपन्न शहर असायचे. आजच्या वाचनाबाबतीतल्या उदासीन वातावरणात ती संख्या घटली असली तरीदेखील पुस्तकांची बरीच दुकाने आहेत. तर त्या दिवशी एका नवीन जगाची ओळख झाली. जसजसा मी फिरायला लागलो तसतसा माझा विश्वासच बसेना की असे दुकान अस्तित्वात आहे.

सर्वप्रथम नजर खिडकीत मांडलेल्या पुस्तकांकडे गेली. पुस्तकांमधील वैविध्य पाहून मी चकित झालो. एका कपाटात कविता, त्यापुढे समाजकारण, राजकारण आणि तत्त्वज्ञान. सर्व पुस्तकांमध्ये एका दुवा जाणवत होता : तो म्हणजे नवीन दिशा आणि जाणीव यांच्यावरचा भर.

आत शिरलो तर जॅझ संगीताचे सूर, चेहऱ्यावर गंभीर भाव असलेले विक्रेते आणि छोटे, लाकडी जिने. पुस्तकगृहाचे नाव सिटी लाईट्स बुक स्टोअर. उभे राहायला जागा कमी, बसायला फारफार तर एखाददुसरे स्टूल आणि रहदारी पुष्कळ. पुस्तकेच पुस्तके. सुरुवात कुठून करायची? शिरल्या शिरल्या डावीकडे न्यू फिक्शन आणि न्यू नॉन फिक्शनचे कप्पे. इथेच बराच वेळ घालवता येईल. फिक्शनमध्ये प्रादुर्भाव कादंबऱ्यांचा. १० पैकी ४ तरी भाषांतरित तुर्की, स्पॅनिश, मेक्सिकन, पेरुव्हिअन, इटालियन, चेक, रशियन, ब्रिटिश, आयरिश, इत्यादी, इत्यादी. हार्ड बाऊंड पुस्तक उचलून पुढचे मागचे पान वाचता वाचता मनगट दुखण्याची पाळी येते. प्रत्येक पुस्तक उचलून, हाताळून परत ठेवण्यात वेळ कसा गेला हे कळत नाही. पहिली आवृत्ती ही हार्ड बाऊंडमध्ये; पेपरबॅक यायला

सरसहा वर्षभर तरी, कादंबरीला खप असला तर अधिक काळ ही. व्यक्तिगत अनुभवांवर आधारित, ऐतिहासिक, प्रवासवर्णनात्मक, स्त्रीवादी कादंबऱ्या. कथानकांमध्ये फॅसिझमने पछाडलेल्या समाज, होलोकॉस्ट आणि त्याचे दशकानुदशके पडलेले समाजावरचे सावट, आयरनी, कॉमेडी, ट्रॅजेडी - बहुतांश ट्रॅजेडी. जीवनातले चढउतार, नात्यांमधले ताणतणाव, दुरावलेली नाती, दशकांतराच्या भेटी, जुन्या स्मृती, भूतकाळाविषयीची खंत, वाया गेलेले जीवन, भविष्याबद्दलची भीती, लहानपणी घडलेल्या घटनांमुळे बदललेले जीवन असे अनेक प्रवाह दाखवणाऱ्या कादंबऱ्या.

पुस्तक प्रकाशन इतिहासात सिटी लाईट्सला महत्त्वाचे स्थान आहे. १९५५ साली लॉरेन्स फेरलिनघेटीने सिटी लाईट्स उघडले. त्या काळी निषिद्ध असलेल्या हेन्री मिलर आणि इतर लेखकांच्या कादंबऱ्या प्रकाशित केल्या. अॅलन गिन्सबर्गचा Howl कवितासंग्रह त्याने प्रथम प्रकाशित केला. अश्लीलतेचा आळ आणून सरकारने त्याच्यावर खटला चालवला. दुकानात येऊन फेरलिनघेटी आणि त्याच्या सहकाऱ्याला बेड्या ठोकून पोलीस चौकीत नेण्यात आले. अर्थात तिथे थोड्या वेळात त्यांना जामिनावर सोडले. फेरलिनघेटी हा खटला लढला आणि जिंकला. कोर्टात त्याने युक्तिवाद लढवला आणि पटवून दिले की त्या कवितांना साहित्यिक मोल आहे. फेरलिनघेटी हा नुसता विक्रेता, प्रकाशक नव्हता तर त्याने कविताही प्रसिद्ध केल्या; वयाच्या शंभराव्या वर्षीही त्याने एक कादंबरी लिहिली! शेवटपर्यंत तो सिटी लाईट्समध्ये येऊन लेखकांशी गप्पागोष्टी करायचा. बीट चळवळीतील अनेकांना त्याने प्रोत्साहन देऊन लिहिते केले. जिन्सबर्ग, केरुएक, असे अनेक महत्त्वाचे लेखक त्याच्या हातून प्रकाशित झाले.

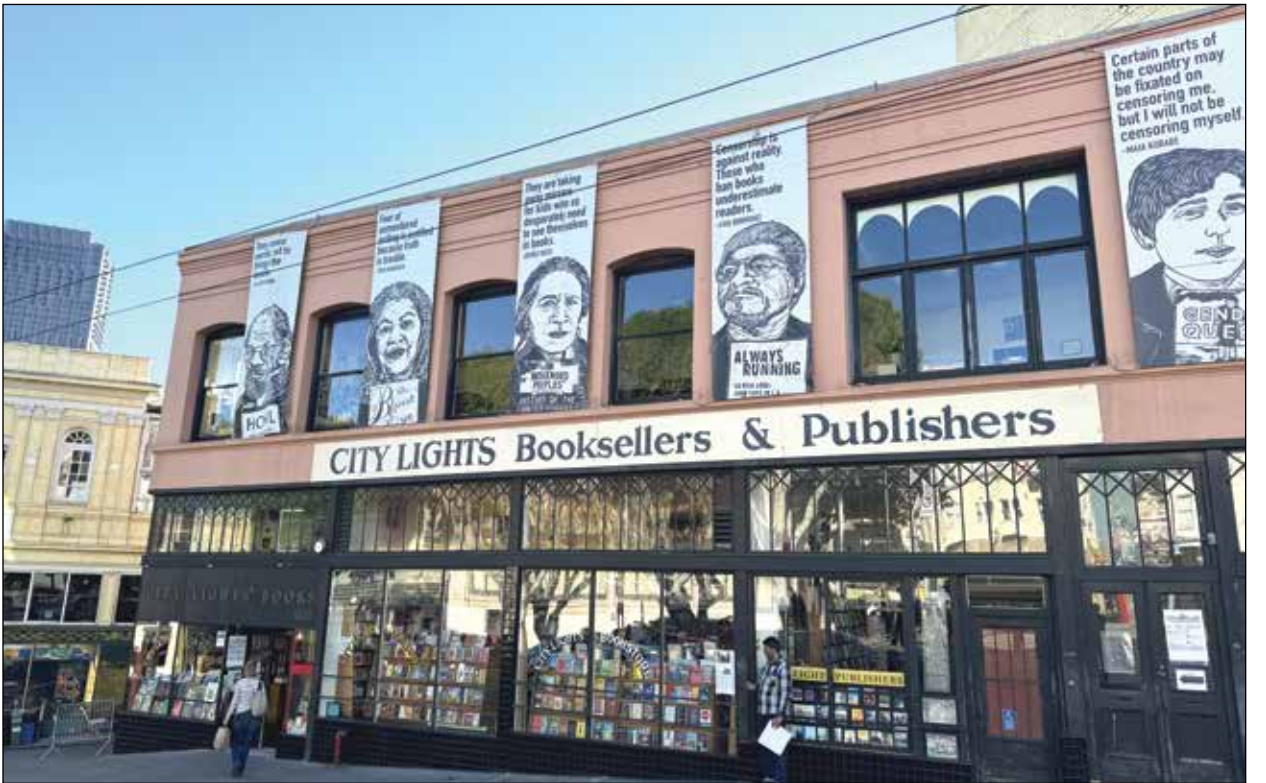
सिटी लाईट्स हे रॅडिकल पुस्तकालय मानले जाते. चालू विचारप्रणाली आणि राज्यव्यवस्था याला छेद देणारी

मते असणारी पुस्तके आणि वेगळ्या वळणावरच्या विचारधारा असलेली पुस्तके यांचा समावेश आहे. सिटी लाइट्स एक प्रकाशनसंस्थादेखील आहे. तिचे कार्यालय पुस्तकगृहाच्या वरच्या मजल्यावर आहे. मुख्यतः राजकीय, समाजशास्त्रावरची आणि दुर्लक्षित किंवा उपेक्षित सामाजिक गटांचे विचार व अनुभव मांडणारी, या प्रेसची सुरुवात पेपरबॅकमधील कवितांच्या पुस्तकमालिकेने झाली. त्याचे नाव Pocket Poets Series यात फेरलिनघेट्टीने Ginsberg चा अमेरिकेतील कविताविश्वात क्रांती घडवून आणणारा कवितासंग्रह प्रसिद्ध केला. यासाठीचा खटला आणि ती लढाई याविषयी आधी सांगितले आहेच. ही मालिका अजून चालू आहे. आजही कविताप्रकाशन चालू आहे. वैचारिक व तत्त्वज्ञानपर लेखमालादेखील. उदाहरणार्थ, आन्द्रे ब्रेतोंच्या निबंधांचा संग्रह नवीनच प्रकाशित होतोय. ब्रेतों हा विसाव्या शतकातील एक महत्त्वाचा विचारवंत, कलाक्षेत्रातील चळवळींविषयी गंभीर लेखन करणारा. ओपन मीडिया मालिकेत वंशवाद, दहशतवाद, मनुष्यनिर्मित वातावरणबदल अशा विषयांवर विचारपूर्वक लेखन आणि चालू प्रवृत्तींचा निषेध व प्रतिकार करणारी पुस्तकेही आहेत.

एका मुलाखतीत तिथे काम करणाऱ्या पीटर मारवेलीसने एक अनुभव ऐकवलाय. अशा पुस्तकगृहामुळे समाजात काही बदल घडू शकतील का हा त्याला प्रश्न पडायचा. एके दिवशी बाई व तिची तरुण लाजाळू मुलगी आली आणि तिने पीटरला

तिच्या मुलीसाठी एक पुस्तकांची यादी द्यायला सांगितली. पीटरने अशी यादी तयार केली ज्यात Hannah Arendt आणि George Bataille हादेखील असे लेखक होते. काही वर्षांनंतर एक तरुणी दुकानात शिरली आणि पीटरला म्हणाली की अनेक वर्षांपूर्वी केलेल्या तुझ्या यादीने माझा जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन संपूर्णतः बदलला. मी आता इथे येऊन माझी स्वतःची यादी करतेय, कारण मला शिक्षिका व्हायचेय. Hannah Arendtचे लेखन हे Jewish Holocaust नंतर ह्या क्रूर प्रवृत्तींचा तर्क लावण्याचा प्रयत्न होता. Banality of Evil ही कल्पना तिने Fascist शक्तीच्या पराभवाविषयी मांडली होती. Bataike हादेखील पारंपरिक विचारप्रणाली धुडकावून लावणारा विचारवंत होऊन गेला. त्याच्या मते मनुष्यप्राणी लैंगिकता व कामुक प्रेरणेतल्या शोधातून आध्यात्मिकतेकडे जातो. त्या अनुभवातूनच तो जगण्यापलीकडच्या विश्वाचा शोध घेऊ शकतो.

सिटी लाइट्स आणि कविता यांचे गहिरे नाते आहे. त्यामुळे पुस्तकालयाच्या मागच्या बाजूला जिना वर चढून कवितांची खोली आढळते. छोट्याशा खिडकीतून सभोवतालच्या नॉर्थ बीच व चायना टाऊनमधल्या इमारती दिसतात. भिंतीलगत कवितांच्या पुस्तकांची कपाटे व मध्ये खुर्च्या (इथे साहित्यिक कार्यक्रमही होत असतात.) तर वर्जिल आणि होमरपासून थेट आधुनिक कवींपर्यंत, पण केवळ पाश्चात्य कवीच नव्हेत तर बशो, टागोर इत्यादी आशियाई व आफ्रिकन,

सिटी लाइट्स बाह्यरूप

मध्यपूर्व खंडातलेदेखील. दक्षिण अमेरिका, केरेबियन (डेरिक वॉलकॉट नोबेलविजेता) हेही आढळतात. सिटी लाइट्समध्ये ज्या कवींनी आपल्या कविता प्रकाशित केल्या अशा कवींवर विशेष भर. बीट्सवर पुढच्या परिच्छेदात चिकित्सा आहे. इथे वर आल्यावर कवितेच्या प्रवाहात गुंतून जाण्याचा अनुभव येतो. एकाप्रकारे आपण दैनंदिन जीवनप्रवाहापासून सुटे होतो.

बीट्स कवींवर एक पुस्तकही पुरे पडणार नाही तरीदेखील काही कवींचा उल्लेख करणे आवश्यक आहे. Allen Ginsburg सर्वज्ञात आहे; एजरा पाउंड नंतरच्या पिढीतला एक महत्त्वाचा कवी. त्याने ७०च्या दशकात मुंबईला भेट दिली होती. Gary Snyder हा कवी मला फार वेगळा आणि महत्त्वाचा वाटतो. बऱ्याच कविता निसर्गप्रेमाशी संलग्न आहेत आणि या कवितांमध्ये एक आध्यात्मिक तीव्रता जाणवते. Ginsberg, Snyder हे कवी भारतातील धर्मांशी परिचित आहेत. बुद्धधर्माचे प्रेमी आणि हिंदू तत्त्वज्ञानाचेदेखील. Jack Kerouac हा कादंबरीकार (त्याने कविताही लिहिल्यात.) आपल्या प्रवासवर्णनमिश्रित कादंबऱ्यांमध्ये हिंदू, बौद्ध धर्म याविषयी बरेच काही येऊन जाते. ते केवळ धर्मविचारांपुरते न रहाता आपल्याला भिडते. भारतापासून हजारो मैल दूर संस्कृतीत या संवेदनशील लेखकांना आपल्या विचारांची आवड आणि प्रेम लागलेय. पौरात्य धर्मसंस्कृती, विचारधारा आणि अमेरिकेतील मुक्त वातावरणामधून आलेले संस्करण.

थोडा वेळ आपण पुस्तकालयाच्या काहीशा अंधाऱ्या वातावरणामधून बाहेर येऊन बाहेरच्या Kerouac Alley मध्ये संचार करू. या छोट्याशा गल्लीत दहाएक लोखंडी शिळा रस्त्यात ठोकल्या आहेत. त्यात वेगवेगळ्या कवींच्या ओळी आहेत. उदाहरणार्थ, बाशोचा "In the company of friends, there is never enough wine" चायना टाऊनमधून चालत येताना या ओळी वाचता-वाचता वातावरणनिर्मिती होते. सिटी लाइट्स हे चिनी आणि इटालियन वसाहतींच्या संगमावर आहे. एका अर्थाने सिटी लाइट्सच्या लेखकांनी आणि बीट चळवळीने संस्कृतीतले अंतर सांधायचा यत्न केला आहे.

पुस्तकालय ही काही स्थायी वास्तू नव्हे. माझा परिचय

सिटी लाइट्सशी होऊन ३० वर्षे झालीत. आजचे सिटी लाइट्स हे तेव्हाच्या सिटी लाइट्स त्यापेक्षा वेगळं आहे. फार नाही, तरीदेखील आहेच. उदाहरणार्थ, संगीताच्या तबकड्या (CDs) कोणी वापरत नसल्यामुळे पूर्वी जे बॉक्स सेट असायचे ते आढळत नाहीत. सुरुवातीच्या काळात संगीताचे नव्हेत तर ऑडिओ बुक्सचे संकलन, भाषणे यांची रेलचेल असायची. आज सर्व जण स्ट्रीमिंग मीडियावर श्रवण करत असतात. कोरोनाच्या काळात सिटी लाइट्स बंद पडेल की काय अशी परिस्थिती निर्माण झाली होती. परंतु मदतीची एक हाक मारली काय आणि दोन-तीन दिवसांतच फेरलिनघेट्टीला हवी होती त्याहून अधिक रक्कम जमा झाली. रोज कोणी ना कोणीतरी वाटसरू या नदीत बुडी मारत असतोच.

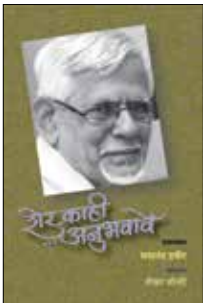
सिटी लाइट्स म्हणजे एक संस्थानच आहे. बाहेरगावाहून आलेले लेखक-वाचक सतत थांबत असतात. फेरलिनघेट्टीचा हा उद्देशच होता की बीट लेखक, कलाकार आणि एकंदरीत Bohemians साठी सिटी लाइट्स हा एक आसरा असावा.

तिथले पुस्तकविक्रेतेही रसिक, चोखंदळ व अभ्यासू आहेत. त्यांच्याशी बोलताना मला पुष्कळ शिकायला मिळालेय. एकदा मी एका नाटककाराविषयीची नवीन बायोग्राफी वाचल्या होत्या. काउंटरजवळच्या माणसाने याआधी प्रसिद्ध झालेल्या ३ बायोग्राफी त्याने वाचल्या होत्या आणि प्रत्येक बायोग्राफीची खासियत त्याने समजावली. नुकतीच प्रसिद्ध झालेली बायोग्राफी त्याने वाचली नसली तरी त्याविषयी त्याला माहिती होती. पुस्तकांविषयीचे कार्यक्रम सतत चालू असतात. Ralph Nader, Joyce Carol Oates, Rebecca Solnit या लेखकांच्या मुलाखती प्रत्यक्ष अनुभवल्या आहेत. चिंब भिजून बाहेर पडलोय सॅन फ्रान्सिस्कोच्या रात्रीत. इथे सुरुवाती-सुरुवातीला एकदा रात्री आलो होतो. पुस्तके वाचता वाचता कसा वेळ गेला ते कळलेच नाही. रात्रीचे १२ वाजले आणि त्यांची बंद होण्याची वेळ झाली. अगदी उदासीन होऊन मी तिथून बाहेर पडलो.

- नंदन जोशी

nandanpjoshi@gmail.com

॥ ग्रंथाग्री ॥ ❄ ॥

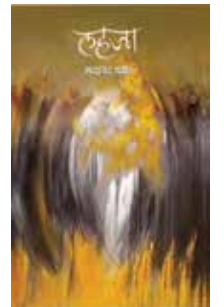
शेर काही अनुभवावे

गजलकार : सदानंद डबीर
संकलन : शेखर जोशी

मूल्य १५० रुपये
सवलतीत १०० रुपये

लहेजा

सदानंद डबीर

मूल्य १५० रुपये
सवलतीत १०० रुपये

सक्षम कटणाटे शिक्षण द्या!

डॉ. अंजली पटवर्धन-कुलकर्णी

गेल्या महिन्यात दिवाळी संपली, तशा दिवाळीच्या सुट्ट्याही संपल्या. आता सगळीकडे परीक्षांचे वातावरण आहे. सत्रांत परीक्षा, सहामाही, बारावीसाठी सराव परीक्षा अशा सर्व परीक्षांची शाळा-महाविद्यालयात लगबग सुरु असणार. या सर्व परीक्षा थोड्याबहुत फरकाने एकसारख्या असतात. प्रश्न विचारण्याच्या साचेबंद पद्धती, ठरावीक प्रश्न, पाठ करून तयार केलेल्या साचेबंद उत्तरांची अपेक्षा. आपण या परीक्षांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या नेमक्या कोणत्या शैक्षणिक प्रगतीचा शोध घ्यायचा प्रयत्न करतोय हे ठरवलेले नसेल तर मूल्यमापन कशाचे होणार हेही कळत नाही. या परीक्षा एका विशिष्ट मुदतीनंतर घेतल्या जातात. म्हणजे या परीक्षा घेण्याचा निकष हा इतके इतके महिने विद्यार्थीवर्गात हजार राहून हे हे संस्कार त्याच्यावर झाले असे समजून, म्हणजे तो ते सर्व शिकला असे गृहीत धरून विद्यार्थ्यांच्या माहिती आणि स्मरणशक्तीच्या विकासाचे मूल्यमापन करायचा प्रयत्न केला जातो. म्हणजेच ही परीक्षा विद्यार्थी किती शिकला हे न तपासता केवळ इतका अवधी त्याने त्यासाठी दिला यावर ठरवली जाते.

मला नेहमी परीक्षा पद्धती आणि प्रत्यक्ष आयुष्याची परीक्षा, त्याच्या कसोट्या यांच्यात खूप फरक जाणवतो. शिक्षणाच्या बाबतीत आधीच्या इयत्तेत एक वर्षाचा कालावधी व्यतीत केला म्हणून परीक्षा देऊन पुढच्या वर्गात जाता येते. पहिली शिकण्याचे उद्दिष्ट विद्यार्थ्यांने पूर्ण केले का, याची तपासणी होतच नाही. आधीच्या एका लेखात म्हटले तसे आयुष्यात बाकी सर्व गोष्टी १०० टक्के असाव्या लागतात. म्हणजे गाडी चालवायला ३५ टक्के येत असेल तर तसे चालेल का? ती मला १०० टक्के नीट चालवता आली पाहिजे तरच मी आणि इतर सुरक्षित राहू शकू. नाहीतर कपाळमोक्ष ठरलेलाच. मात्र शिक्षणाच्या इयत्तेत उत्तीर्ण होण्यासाठी ३५ टक्के पुरेसे आहेत यावर सगळ्यांचे एकमत! मूल्यमापनाची पद्धत सदोष असेल तर शिक्षणाची उद्दिष्टे साध्य झाली की नाही हे कसे ठरवायचे?

सध्याच्या उपयोगात येणाऱ्या परीक्षापद्धती या वेळ अथवा मुदतीवर आधारित मूल्यमापन पद्धती आहेत. त्याऐवजी कौशल्यप्राप्तीवर आधारित मूल्यमापन पद्धत अवलंबणे आवश्यक आहे. मुदतीवर आधारलेल्या परीक्षापद्धती म्हणजे साप्ताहिक, मासिक, त्रैमासिक, सहामाही, वार्षिक, दहा वर्षांनी दहावीची माध्यमिक स्तरावरची परीक्षा, बारावीत उच्च माध्यमिक किंवा महाविद्यालयीन शिक्षणानंतर तीन, चार किंवा सहा वर्षे. ही मुदत संपली की परीक्षा घ्यायची हे ठरलेले. मग यात मूल्यमापन नेमके कोणत्या निकषावर होते?

खरे तर मिळालेल्या शिक्षणाच्या आधारे विद्यार्थी प्रत्यक्षात काय करू शकतात याचे परीक्षण करायला हवे. विद्यार्थ्यांनी हे ज्ञान मिळवायला किती वेळ व्यतीत केला यापेक्षा त्याने कोणते ज्ञान, कोणती कौशल्ये आत्मसात केली याचे मूल्यमापन होणे गरजेचे आहे. आजची आपली परीक्षापद्धत ही विद्यार्थ्यांने कौशल्य शिकण्यात ठरावीक वेळ घालवल्या नंतर केलेली तपासणी असल्याने ती एकप्रकारे वेळेची, मुदतीची तपासणी होते- विद्यार्थ्यांनी आत्मसात केलेल्या ज्ञान-कौशल्यांची होत नाही. म्हणूनच अशा परीक्षा, कसोट्या तयार करण्याची आवश्यकता आहे ज्यांच्या माध्यमातून ज्ञान आणि कौशल्ये तपासली जातील.

अशा मूल्यमापनाची सुरुवात ही अभ्याक्रमाची उद्दिष्टे स्पष्टपणे अधोरेखित करून झाली पाहिजे. अभ्याक्रमादरम्यान विद्यार्थी कोणती कौशल्ये आत्मसात करतील याची स्पष्ट कल्पना, जाणीव निर्माण करावी लागेल. ही उद्दिष्टे SMART उद्दिष्टे असावीत म्हणजे जी Specific-नेमकी, Measurable-मोजता येणारी, Achievable-प्राप्त करण्यास शक्य, Relevant-योग्य आणि Time bound-कालबद्ध असतील. यासाठी मूल्यमापनाचा एक तक्ता तयार करून वेगवेगळ्या पायऱ्यांवर विद्यार्थ्यांनी कोणते प्रयत्न करणे अपेक्षित आहे हे स्पष्टपणे मांडले पाहिजे.

लहान बाळाच्या वाढीचे काही टप्पे ठरवलेले आहेत,

milestones म्हणतो त्याला. साधारणपणे बाळ कोणत्या महिन्यात कूस पालटेल, मान धरायला लागेल, उठून बसेल, रांगेल, उभे राहील, आधाराशिवाय पाय टाकेल, चालेल, पळेल, बोलेल अशा सर्व टप्प्यांचा सखोल विचार केलेला असतो व त्या त्या टप्प्यावर मूल अपेक्षित असे वाढत नसेल तर त्याला कमी पडत असलेली जीवनसत्त्वे, औषधे देऊन त्या बाळाला तो विशिष्ट टप्पा गाठायला मदत केली जाते. अशाच प्रकारे शिक्षणाच्या टप्प्यांच्या बाबतीत अशी स्पष्टता हवी की अमुक एक गणित कधी सोडवणे अपेक्षित आहे, कोणत्या टप्प्यावर किती शब्दसंग्रह विकसित झाला पाहिजे, प्रत्यक्ष त्या शब्दांचा योग्य वापर कधीपासून अपेक्षित आहे, वगैरे.

प्रत्येक विद्यार्थ्याचा शिकण्याचा वेग वेगवेगळा असतो. त्यामुळेच आपण मुदतीवर आधारलेल्या परीक्षा घेतो त्यावेळी विद्यार्थ्यांवर अन्याय करत असतो. प्रत्येकाला त्याच्या वेगाने अभ्यास करून, त्याच्या क्षमतेनुसार ज्ञान-कौशल्ये आत्मसात करून, परीक्षा ऐच्छिकपणे देता येणे शक्य असते तर मूल्यमापनाच्या परिणामात फरक पडू शकला असता. प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या आकलनावर आधारित त्याची परीक्षा व्हायला हवी. त्यामुळे केवळ स्मरणशक्ती, घोकंपट्टी यावर आधारित प्रश्नांना उत्तरे न देता, आत्मसात केलेल्या कौशल्यांवर आधारित परीक्षा विद्यार्थी सहज देऊ शकेल. एकदम सहा महिन्यांनी अभ्यासक्रमावर एकत्रित परीक्षा घेऊन विद्यार्थ्यांना काय येत नाही हे आजमावण्यापेक्षा एक एक घटक संपला की टप्प्याटप्प्याने परीक्षा घेतली आणि त्याचे स्वरूप कोडी, प्रेझेंटेशन, प्रोजेक्ट, असे ठेवले तर विद्यार्थ्यांना काय येते याचे मूल्यमापन नीट करता येईल. तसेच ज्या बाबी अपेक्षित पद्धतीने विद्यार्थ्यांला जमल्या नसतील, त्याचा सराव करून त्याचेही मूल्यमापन परत करून घेता येईल. यातून विद्यार्थ्यांचा अभ्यास पक्का होण्याला मदत होईल.

अशा परीक्षांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांची विचार क्षमता आणि मिळालेल्या शिक्षणाचा व्यावहारिक उपयोग करण्याच्या क्षमतेचे परीक्षण होणे आवश्यक आहे. पारंपरिक परीक्षा पद्धतीतून विद्यार्थ्यांच्यातील सर्जनशीलता आणि समस्या सोडवण्याच्या कौशल्याचा विकास होत नाही. या परीक्षांमधून फक्त अभ्यासक्रमाशी निगडित प्रश्न येत असल्याने विद्यार्थ्यांच्यात असलेल्या वेगवेगळ्या क्षमता, उदाहरणार्थ, संवादकौशल्ये, सर्जनशीलता, भावनिक बुद्धिमत्ता लक्षातच येत नाहीत. तसेच, या परीक्षांमध्ये सामाजिक असमानतेलादेखील खतपाणी घातले जाऊ शकते. ज्या विद्यार्थ्यांना महागडे क्लास परवडतात, त्यांची तयारी आणि ज्यांना अशी मदत मिळवणे शक्य नसते अशा विद्यार्थ्यांच्या परीक्षेतील गुणांवर परिणाम होऊ शकतो. परीक्षेतील गुणांवर यश-अपयश सर्वस्वी अवलंबून असल्याने त्यात मिळालेल्या गुणांना असाधारण महत्त्व येते. कमी गुण मिळवणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या अनेक संधी हुकतात.

त्यातून विद्यार्थी नैराश्याच्या गर्तेत जाऊन आयुष्याचे नुकसान करून घेतात. खरेच परीक्षांना इतके महत्त्व द्यायला हवे का? परीक्षेच्या विचारानेच अनेकांना घाम फुटतो, घशाला कोरड पडते, छातीचे ठोके वाढतात अशी अस्वस्थतेची शारीरिक लक्षणे तर दिसतातच, पण मनावरही प्रचंड ताण येऊन मानसिक स्थैर्य गमावले जाऊ शकते. या सगळ्याचे कारण परीक्षेत विचारले गेलेले प्रश्न आपल्याला स्मरणशक्तीच्या आधारे सोडवता येतील का ही शंका विद्यार्थ्यांना असते. हेच प्रश्न त्यांना त्यांच्या आकलनावर आधारून, शिकलेल्या कौशल्यावर विचारले तर उत्तरे देणे अवघड जाणार नाही.

एखादी घटना सांगून त्यातला पेच कसा सोडवाल असा प्रश्न विचारल्यास विद्यार्थी त्यांच्या आकलनक्षमतेनुसार त्यांनी शिकलेल्या समस्या सोडवण्याच्या कौशल्यांचा वापर करून उत्तर देऊ शकतात. उदाहरणार्थ, विद्यार्थ्यांच्या निर्णय कौशल्याचे आणि क्षमतेचे मूल्यमापन करायचे असेल तर असा प्रश्न विचारता येईल- 'समजा, तुमच्या कामाच्या ठिकाणी तुमच्या वरिष्ठाने तुम्हाला एखादी समस्या सोडवायला सांगितली, म्हणजे एखादे मशीन बंद पडलेय, तर तुम्ही काय काय कराल? तुम्ही एकदम ती समस्या सोडवायला धावाल? मशीनपाशी चटकन जाल? की सगळी माहिती घ्याल, त्या समस्येचा सांगोपांग विचार कराल, तिथे उपस्थित असलेल्या इतरांचे म्हणणे जाणून घ्याल, त्या समस्येमुळे कोणकोणत्या गोष्टींवर परिणाम होण्याची शक्यता आहे हे समजून घ्याल, त्या समस्येवर कोण कोणते उपाय असू शकतात त्याचा आढावा घ्याल आणि मग जो नक्की उपयुक्त ठरू शकेल तो पर्याय निवडाल? आणि या सगळ्या पायऱ्या पूर्ण करायला किती कालावधी लागेल याचा अंदाज देऊ शकाल? हे टप्पे जो व्यवस्थित सांगेल तो निश्चितपणे समस्येची उकल करण्यात यशस्वी होईल. प्रत्यक्ष जीवनात तर याच टप्प्यांचा वापर करून निर्णय घ्यावा लागतो हे सगळ्यांना मान्यच आहे, मग ते परीक्षेतल्या प्रश्नांनासुद्धा लागू असायला हवे. या सोबतच रिस्क असेसमेंट म्हणजे संभाव्य धोक्याचा अंदाज घेण्याचे कौशल्य विकसित होणे गरजेचे आहे. तसेच रिस्क मॅनेजमेंट, जोखमीचे व्यवस्थापन येणेही आवश्यक आहे.

क्रिटिकल अनेलिसिस करण्यासाठी आवश्यक असलेली कौशल्ये आहेत- निरीक्षण, विश्लेषण, अनुमान किंवा तर्क, संवाद आणि समस्या निराकरण. पण २००० सालच्या एका सर्वेक्षणात असे दिसून आले की विद्यार्थ्यांचा एकावेळी पूर्ण लक्ष देण्याचा कालावधी बारा सेकंद इतका कमी आहे. २०१५पर्यंत तो ८.२५ सेकंद इतका कमी झाला, आणि आता इन्स्टा, टिक टॉक अशा सोशल मीडियाच्या जमान्यात तो अगदीच खालावला आहे. गोल्ड फिशशी स्पर्धा करत तो ९ सेकंद इतकाच उरला आहे. ही एक फार मोठी समस्या आहे आणि परिणामकारक शिक्षणाला अडसर ठरत आहे. हा अवधी वाढवण्याचे प्रयत्न न करता त्याला साजेशी अभ्यासात तडजोड

करण्याकडे कल वाढत आहे. त्यामुळे शैक्षणिक अनुभव जमतील तितके सोपे केले जात आहेत. ही सुगमता, सुबोधता आणण्याच्या प्रयत्नात, भविष्यातील पिढ्यांचे नुकसान होणार आहे कारण ही पिढी कोणत्याच गोष्टीवर फोकस करू शकणार नाही. त्यांना जास्त कालावधीसाठी एखाद्या गोष्टीवर लक्ष केंद्रित करण्याची सवयच राहणार नाही. या परिस्थितीत कोणत्या कौशल्यांचे बळी जातील याचा विचार केला तर लेखन, सखोल वाचन, गुंतागुंतीची माहिती आत्मसात करणे, लक्ष देऊन ऐकणे, चिकाटी आणि संयम, प्रत्यक्ष वर्तमानात जगणे- फोनमध्ये नव्हे, ही कौशल्ये अंतर्धान पावतील.. सर्व जीवनकौशल्ये अशा प्रकारे स्वाहा झाली तर पुढची पिढी आयुष्याला कसे तोंड देणार हा प्रश्न फारच गंभीर आहे. अशा परिस्थितीत, शिकून काय साधले या प्रश्नाला उत्तर देता येईल असे वाटत नाही. विद्यार्थ्यांना प्रश्न पडले पाहिजेत, इंग्रजीत ज्याला wh questions म्हणतात ते What, When, Where, Who, Why, How. ते विचारायला आणि त्याची उत्तरे शोधायला विद्यार्थ्यांनी शिकले पाहिजे.

शैक्षणिक मूल्यमापनाच्या नव्या वाटांचा कानोसा घ्यायला हवा. साचेबंद प्रश्नपत्रिका न देता वर्गामधे एखादी प्रसिद्ध जाहिरात दाखवून विद्यार्थी त्या जाहिरातीचे विश्लेषण कसे करतात ते बघता येईल, बदलत जाणाऱ्या कपड्यांच्या फॅशनबद्दल चर्चा करून विद्यार्थ्यांना त्या बदलांमध्ये काही सूत्र सापडते का ते बघता येईल. केस स्टडी, सादरीकरण, क्षेत्रभेटीचे अहवाल, रोल प्ले, मॉडेल तयार करणे, गोष्टी सांगणे, चिकट वही तयार करणे, कोडी तयार करून सोडवणे, पोस्टर तयार करून ते सादर करणे, ब्लॉग लिहिणे, मेमो तयार करणे अशा विविध कृती करायला सांगून विद्यार्थ्यांचे योग्य पद्धतीने मूल्यमापन करायला हवे. प्रश्नपत्रिकांचे स्वरूप व परीक्षांची पद्धत बदलल्याशिवाय विद्यार्थ्यांचा शिक्षणअनुभव परिपूर्ण होणार नाही हे नक्की. नायजेरियन कवी टोनी अदाहच्या 'सेल्फ रिलायन्स' कवितेत विद्यार्थ्यांना नक्की काय हवे आहे ते अतिशय

नेमकेपणाने मांडले आहे. कवी म्हणतो, मला जगाला ओरडून सांगायचे आहे की मी तहानलेला असलो तरी मला पाणी नका देऊ, ज्या प्रवाहातून पाणी घ्यायचे त्याचा पत्ता सांगा. मला मासे खायचे आहेत म्हणून माझ्या टेबलवर मासे नका आणून ठेऊ, तर पाण्यात उतरण्याचे, मासे मारण्याचे कौशल्य शिकवून मला एखादं जाळं किंवा गळ द्या. मला आयते काही नको मला कसब द्या. मला एवढे सक्षम करून जग माझ्यावर सोडून निश्चित राहा.

आपले विद्यार्थी यापेक्षा वेगळे काय मागताहेत ?

Self Reliance- Tony Adah

I want to tell

The whole world

That I am thirsty

And I don't just want water

But the road to the stream

I want to tell the whole world

That I want to eat fish

Not just fish on the table

But a fish trap, a net or a hook

And avail me the skills

Of wading in the water

Looking for the fish myself

Give me skills

And leave the world

Under my care.

- डॉ. अंजली पटवर्धन-कुलकर्णी

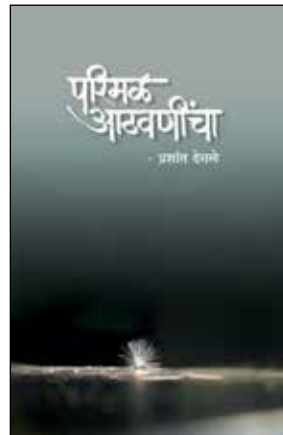
anjali.ptwrhdn@gmail.com

॥ ग्रंथाती ॥ ❖ ॥

परिमळ आठवणींचा

प्रशांत देसले

मूल्य २०० रुपये
सवलतीत १२० रुपये

'परिमळ आठवणींचा' हा प्रशांत देसले यांच्या 'डिलीट' न करता येणाऱ्या स्मृतींचा लोभस अल्बम आहे. या ललितलेखांमध्ये गावाकडे गुंतलेलं मन पुन्हा पुन्हा गावाकडे धाव घेताना दिसतं. गोष्टीवेलहाळ कथनशैली असल्यामुळे सारेच लेख वाचनीय झाले आहेत. रसिक वाचकांनी या परिमळाचा अवश्य लाभार्थी व्हावे.

- दासू वैद्य

तारा भवाळकर लोकसंस्कृतीची अभ्यासक

संजीवनी खेर

आपल्या लोकसंस्कृतीतील विलोभनीय सौंदर्याचा आपल्याला नव्याने जाणीव करून देणारी साहित्यिक म्हणजे १८व्या साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी एकमताने निवड झाली ती तारा भवाळकर. अजातशत्रू म्हणता येईल असे तिचे सौम्य आणि निरहंकारी व्यक्तिमत्त्व आहे. केवळ माझी मैत्रीण आहे म्हणून नव्हे तर 'तिचा शत्रू दाखवा नि बक्षीस मिळवा' असे जाहीर केले तरी शत्रू मिळणार नाही.

सध्या ती साहित्य संस्थांचे सन्मान स्वीकारण्यात गर्क आहे. सांगलीतील तिचे साहित्यिक वर्तुळ बरेच मोठे आहे, शिवाय आता तर अखिल भारतीय स्तरावरील अध्यक्षपदाचा मान मिळाल्याने खरे तर ती संकोचून गेली आहे. स्वतःचे काम रेंगाळते म्हणून! तिला मिळालेले सन्मान आणि तिच्या पुस्तकांची माहिती आणि यादी फार मोठी आहे. वा, तुम्ही म्हणाल की स्वतःची मैत्रीण आहे म्हणून अतिशयोक्ती करत आहात, तसं मुळीच नाही. तीसहून अधिक सन्मान तिला मिळाले आहेत. आणि अजूनही मिळत आहेत. अत्यंत पारंपरिक घरात वाढली, अभ्यासाचा विषयही लोकपरंपरा, लोककाव्य असा असल्याने ही बाई पक्की पुराणमतवादी असणार असे वाटणे शक्य आहे. परंतु प्रत्यक्षात ती अत्यंत सुधारणावादी आणि पुरोगामी विचारांची पाईक आहे.

तिचे घर तसे कर्मठ धार्मिक. दोन भाऊ, दोन बहिणी आणि ही स्वतः असा बारदाना होता. घरात मात्र शिक्षणाचे वातावरण होते त्यामुळे सर्व भावंडांनी भरपूर शिक्षण घेतले. वडिलांच्या बदल्यांमुळे तिचे शिक्षण अनेक गावात, अनेक शाळांत झाले. मुळात तिच्या जन्माची हकीगतही एखाद्या चित्रपटात शोभावी अशी आहे. तिचा जन्म १ एप्रिल १९३५ रोजी, पुण्याच्या ससून हॉस्पिटलातला. प्रसूती वेदनांनी आई बेशुद्ध पडलेली, पायाळू मुलगी झाली पण ती रडेची ना. तिला मृत समजून बाजूला टाकून दिले. सगळ्यांचे लक्ष आईकडे. इकडे कचरावेचक बाईला पोर हालचाल करते असे वाटले

तारा भवाळकर

म्हणून तिने ओरडून लक्ष वेधले. एका इंग्रज नर्सने तिला उचलून पाठीवर थापट्या मारल्या, तेव्हा कुठे तिने 'टचहां' केले. त्यानंतरही सगळ्यांचे लक्ष आईकडेच होते. आईची प्रकृती सुधारल्यावर मग कित्येक महिन्यांनी तिचे बारसे झाले. आई सरस्वतीला तारले म्हणून ती बाळी तारी. शाळेत घालताना मग तिचे नाव तारा लागले. मुळात वडिलांची चिंतामणरावांची १५० एकर जमीन होती, जमीनदार होते. पण भाऊबंदांनी लुटून ते भूमीहीन बनले. मग ते सरकारी नोकरीत रुजू झाले. त्यांच्या बदल्या नि आईची चार बाळंतपणे यांमुळे तारावर लहानपणापासूनच घराची जबाबदारी पडली होती. तिने स्वतःचे उच्च शिक्षण, आपल्या भावंडांना उत्तम शिक्षण देऊन, बहिणींची

शिक्षणे आणि लग्ने लावून दिली. सर्वांना आपल्या पायांवर उभे केले, या साऱ्यात स्वतःचा संसार उभा करावा असे वाटलेच नाही.

हे कुटुंब पुण्यात शनिवारात चित्रावशास्त्रींच्या वाड्यात राहत असल्याने वाड्यातील सर्व धार्मिक विधी आणि कर्मकांडांशी जवळून परिचय झाला. पण लहानपणापासूनच पटल्याखेरीज कशाचाच स्वीकार तिने मुळीच केला नाही. तिची चिकित्सक वृत्ती जागी होती नि आहे. लहानपणापासूनच तिने परंपरेला प्रश्न विचारायला सुरुवात केली होती.

तिच्यावर केवळ धार्मिक संस्कार झाले नाहीत तर घरी येणाऱ्या भिन्न विचारांच्या लोकांचे ऐकून बुद्धीला कंगोरे फुटले. सानेगुरुजी, शंकराचार्य येत, तसेच मार्क्सच्या विचारांचे लोकंही येत असत. त्यातील पळसुले यांच्या पत्नी आणि तिची आई मैत्रिणी होत्या. शिवाय वाचनालयांनी वाचनाशी ओढ कायम ठेवली. साम्यवादी विचारांचे आजोबा, त्यांना आजीचे सोवळे-ओवळे, ब्रतवैकल्ये पटत नव्हती पण त्यांनी तिला विरोध केला नाही. तिच्या ब्रतांच्या पारण्याला स्वतः लवकर उठून तिच्यासाठी स्वयंपाक करून ठेवत. वाड्यात शास्त्रीबुवाकडे त्यांनी केलेले वेदांचे भाषांतर होते, चरित्रकोश होते. या साऱ्यात पारंपरिक शिवाशिव, स्पृश्यअस्पृश्य हेही समोरच घडत होते. पुढच्या काळात कोसंबींनी, देवतासंप्रदायाकडे वेगळ्या दृष्टीने पाहायला शिकवले. वाईला लक्ष्मणशास्त्री भेटले, त्यांच्याबरोबर काम करायला मिळाल्याने मनाची कवाडे खुली होत गेली.

लहानपणाच्या आठवणीत होळीच्या वेळी मुले बोंब मारताना पाहून हिनेही मारली, तर आईने मागून धपाटा मारला. मुलींनी हे करायचे नसते. मुलींनी ताठ चालायचे नाही. मुलीने काय करायचे, काय नाही हेही परंपरेने ठरवून दिलेले आहे. तर पुढील काळात पोक काढून चालायच्या सवयीला शिक्षकाने ठोसा मारून सरळ केले आणि मुलींनी असे ताठ चालावे की लोके कौतुकाने पाहत राहावेत आणि अभिमानाने त्यांची मान लवावी. हे परस्परविरोधी संस्कार तिला मिळत गेले. नाशिकला नोकरीसाठी गेली तिथे अनेक प्रथितयश लेखकांची भेट झाली. सांगलीला आल्यावर मात्र तिथल्या वातावरणात मूळ नाटकातला अभिनयाचा म्युनिसिपल शाळेतला संस्कार उफाळून आला. एक नवा अध्याय सुरू झाला.

त्याआधी लोकसंस्कृतीची महती लक्ष्मणशास्त्रीजींनी विश्वकोषात देताना त्या विभागाची अतिथी संपादक तिला नेमले. विवेकी, आधुनिक विचारांची तसेच परंपरेचा गाढ

अभ्यास असणाऱ्या डॉ. ढेंसारख्या लोकांचा सहवास मिळाला त्यामुळे तिचा पिंड घडत गेला. परंपरेतील आदिम ते आद्यतन कसे असते यांचा उलगडा करण्यात तिच्या विचारांना दिशा मिळाली. सर्वसामान्यांमध्ये लोकप्रिय आहे ते ते अभिजनांनी उदात्तीकरण करून सामावून घेतले आहे. हे सतत घडत आले आहे. खास करून सत्ता आणि मत्ताधारी लोकांनी त्याचा फायदा उठवायचा प्रयत्न सतत केला आहे. आजच्या काळातील एखाद्या गोष्टीचा छडा हा पुरातन गोष्टीत, रूढीत मिळत गेला आणि या अभ्यासाला अनेक आयाम मिळाले.

त्यामुळे लोकसंस्कृतीचा अभ्यास आणि त्यातून बदलत गेलेली समाजाची विचारशैली आणि पुरुषप्रधान विचारप्रणाली ती आपल्या लिखाणातून मांडत असते. जाणीवपूर्वक ती स्त्रीमुक्ती हा शब्द टाळते कारण त्यामुळे

ग्रामीण स्त्री त्यातून वगळली जातेय असे तिला वाटते. ग्रामीण कष्टकरी स्त्रीला ती हळुवारपणे समजावते. 'हे सारे विद्रोह तुमच्या ओव्यांतून, गाण्यांतून येतच असतात' असे म्हणत ती ग्रामीण स्त्री साहित्यातील राग, विद्रोह समोर आणत असते. ज्या मातृशक्तीने जगाला तारले नि तारत आहे तिला मनुस्मृतीने पायातली वहाण केले. जनन, पोषण, रक्षण करते म्हणून अभिजन संस्कृती देवीचा उदोउदो करते पण घरातील स्त्रीला मान देत नाही. आपल्या देशात दुर्गेचे पूजन करतात, तिच्या पराक्रमाचा गौरव करतात. ही देवता, सृजनाची आणि रक्षणाची देवता आहे. वास्तविक ही आदिम देवता आहे. आधुनिक काळातही ह्या स्त्री प्रतीकाचे

महत्त्व कायम आहे. सांस्कृतिक, धार्मिक महत्त्व कायम आहे. आदिम ते आद्यतन असा हा प्रतीकांचा प्रवाह सुरू आहे. इतके जर स्त्रीजीवनाचे महत्त्व व सुख आहे तर मग स्त्री, पुन्हा स्त्री जन्म नको असे मागणे देवाकडे का मागते? स्त्री होणे ही मुक्तीच्या मार्गातील धोंड आहे असे आपले संत महात्मेही का मानतात? ह्या स्त्री देहातील स्त्रीसंतांनी या देहाचे बंधन झुगारून परमपुरुषाच्या प्राप्तीसाठी त्याची वेसवा होण्याविषयी का बोलतात? अध्यात्माच्या गावात खरे तर हा भेद नाहीच कारण त्यात पुरुषही आपण परमपुरुषांची सखी आहोत असेही म्हणतात.

या अभ्यासातच माणूस मनुष्य प्राणी(?) असल्याचे प्रमाणदेखील तिला आजच्या काळात मिळत गेले. मुळात लोककला ह्या लोकजागृतीच्या कामासाठी वापरल्या जात होत्या, पण त्यातही छद्मविज्ञान-स्युडो सायन्स-शिरले आहे. त्यामुळे विज्ञानाच्या, वेदांच्या, पुराणांच्या नावाने वाटेल त्या

गोष्ठी लोकांत पसरवल्या जात आहेत. त्यातून अनेक अंधश्रद्धा जसे, 'आमच्याकडे सारे होते, हा घ्या पुरावा' ह्या नावाखाली पसरवले जात आहे. खरे तर आपल्या तुकोबारायांनी सांगून ठेवलेय की 'नवसे कन्यापुत्र होती, तर काय कारणे लागे पती?' तरी माणसे अंधश्रद्धेच्या खोटेपणाला बळी पडत असतातच.

ह्या साऱ्या विरोधाभासातूनच तारा भवाळकर हिचे अभ्यासपूर्ण लेखन आणि सर्जनात्मक लेखन घडले आहे. मानववंशशास्त्र, समाजशास्त्र, प्रतिमाशास्त्र, साहित्य, लोककला अशा विविध विधांच्या अभ्यासातून तिचे साहित्यिक, अभ्यासू व्यक्तिमत्त्व तयार झालेले आहे. तिला मिळालेल्या सन्मानांची यादी खूप मोठी आहे असे मी म्हटले तरी त्यातील काही नमूद करण्याचा मोह मला आवरत नाही. २०२४मध्ये 'लोकसत्ता'च्या नवदुर्गा पुरस्कारात तिला जीवनगौरव मिळाला, २०२५च्या ९८व्या मराठी साहित्य संमेलनाची ती नियोजित अध्यक्ष आहे. अलीकडेच तिला (२०२३) महाराष्ट्र फाऊंडेशनचा जीवनगौरव पुरस्कार मिळला आहे. तिची एकूण ४०हून अधिक पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत. ती ३०हून अधिक गौरवांची मानकरी आहे.

मिरज, जिल्हा सांगली येथे २४ व २५ फेब्रुवारी २०२३ रोजी भरलेल्या महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळाच्या १७व्या कामगार साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद. आवास (अलिबाग) येथे भरलेल्या कोकण मराठी साहित्य परिषदेच्या महाराष्ट्रातील पहिल्या महिला साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद. इस्लामपूर येथे भरलेल्या जागर साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद. इस्लामपूर येथे भरलेल्या राजारामबापू ज्ञानप्रबोधिनी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद. उचगाव (बेळगाव) येथे भरलेल्या महाराष्ट्र-कर्नाटक सीमा प्रदेशीय साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद. कादरगा येथे भरलेल्या महाराष्ट्र-कर्नाटक सीमा प्रदेशीय साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद. जळगाव येथे भरलेल्या सूर्योदय साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद. मुंबईतील मुलुंडच्या महाराष्ट्र सेवा संघातर्फे सु.ल. गट्टे साहित्य पुरस्कार. (२२-१-२०१७) 'लोकसंचित' या पुस्तकाला महाराष्ट्र सरकारचा १९९१ सालचा पुरस्कार, पुणे शहरात ५ जानेवारी २०१९ रोजी झालेल्या पर्यावरण साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद.

कुणाला फारसे ठाऊक नाही की अनेक वर्षे ती रंगभूमीवर काम करत होती. तिचे भाषण ऐकले की तिच्या बोलण्यातील नाट्यमयता सहज ध्यानात येईल.

अनेक वर्षे नाटकात काम करून मग अचानक तिने लोकसंस्कृतीचा ध्यास घेतला. आणि त्यातच काम केले. मराठीची प्राध्यापक म्हणून सांगलीच्या विद्यापीठातून निवृत्त झाली. त्यानंतर मुंबईच्या लोककला अकादमी तसेच पुणे ललित कला अकादमीत तिने भरीव योगदान दिले आहे. मराठी विश्वकोश, मराठी वाङ्मयकोश आणि मराठी ग्रंथकोश यातही

तिचे योगदान आहे.

वडिलांच्या बदल्यांमुळे सतत शाळा बदलाव्या लागल्या. म्हणून एसएससीनंतर तिने बाहेरून एमएपर्यंतचे शिक्षण पुरे केले. पदव्युत्तर डॉक्टरेटसाठी तिचा प्रबंध होता 'मराठी पौराणिक नाटकांची जडणघडण' - 'प्रारंभ ते १९२०.' त्या प्रबंधाला सुवर्णपदक मिळाले होते. त्यानिमित्ताने तिने कोकण, गोवा, बंगाल, कर्नाटक, तामिळनाडू, केरळ अशा ठिकाणी जाऊन लोककलांची माहिती गोळा केली. लोकनाट्यांचा अभ्यास केला. त्यातून तिला लोकसंस्कृतीतील सौंदर्याचा बोध होत गेला. राष्ट्रभाषा पंडित आणि अनुवाद पंडित या परीक्षाही दिल्या. पुढे पीएच.डी. गाईड म्हणूनही अनेकांना मार्गदर्शन केले. 'मायवाटेचा मागोवा' हे लेखन आणि सादरीकरण स्वतंत्र विचारांच्या लेखन ऐकणाऱ्याला, पाहणाऱ्याला चकित करते. स्त्रियांना मार्गदर्शक ठरावे असे आहे. लेखनाच्या अनेक अनवट वाटा तिने शोधल्या आहेत. तिचे व्यक्तिमत्त्व हे बहुआयामी, बहुपेडी, बहुप्रतिभा असलेले आहे. तिने अनुवादाच्या क्षेत्रातही वयाच्या २५व्या वर्षी एका अत्यंत गाजलेल्या काव्यसंग्रहाचे केलेले भाषांतर आजही लोकप्रिय आहे.

'मधुशाला' या हरिवंशराय बच्चन यांच्या रुबायांचा सहजसुंदर अनुवाद केला आहे. त्यामागील जीवन जगण्याची उत्कटता, ते प्रतिमाविश्व आणि गहन अर्थ सहज प्रतीत करून देण्याची हातोटी तारा भवाळकरच्या अकृत्रिम समश्लोकिता उमजते. एकच नमुना देते, मधुशालाची पहिलीच रुबाई आहे - मधुरभावना द्राक्षफळांची, गाळून आणली मी मदिरा, माझ्या हाताने मी प्रियतम, तुजला पाजीन हा पेला, नेवेद्यार्पणस्तव तुला प्रथम, मग प्रसाद देईन जगताला, तुझेच सुस्वागत प्रारंभी, करते माझी मधुशाला किती सहज शब्द आले आहेत! संपूर्ण मधुशाला अशीच स्वरतालात समोर येते.

नाशिक, सांगली ह्या निवासात तिचा व्यक्ती म्हणून खूप विकास झाला. मुळात ती १४ वर्षे रंगभूमीवर काम करत होती. अभिनयाची पारितोषिके तिच्या नावे आहेत. सांगलीत मुळात नाट्याचे वातावरण होतेच. तिथे तिने प्राध्यापकी करताना एक नाट्यसंस्था सुरू केली होती. त्याद्वारे एकांकिकास्पर्धा होत असत. विद्यार्थ्यांना गरज म्हणून तिने एकांकिकाही लिहिल्या आणि सादर केल्या होत्या. मुलांसाठी शिबिरं भरवली, अनेक नाट्यकर्मींना बोलावून विद्यार्थ्यांवर संस्कार केले. असे हे बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व.

लोककलांच्या, लोकसंस्कृतीच्या अभ्यासातून तिला आजच्या जीवनाचीही अनेक गूढे उकलली. बालपणापासून तिच्या परिसरातील वातावरणाने तिच्यावर संस्कार केले. विद्वानांच्या सहवासाने, त्यांच्या लेखनाने तिला घडवले. त्यातूनच तिचे प्रागतिक व्यक्तिमत्त्व तयार झाले. आधुनिकता

आणि पुरातन यांचा सुरेख संगम तिच्या लेखनात आणि व्यक्तिमत्त्वात आहे. तिने लोकसाहित्याचा अभ्यास केला त्यात तिने टिपले की आजवर पारंपरिक भारतीय स्त्रीविषयी जे लिहिले-बोलले जात आहे, (गेले आहे) त्या सर्वांचे आधार पुरुष लेखकांच्या लेखनात आहेत. मग खऱ्या अर्थाने स्त्रीचे मन कुठे भेटत असेल, तर ते स्त्री-रचित परंपराशील देशी भाषेतील लोकसाहित्यात. तिथे लेखिकेला करुणेने, वेदनेने, आपुलकीने ओथंबलेली बाई दिसली; त्यापेक्षा अधिक विद्रोह करणारी ही बाई तिला त्या ओव्यांतून, कथागीतांतून दिसली. नाट्यक्षेत्रात पौराणिक नाटक, लोकनाट्य, दशावतार, तंजावरची नाटके, यक्षगान, कथकली अशा विविध नाट्यप्रकारांची जडणघडण शोधताना तिने दक्षिण भारताचा प्रवासही केला. रंगभूमीवर अभिनय, दिग्दर्शन, लेखन इत्यादी नात्यांनी काम केल्यामुळे नाट्याभ्यासात तिला भरीव मदत झाली. 'लोकपरंपरा आणि स्त्री प्रतिभा' हे तिचे पुस्तक म्हणजे तिच्या सैद्धान्तिक अभ्यासाचा पुरावाच म्हटले पाहिजे. आकाशवाणीच्या पु.मं. लाड व्याख्यानमालेच्या निमित्ताने 'स्त्री-मुक्तीचा आत्मस्वर' प्रकटला (१९९४). तसेच दक्षिणेतल्या लोकसाहित्याच्या अभ्यासातून 'महामाया' हे पुस्तक सिद्ध झाले. त्यातील कुरुवंजी ही लोकनाट्यांतील कथेकरी स्त्री. ती म्हणजे जगतमोहिनीचे रूप. ती भविष्य सांगणारी भटकी स्त्री म्हणजे देवीचे रूपक मानले जाते. तिच्या पुस्तकांची रूपे लोकसंस्कृतीतून आलेली आहेत. 'लोकनागर रंगभूमी', 'तिसऱ्या बिंदूच्या शोधात', 'लोकसंचित', 'माझिया जातीचे', 'आकलन आणि आस्वाद', 'मातीची रूपे', 'लोकपरंपरा आणि स्त्रीप्रतिभा', 'संस्कृतीची शोधायात्रा', 'लोकांगण', 'मनातले जनात', 'मधुशाला', 'एक ओवी', 'एक कथा, एक प्रथा' ही काही उदाहरणे.

मातृसत्ताक जीवनातून स्त्रीप्रधानता नष्ट होत गेली आणि तिला दुय्यम स्थान आले फक्त शाब्दिक गौरव राहिला त्याचे उत्तर लेखिकेला मोठेपणी लोकसाहित्याच्या संशोधनात निरक्षर, अनक्षर पण अडाणी नव्हे, अशा स्त्रियांच्या ओव्यांतून मिळाले. कारण लहानपणी तिचा संपर्क गावाकडील शेतीमुळे जात्यावरील ओव्यांशी आला होता. त्यातील असंख्य ओव्या तिला आजही मुखोद्गत आहेत. त्यातील गीतांत खेडवळ स्त्रिया 'सीता पतिव्रता, राम हलक्या कानाचा,' असे बेधडक म्हणतात. सीतेचे डोहाळे पुरवायला चांगलेचुंगले करून तिला वाहतात. राजाची राणी असून तिला अवहेलना, अग्निदिव्य चुकले नाही तर आपली काय बिशाद, असे समजत त्या सीतेच्या वेदनेशी नाते जोडतात. सामान्य कष्टकरी स्त्रीची सांसारिक सुखदुःखे, अवहेलना स्त्रीच्या नजरेतून प्रकट होते. या सान्या ओव्या केवळ मौखिक परंपरेतील असल्याने, त्याच्या रचयिता कोण, हे ठाऊक नव्हते, आजही नाही, पण आज बहुतांश ओव्या कागदबद्ध झाल्या आहेत. लेखिका अनक्षर, निरक्षर स्त्रीला

शहाणीव असल्याने अडाणी म्हणत नाही. त्यासाठी ती आधार घेते ते स्त्री संतकवियत्रींचा आणि बहिणाबाई चौधरींचा. आपल्याकडे लेखनवाचन मर्यादित समाजापुरते होते. सगळे पुरुष तरी कुठे लिहू वाचू शकत होते? ब्रिटिश सत्तेनंतरच लेखनवाचन सर्वसामान्यांपर्यंत आले. स्त्रियांना वाचतालिहिता येत नव्हते म्हणजे त्यांना काही समजतच नव्हते असे नव्हते. व्यवहारज्ञान होते, घरे, वास्तुरचना होत होत्या, शेती होत होती. आरोग्याचा संभाळ होत होता... म्हणूनच तिचे म्हणणे शिक्षणाने माणूस शहाणा होतोच असे नाही, तर तो फक्त साक्षर होतो. तो शहाणा व्हावा यासाठी त्याला भोवतालची समाजिक जाणीव हवी.

महानगरी लोक स्वतःला अधिक माहीतगार समजतात पण त्यांना हे ठाऊक नसते की लोकसंस्कृती ही महानगरी संस्कृतीत सामील आहे. हे धागे एकात एक गुंतलेले असतात. शहरी जीवनातही ह्या पुरातनाचे भाग सामील असतातच. एक मजेदार उदाहरण आहे. हजारीप्रसाद म्हणत माणसाची नखे का वाढतात? तर माणूस शिकारी व्यवस्थेत असताना अन्न ओरबाडून नखांनी खेचून काढून खात होता. त्याचेच हे अवशेष आहेत. ते जनावरसदृश वागणे आज वाढतेय की काय असे वाटू लागलेय. रूढ अर्थाने ती स्वतःला स्त्रीमुक्तीवादी म्हणवत नसली तरी तिच्या लेखनात स्त्रीच्या वेदना, समाजातील पुरुषप्रधान प्रवृत्ती यांवर हल्ला असतोच. अगदी 'सीतायन-वेदना, विद्रोहाचे रसायन' ह्या नवीन छोटेखानी पुस्तकात आजवरची सीतेची फक्त सोशिकतेची मूर्ती दाखवून तमाम स्त्री जातीला सोसण्याचा मंत्र देणाऱ्या अभिजन परंपरेला प्रश्न केलेत. त्या विचारांना छेद देणारी लोकपरंपरेतील सीता ही कणखर नि बंडखोर कशी आहे, हे तिने साहित्य आणि परंपरेतील उदाहरणे देऊन सिद्ध केले आहे.

परंतु भारतीय लोकमानसाने वाल्मीकी रामायणाला वंदन करून, पुढे सीतेला रामाहून महान ठरवली आहे. तिच्यावर झालेल्या अन्यायाला वाचा फोडून तिचा अखेर रामाबरोबर न जाता आपल्या धरणी मातेच्या कुशीत जाण्याचा निर्णय धाडसी आणि विद्रोहाचाच होता. किती वेळा सीतेने आपले पावित्र्य सिद्ध करायचे? आदिवासी, कन्नड, बंगाली, बौद्ध जातककथा यातून सामान्यांना सीतेवरील पुनःश्र त्याग करून केलेल्या अन्यायाबद्दल राग व्यक्त होतो. कुठलाही झेंडा हाती न घेता तारा भवाळकर स्त्रीवादी भूमिका समर्थपणे मांडते. पतीनिधनानंतर बहिणाबाई, ठामपणे म्हणते 'नका करू आयाबाया माझी अशी कीव, आता माझे मला जीव' मनगटातल्या बांगड्या फुटल्या तरी कष्टाच्या हातांना बळ आहे. असे समजणारी स्त्री समाजपुरुषाने कितीही क्रूरपणाने तिला वागवले तरी चिवटपणे टिकून राहते.

तिच्या लेखनात ह्या देशातील सहृदयी मातृसंस्कृतीतील

मोठेपण पुरुषसत्तेने कसे डावलले आणि ग्रामीण वा निमशहरी स्त्रियांनी ते मनाशी कसे जपले, यांचे हृदयंगम चित्रण तिच्या कथांतून ठसठशीपणे येते. तिच्या कथासंग्रहांतील अनेक कथा सांगली रेडिओ स्टेशनवरून प्रसारित झाल्या आहेत आणि श्रोत्यांचा चांगला प्रतिसाद मिळाला आहे. तिच्या कथेतील स्त्रिया सोशिक असतात पण प्रसंगी ताठ मानेने उभ्या राहून बंडही करतात. याचा प्रत्यय तिच्या कथेतील खेडवळ पण चाणाक्ष बायकांच्या वागण्यातून समजतो. साध्या साध्या घटनांतून ती ह्या एरवी कथासाहित्यात न येणाऱ्या बायकांचे नेमके चित्रण करते.

या साऱ्या प्रवासात एक सुंदर वळण आले ते अॅन फिल्डहाऊस ह्या मराठी प्रेमी विद्वान स्त्रीमुळे. तिने अॅरिझोनातील फिनिक्स येथील विश्वविद्यालयात एक सांस्कृतिक आदानप्रदानाच्या अंतर्गत चर्चासत्र भरवले होते. त्यात महाराष्ट्रीय संस्कृतीच्या विविध अंगांचा धांडोळा घेतला गेला. मीरा कोसांबीने १९व्या शतकातील स्त्री आणि मराठी, तर

ताराबाईंनी लोकसंस्कृतीचा ऊहापोह केला. सरोजिनी वैद्यही गेल्या होत्या. सुमा चिटणीस यांनी त्यात पुढाकार घेतला होता. तेथील मराठी जाणणारे अनेक विदेशी लोक मोठ्या प्रमाणात आले होते. तिचे तेही भाषण गाजले. खरे तर तेव्हाच पहिल्यांदा तिने विमान आणि परदेशप्रवास केला होता. त्या निमित्ताने तिथे भरपूर भटकंती केली. तिथे असलेले नातेवाईक, विद्यार्थिनी यांनी तिला भरपूर फिरवले अॅमेझॉन खोरे, न्यू यॉर्क, न्यू जर्सी करत अमेरिका दाखवली. परतीच्या प्रवासात लंडनमध्ये काही दिवस वास्तव्य केले. भावाने तिला लंडन फिरवले. तिथे एलकूंचवारही होते. त्यांच्याबरोबर शेक्सपीयरची नाटके पहिली. असे फिरत तिने आपली कॉलेजची वार्षिक सुटी संपवून, भिन्न संस्कृतीच्या आठवणींचे गाठोडे घेऊन सांगली गाठली.

– संजीवनी खेर

sanjeevanikher@gmail.com

॥ग्रंथांती॥❖॥

आनंद साडू यांची तीन पुस्तके

मूल्य २५० रुपये
सवलतीत १५० रुपये

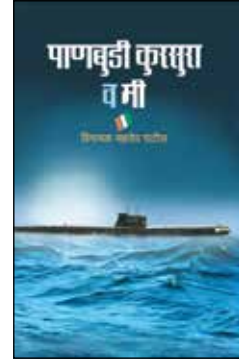
मूल्य २०० रुपये
सवलतीत १२० रुपये

मूल्य १०० रुपये | सवलतीत ६० रुपये

पाणबुडी कुरसुरा व मी

विनायक महादेव पाटील

भारताला पाणबुड्यांचे तंत्रज्ञान व चार पाणबुड्या देऊन मदतीचा प्रारंभ रशियाने केला. कलवरी ही पहिली पाणबुडी होय. आपल्या नौसेनेत पाणबुडीचा १९६७ मध्ये प्रवेश झाला. त्यासाठी भारताच्या नौसैनिकांना पाणबुडीच्या तंत्रज्ञान प्रशिक्षणासाठी व्लाडिओस्टोकला दोन वर्षे जावे लागले. त्यांत विनायक महादेव पाटील होते. तेथील तापमान नेहमी शून्याखाली असते. चौथी पाणबुडी कुरसुरा १८ डिसेंबर १९६९ रोजी कमिशनड झाली. तिचे कमांडिंग ऑफिसर कमांडर अरुण ऑडिट्टो होते. विनायक पाटील नव्वद नौसैनिकांसह कुरसुरा पाणबुडीतून भारताकडे निघाले. कुरसुराने सुमारे १९,००० हजार नॉटिकल मैलांचा सागरतळातून प्रवास केला होता. तिने १९७१च्या लढाईत भाग घेतला. जुन्या नौसैनिकांच्या तंत्रज्ञांच्या पायावर नवीन आण्विक पाणबुडी लढण्याचे कौशल्य मिळवले. भारतीय पाणबुडीपर्वाचा हा रंजक इतिहास आहे. त्यासोबत आहे विनायक पाटील यांचे प्रांजळ आत्मकथन.

मूल्य २५० रुपये | सवलतीत १५० रुपये

डेडे सेल्स - निकोलाय गोगोल Dead Souls by Nikolai Gogol

राजीव श्रीखंडे

निकोलाय गोगोल हा लघुकथा, नाटकं, कादंबऱ्या लिहिणारा विश्वविख्यात रशियन साहित्यिक! त्याचा जन्म पूर्वीच्या रशियन साम्राज्यातील युक्रेनमधल्या एका खेड्यात मार्च १८०९मध्ये झाला. त्याचे वडील युक्रेनियन कोसॅक्स वंशातले होते आणि 'petty gentry' या पक्षाचे सभासद होते. ते युक्रेनियन आणि रशियन या दोन्ही भाषांमध्ये कविता करत असत. त्यांनी काही नाटकंही लिहिली होती. निकोलाय पंधरा वर्षांचा असतानाच त्यांचा मृत्यू झाला. त्याची आई Polish होती आणि तिनेच मुख्यतः निकोलायचं पालनपोषण केलं.

वयाच्या बाराव्या वर्षी निकोलायला Nizhyn येथील शाळेत घालण्यात आलं. तेथे तो आठ वर्षे राहिला. या काळात त्याच्या स्वभावात मोठे फरक होत गेले. त्याचे वर्गमित्र त्याला विचित्र बुटका म्हणजेच Mysterious Dwarf असं हिणवायचे. त्याचं बोलणंही तिरकस आणि उपरोधिक असायचं यामुळं त्याची आपल्या वर्गातल्या मुलांशी कधी जवळीक झाली नाही. या सर्व प्रकारामुळे तो हळूहळू आत्मकेंद्रित बनत चालला, त्याच्या मनात गुप्ततेची भावना प्रबळ होत चालली. हे सर्व होत असताना आपण कोणीतरी मोठा लेखक किंवा प्रतिथयश नट व्हावं अशी अमर्याद महत्त्वाकांक्षा त्याच्या मनात घर करू लागली. म्हणून मग त्यानं शाळेतील मासिकात कविता आणि लेख लिहिण्यास सुरुवात केली, शाळेतील नाटकांत म्हाताऱ्या स्त्री-पुरुषांचं विनोदी चित्रं दाखवण्याचा प्रयत्न केला आणि उत्तम नकला करण्यात प्रावीण्य मिळवलं. यामुळं त्याच्यात प्रचंड आत्मविश्वास निर्माण झाला आणि आपलं मोठं स्वप्न पूर्ण होईल अशी त्याला आशा वाटू लागली.

Nizhyn मधील शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर निकोलाय आपलं स्वप्न उरात घेऊन St. Petersburgला गेला. तिथं त्याचा Civil Service मध्ये प्रवेश करण्याचा हेतू होता. पैशाअभावी आणि अशी नोकरी मिळवण्यासाठी लागणाऱ्या आवश्यक ओळखी / संबंध त्याच्याकडं नसल्यानं त्याला ते जमलं नाही. असं

असलं तरी साहित्यिक क्षेत्रातील गौरवाचं स्थान प्राप्त करण्याच्या त्याच्या स्वप्नाला अनुसरून त्यानं स्वखर्चानं एका आनंदी जर्मन जीवनावर टोपणनावानं कविता प्रसिद्ध केली. पण त्याची एवढी कुचेष्टा झाली की वैतागून त्यानं त्याच्या जवळील पुस्तकांच्या सगळ्या प्रती जाळून टाकल्या. पुन्हा लिहिण्याच्या फंदात कधी पडायचं नाही असा त्यानं निश्चयही केला.

त्यानं मग अमेरिकेला जायचं ठरवलं, त्यासाठी त्याच्या आईनं स्वतःची शेतजमीन गहाण टाकून मिळवलेले पैसे त्याला पाठवून दिले. निकोलाय बोटीनं जर्मनीला गेला. तिथं तो काही काळ हिंडला आणि अमेरिकेला न जाता पैसे संपत आल्यावर तो परत St. Petersburg ला आला. मग तिथं त्यानं एका कमी पगाराची सरकारी नोकरी पत्करली.

अशा सर्व निराशाजनक घडामोडी होत असतानादेखील त्याच्या मनातली मोठं साहित्यिक व्हायची अंतरीची ठिणगी विझली नव्हती. त्यादृष्टीनं त्यानं साहित्यातील उमराव म्हणजेच Aristocrat म्हणून मानल्या गेलेल्या लेखकांशी संपर्क साधण्याची धडपड केली. त्यात प्रथमतः Alexander Pushkin आणि Vasily zhukavsky या अग्रगण्य कविश्रेष्ठांशी परिचय करून घेण्यात त्यानं यश मिळवलं. निकोलायला या दिग्गजांचं सतत प्रोत्साहन मिळत गेलं आणि त्यानं लिहिणं सुरू केलं.

१८२९ साली वयाच्या अवघ्या विसाव्या वर्षापासूनच गोगोलनं कथा लिहिण्यास प्रारंभ केला आणि त्या निरनिराळ्या मासिकांतून/नियतकालिकांतून वेळोवेळी प्रसिद्ध झाल्या. मग या वेगवेगळ्या कथा एकत्रित करून त्यानं एकामागून एक पुस्तकं प्रसिद्ध करण्यास सुरुवात केली. यात त्याचा युक्रेनियन कथांचा पहिला संग्रह 'Evenings on a farm near Dikanka' त्यानं दोन खंडात प्रसिद्ध केला. त्यातला पहिला खंड १८३१ साली आणि दुसरा खंड १८३२ साली प्रसिद्ध झाला. या सर्व कथांमध्ये गोगोलनं आपल्या बालपणी अनुभवलेल्या युक्रेनियन संस्कृतीचं चित्रण केलं आहे. लोकभाषा, युक्रेनियन शब्दांचा वापर

अशी काही ठळक वैशिष्ट्यं असलेल्या या पुस्तकांचं रशियन साहित्यिक जगतात चांगलंच स्वागत झालं. त्यानं लिखाणात एक नवीनच तंत्र प्रस्थापित केलं ज्यात भीतिदायक प्रसंग आणि विनोदी प्रसंग यांचं एक विलक्षण संमिश्रण होतं आणि जे अतिशय परिणामकारक होतं. या पुस्तकांमुळे गोगोलला रशियन साहित्यिक वर्तुळात एक सन्मानाचं स्थान प्राप्त झालं आणि पुढील वाटचालीला चालना मिळाली.

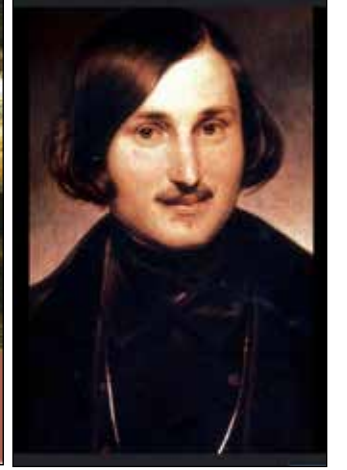
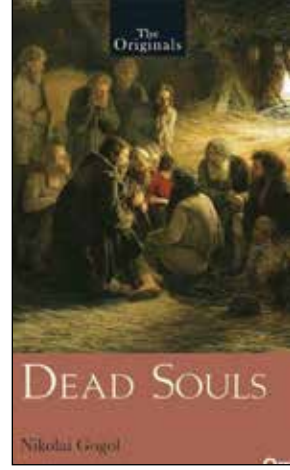
युक्रेनमधील खेड्यापाड्यातील अशाच वातावरणाचं चित्रण गोगोलनं Mirgorod या १८३५मध्ये २ खंडांत प्रसिद्ध झालेल्या कथासंग्रहात केलं आहे. या पुस्तकांचा आर्थिकदृष्ट्या गोगोलला फार फायदा झाला नाही तरी वाचकांनी आणि तत्कालीन साहित्यिकांनी त्याला प्रचंड दाद दिली. खिन्न आणि हळुवार मनामुळं डोळ्यांतून अश्रू आले तरी त्यातून विनोदाला स्पर्श करणारा आनंद निर्माण करणारी कथा असे या पुस्तकातील Old Land Owner या कथेविषयी Alexander Pushkin यानं उद्गार काढले तर १९ व्या शतकामधील प्रसिद्ध टीकाकार Belinsky यानं गोगोल हा रशियन साहित्याचा नवा अध्वर्यू आहे असं म्हटलं. Viy या कथेची आपल्यावर जबरदस्त छाप पडली असं त्यावेळी तरुण असलेल्या Leo Tolstoy नं नंतरच्या काळात म्हटलं.

१८३५ साली गोगोलनं rabesque हे पुस्तक प्रकाशित केलं. यात The Portrait, The Diary of a Madman या प्रख्यात कथा तर आहेतच आणि इतिहास, भूगोल आणि तत्कालीन काही घटना यावर लिहिलेले लेख प्रसिद्ध केले आहेत. The Portrait या कथेत जगातील दुष्ट प्रवृत्ती म्हणजेच Evil समूळ नष्ट करणं अशक्यप्राय आहे असं म्हटलं आहे.

१८३५ सालीच गोगोलनं The Government Inspector म्हणजेच Inspector General हे एक ५ अंकी नाटक लिहिलं. या नाटकाचा विषय त्याला पुश्किननं सुचवला होता. रशियन साम्राज्यातील लाचलुचपत, भ्रष्टाचार अशा अनिष्ट प्रथांवर या नाटकात अगदी खरमरीत टीका आहे. बऱ्याच प्रयत्नांनी मिळालेल्या सम्राट निकोलस पहिला याच्या परवानगीनंतर या नाटकाचा पहिला प्रयोग एप्रिल १८३६मध्ये St. Petersburg येथील राज्यनाट्यगृहात झाला. (पु.ल. देशपांड्यांनी 'अंमलदार' या नावानं मराठीत या नाटकाचं फार बहारदार भाषांतर केलेलं आहे.)

१८३२ ते १८३५ या काळात लेखन चालू असतानाच गोगोलनं काही काळ एका मुर्लीच्या शाळेत इतिहास हा विषय शिकवण्याचं काम केलं. पुढे ती नोकरी सोडून त्यानं St. Petersburg विद्यापीठात मध्ययुगीन इतिहास हा विषय शिकवण्यासाठी प्राध्यापक म्हणून नोकरी पत्करली. आपण या क्षेत्रात काम करण्यास संपूर्णपणे अपात्र आहोत अशी त्याला खात्री पटली आणि त्यानं पुढच्याच वर्षी म्हणजे १८३६ मध्ये ही

नोकरी सोडली. पुढच्या १२ वर्षांपैकीचा बराचसा काळ त्यानं युरोपात काढला. शेवटी इटलीमध्ये रोम शहरात स्थायिक झाला. त्याला इटालियन कला, साहित्य, ऑपेरा याविषयी आकर्षण निर्माण झालं. इटलीमधील वास्तव्यातच त्याचं पुढचं लेखन झालं. मी आता पुढे बोलणार आहे ती १८४१ मध्ये लिहिलेली कादंबरी Dead Souls चा, त्याच्या पुढच्याच वर्षी लिहिलेल्या Taurus Bulba या कादंबरीचा आणि The Overcoat या लघुकथेचा उल्लेख अनिवार्य आहे.

निकोलाय गोगोल

Taurus Bulba ही कथा १८३५ साली प्रसिद्ध झाली. पुढच्या काळात गोगोलच्या विचारात आमूलाग्र बदल झाला. त्याची मतं झारच्या अधिकृत विचारसरणीकडे आणि रशियन राष्ट्रभक्तीच्या प्रखर भावनांकडे वळली. याचं प्रतिबिंब Taurus Bulba या कादंबरीत उमटलं आहे. या कादंबरीचे भा.रा. भागवत यांनी **Taurus Bulbaचे दोन पुत्र या** नावाने मराठीत अप्रतिम भाषांतर केले आहे. The Overcoat ही लघुकथा एका कार्यालयात काम करणाऱ्या अतिकष्टाळू, प्रामाणिक, गरीब अशा कर्मचाऱ्याच्या दुर्दशेची आणि शासकीय अधिकाऱ्यांच्या असंवेदनशील वागणुकीची कहाणी आहे. डोस्टोव्हस्कीनी तर असं म्हटलं आहे की सगळ्या नंतरच्या रशियन लेखकांचा जन्मच The Overcoat मुळे झाला. या गोष्टीनंतर १०० वर्षांनी १९४१ साली श्रेष्ठ रशियन-अमेरिकन लेखक Vladimir Nabokov नं असं म्हटलं की ही कथा रशियन साहित्यातील सर्वोत्कृष्ट लघुकथा आहे.

असं दिसून येतं, की १८३७ साली झालेल्या पुश्किनच्या मृत्युमुळं गोगोलला चांगलाच धक्का बसला. त्याला अनावर दुःख झालं. त्यानंतर त्यानं १८४१-४२ मध्ये काही महत्त्वाच्या कलाकृती निर्माण केल्या खऱ्या, पण हळूहळू त्याला आपली निर्मितीक्षमता फार झपाट्यानं अवनतीला जात असल्याची जाणीव होऊ लागली. Dead Souls या कादंबरीच्या दुसऱ्या

भागावर तो बरीच वर्ष काम करत होता. त्यानं त्याची चार प्रकरणं लिहून पूर्ण केली होती आणि पाचवं प्रकरण अर्धवट लिहून झालं होतं. हे काम आपण करावं ही परमेश्वराची इच्छा नाही असा अर्थ त्यानं काढला. असं असलं तरी लेखक म्हणून नव्हे तर एक शिक्षक आणि उपदेशक म्हणून रशियाची नैतिक आणि आधिभौतिक प्रगतीसाठी त्यानं १८४७ साली 'Selected Passages from Correspondence with My Friends' हे पुस्तक लिहिलं, त्यात त्याच्या ३२ प्रवचनांचा समावेश आहे. आश्चर्य म्हणजे यात त्यानं कर्मठ अधिकृत चर्च आणि त्यामागची विचारसरणी यांची स्तुती केली आहे. त्यामुळं बराच गदारोळ झाला. विशेषतः ज्यांनी पूर्वी गोगोलचं तोंड भरून कौतुक केलं होतं त्यांची टीका तर फारच जहरी होती. त्यामुळं तर गोगोल फारच खचला. तो पापी असल्याची त्याची खात्री झाली आणि परमेश्वराची आपल्यावर खप्पा मर्जी झाली असल्याची भावना त्याच्या मनात दृढ होत गेली. मग त्यानं बराच वेळ प्रार्थनेत घालवण्यास सुरुवात केली आणि एखाद्या साधुसंतांसारखं जीवन जगण्याचा प्रारंभ केला. त्यानं जेरूसलेमची यात्राही केली. परंतु ज्या हेतूनं तो तिथं गेला त्याची पूर्तता न झाल्यानं तो नैराश्यपूर्ण मनःस्थितीतच मॉस्कोमध्ये राहायला आला. तिथं तो Father Matvey Konstantinovesk नावाच्या एका अतिकडुर पाद्रीच्या अमलाखाली आला. या फादरनं केलेल्या काही विकृत प्रयोगांमुळं गोगोलची मानसिक स्थिती फारच दुर्बल झाली. तो फारच विचित्र वागू लागला. या फादरच्या आज्ञेनुसार त्यानं Dead Soulsच्या दुसऱ्या भागाचं तोपर्यंत जेवढं लेखन केलं होतं ते सर्व कागद २४ फेब्रुवारी १८५२ रोजी पूर्ण जाळून टाकले. स्वतः अन्नत्याग केला आणि त्यानंतर १० दिवसांनी त्याच्या वयाच्या अवघ्या केवळ ४३ व्या वर्षी अत्यंत दुर्दैवी अवस्थेत गोगोलचा मृत्यू झाला.

गोगोलचं व्यक्ती म्हणून शेवटच्या काळातील जीवन दुर्दैवी ठरलं पण मृत्यूनंतरही त्याला दैवानं साथ दिली नाही. १८५२ साली त्याचं जिथं दफन झालं होतं ती दफनभूमी १९३१ मध्ये सोव्हिएत सरकारनं दुसरीकडं हलवली. त्याच्या दफनाच्या वेळी त्याचा चेहरा खाली होता याचा अर्थ त्याला जिवंत पुरलं होतं असाही एक प्रवाद निर्माण झाला. यामुळं प्रथेप्रमाणे ठेवण्यात येणारी एक मोठी शिळा जिला Golgotta म्हणतात तीही हलवली गेली. त्याचा एका चांगल्या शिल्पकारानं केलेला पुतळा मॉस्कोमध्ये होता, पण तो स्टॅलिनला आवडला नाही म्हणून तोही हलवला गेला. अखेरीस २००९ साली गोगोलच्या जन्मद्विशताब्दीनिमित्त झालेल्या समारंभात तो पुतळा त्याच्या घराजवळच्या दफनभूमीजवळ म्युझियममध्ये ठेवला गेला.

मुक्त भावना आणि स्वैर साहित्यविहार (Romanticism) आणि अलंकारिक भाषेतलं काहीसं अतिशयोक्तीपूर्ण लिखाण (Rhetoric) यात सामान्यपणं अडकलेल्या साहित्याला

बाहेर काढून एक नैसर्गिक साहित्यप्रकार (Natural School) निर्माण करण्याच्या एका नवीन तंत्राला गोगोलनं जन्म दिला. 'निव्वळ साहित्यासाठी साहित्य' एवढीच लेखनाची व्याप्ती त्याला कधीच मान्य नव्हती. रशियन साहित्यात जीवनातील वास्तववादी दृष्टिकोन निर्माण करणाऱ्या नैसर्गिक विचारधारांचा जणू उद्गाता असंच गोगोलचं वर्णन करता येईल. गोगोलच्या कथांकडे, नाटकांकडे, कादंबऱ्यांकडे दृष्टी टाकली की हे सर्व एका अलौकिक प्रतिभावंताच म्हणजेच एका Genius चं काम आहे हे पटकन लक्षात येतं. या सर्वांत विनोद, विडंबन, चिन्ह म्हणजेच Symbols आणि संदेश या सर्वांचा अतिशय सुरेख संगम असल्याचं दिसून येतं. दुर्दैवानं गोगोल नंतर फक्त संदेशाच्याच मागं लागला आणि त्यात त्याची वाताहत झाली. जागतिक वाडमयाचं हे एका परीनं दुर्दैवचं!

मी आता Dead Souls या कादंबरीकडे वळतो.

ही कादंबरी आधी म्हटल्याप्रमाणे १८४२ मध्ये प्रसिद्ध झाली. ती गोगोलनं St. Petersburg येथून प्रकाशित केली. सेन्सॉरशिपहून नाही, कारण त्याला मॉस्कोमधली सेन्सॉरशिप टाळायची होती. या कादंबरीच्या कथानकाचा काळ १८२०च्या सुमाराचा आहे. या कादंबरीची खुबी समजण्यासाठी त्यावेळच्या रशियाच्या राजकीय आणि सामाजिक परिस्थितीचं थोडं ज्ञान असणं आवश्यक आहे. Czar Ilexander पहिला तेव्हा सत्तेवर होता. रशियाच्या मध्यमवर्गात बरेचसे सरकारी अधिकारी आणि जमीनदार यांचा भ्रण होत होता. त्यावेळच्या प्रथेप्रमाणे त्यावेळचे सगळे छोटेमोठे जमीनदार आपल्या शेतांवर कामासाठी गुलाम ठेवत. (ही गुलामगिरीची प्रथा १८६१मध्ये Czar Ilexanderनं एका वटहुकूमामुळे नष्ट केली). हे गुलाम जमीनदारांची मालमत्ताच होते. किती गुलाम आहेत यावर त्या जमीनदारांची समाजातील पत ठरत असे. या गुलामांची खरेदी, विक्री सर्रास होत असे आणि एवढंच नव्हे तर या गुलामांना एखाद्या कर्जासाठी तारणही ठेवलं जात असे. आपल्याला हे लक्षात येईल की या गुलामांची गणना माणसांत न होता जणू फक्त मालमत्तेतच होत असे. यांची गणना करण्यासाठी जे परिमाण (Measure) वापरलं जायचं त्याला Soul म्हणतं. उदाहरणार्थ, दहा सोल म्हणजे दहा गुलाम. या गुलामांची मालमत्तेत गणना होत असल्यामुळे त्यांच्यावर सरकारनं करही लावलेला होता आणि जमीनदारांना तो भरायला लागायचा. या गुलामांची संख्या सरकारी गणनेनुसार व्हायची पण या गणनेला कुठलीच शिस्त नव्हती. तिचं असं काही ठरावीक वेळापत्रक नसायचं. त्यामुळे या गुलामांतले काही मरण पावले तरी त्यांच्यावर या जमीनदारांना कर भरायला लागायचा. कारण पुढच्या सरकारी गणनेत या मृत गुलामांची दखल घेऊन त्याप्रमाणे गुलामांच्या संख्येत बदल केला जायचा.

या कादंबरीची सुरुवात होते रशियाच्या अंतर्भागात असलेल्या एका प्रांताच्या मुख्य गावात. या गावात एके दिवशी Pavel Ivanowich Chichikov हा माणूस दाखल होतो. हा एक मध्यम वयीन माणूस असतो. त्याच्या मालकीची घोडागाडी असते. ती चालवणारा चालक आणि त्याचा वैयक्तिक साहाय्यक असे दोन नोकर त्याच्याबरोबर असतात. यावरून तो मध्यमवर्गीय असल्याचं स्पष्ट होतं. तो या गावातल्या सगळ्यात चांगल्या Inn मध्ये मुक्काम ठोकतो. स्वतःची ओळख तो Collegiate Councilor आणि जमीनदार अशी करून देतो. काही दिवसानंतर हा Chichikov गावातल्या सगळ्या सरकारी अधिकाऱ्यांची भेट घेऊ लागतो. त्याचं वागणं-बोलणं अतिशय अदबशीर, लाघवी असल्यामुळे आणि त्याची एकंदर सांपत्तिक स्थिती पाहता, बघता बघता त्याची या अधिकारीवर्गाशी चांगलीच जवळीक निर्माण होते. अगदी त्या प्रांताच्या गव्हर्नरपर्यंत. साहजिकच त्या गावच्या समाजजीवनात त्याला मानाचं स्थान मिळतं. गावात आयोजित होणाऱ्या वेगवेगळ्या लोकांच्या मेजवान्यांत त्याचा नेहमीच सहभाग असतो. तिकडे त्याची त्या गावच्या पंचक्रोशीत रहाणाऱ्या अनेक छोट्या, मध्यम, मोठ्या जमीनदारांशी ओळख होते. या मेजवान्या बऱ्याच नियमित होत असल्यामुळे त्याचा या सगळ्या लोकांशी स्नेहही प्रस्थापित होतो. हा Chichikov कोण, कुठला, त्याचं या गावात काय काम, तो कशाला आला आहे हे कुणालाच माहित नसतं आणि ही माहिती देण्याचं Chichikov शिताफीनं टाळतो.

काही दिवसांनी Chichikov ची या गावाच्या पंचक्रोशीत भ्रमंती सुरू होते. तो काही निवडक जमीनदारांची भेट घेतो आणि त्यांच्या शेतजमीनीविषयी, असलेल्या गुलामांविषयी गप्पाच्या ओघात माहिती घेतो आणि त्या जमीनदारांना असा प्रस्ताव देतो, की त्यांच्याकडचे जे गुलाम मृत पावलेले आहेत त्यांची नाममात्र किंमत देऊन त्यांना विकत घेण्याची त्याची इच्छा आहे. वेगवेगळ्या जमीनदारांची अर्थातच यावर वेगवेगळी प्रतिक्रिया तयार होते, पण या सगळ्यांना या प्रस्तावाचं अतिशय आश्चर्य वाटतं. या प्रस्तावाचं कोणतंच स्पष्टीकरण Chichikov देत नाही. तो त्यांना एवढंच सांगतो की नाहीतरी ते या मृत व्यक्तींवर कर भरतच आहेत. कागदोपत्री हे गुलाम Chichikovला विकले आहेत अशी नोंद झाली की त्यांच्यावरील तो अनाठायी कराचा बोजा वाचेल आणि त्यांचा फायदाच होईल.

प्रत्येक जमीनदाराची त्याच्या घरात एकांतात भेट घेऊन Chichikov हा प्रस्ताव मांडू लागतो. त्याची अशी अटकळ असते की असे मेलेले गुलाम अशा या अंतर्गत भागात राहणाऱ्या जमीनदारांकडून नाममात्र किमतीला त्याला सहज मिळतील. पण हळूहळू त्याच्या असं लक्षात येतं की हे तितकसं सोपं नाही. हे जमीनदार अज्ञानी, आडजागेत रहाणारे असले तरी

त्यांच्यात मनुष्यस्वभावानुसार कुतूहल असतं, संशयही असतो. आपल्या प्रस्तावामागचं कारण Chichikov सांगत नसल्यामुळे हे कुतूहल, हा संशय बळावतो. या भेटीत त्याला वेगवेगळे अनुभव येतात आणि हे अनुभव चमत्कारिकच असतात. वेगवेगळ्या युक्त्या वापरून हे वेगवेगळे सौदे पक्के करायचा प्रयत्न करतो. काही वेळा त्याला यश येतं. काही ठिकाणी त्याला अपयशाचाही सामना करावा लागतो. या सगळ्यांना मेलेल्या गुलामांचा सौदा तो गुप्त ठेवण्याची विनंती करतो आणि बहुतेक जण ते मान्यही करतात.

हळूहळू Chichikovकडे ४०० गुलाम जमतात. अर्थात हे सगळे मेलेलेच असतात! कागदपत्रांत याप्रमाणे बदल करण्यासाठी म्हणून तो मुख्य गावात स्थिरावतो आणि त्याच्या सरकारी दप्तरात यासाठी वाऱ्या सुरू होतात. त्यानं बरेच गुलाम खरेदी केले असल्याची बातमीही गावात पसरते. आधीच या गावात त्याला चांगला मान असतो. तो आता यामुळे कित्येक पट वाढतो. अशा प्रकारे एका बाजूला कागदपत्रांत या गुलामांच्या नोंदी बदलण्याचं काम चालू असताना दुसरीकडे Chichikovची लोकांमध्ये ऊठबसही सुरू असते आणि जोरात मेजवान्या झोडणंही चालू असतं. त्या गावातल्या समाजात त्याचा चांगलाच दबदबा तयार होतो.

हे सगळं असं चालू असताना एके दिवशी गावात कुणीतरी अशी बातमी आणतं की Chichikovनं फक्त मेलेल्या गुलामांचीच खरेदी केली आहे. एवढंच नव्हे तर तो गव्हर्नरच्या मुलीबरोबर लवकरच पळून जाणार आहे आणि या योजनेत तो मग्न आहे. ही बातमी कर्णोपकर्णी होऊन फक्त गावातच नव्हे तर पंचक्रोशीत पसरते. हळूहळू या बातम्या भलतंच रूप धारण करतात. तो वेष बदलून राहणारा नेपोलियन आहे अशीही एक वावडी उठते. तो तिथला एक भयप्रद असलेला बंडखोर सरदार आहे असंही बोललं जातं. या सगळ्या गोंधळामुळे Chichikov गावाच्या मर्जीतून पार उतरतो. इतका की सगळा गावच त्याच्यावर अघोषित बहिष्कार टाकतं. आधी त्याच्या अवतीभवती घोटाळणारी माणसं त्याला आता दारातदेखील उभं करत नाहीत. Chichikov आधी या सर्वांचा सामना करण्याचा प्रयत्न करतो, पण त्याला कळतं की परिस्थिती हाताबाहेर गेली आहे तेव्हा शेवटी तो गाव सोडून पोबारा करतो. त्याची घोडागाडी, दोन नोकर यांच्यासकट. Chichikov हा पूर्वाश्रमीचा एक सरकारी नोकर असून भ्रष्टाचाराचा गुन्हा त्याच्यावर सिद्ध झाल्यामुळे त्याला सरकारी नोकरीतून बडतर्फ केलेलं असतं हे आपल्याला कळतं, इतकंच नव्हे तर नशिबानंच त्याला तुरुंगवास घडलेला नसतो हेही आपल्याला कळतं. या मेलेल्या गुलामांना आपल्या मालकीचे गुलाम म्हणून दाखवून, त्यांना तारण ठेवून कर्ज काढून त्यावर जमीन खरेदी करून जमीनदार म्हणून सुखनैव जगण्याची

त्याची योजना असते हेही स्पष्ट होतं आणि पहिला भाग संपतो.

कादंबरीचा दुसरा भाग पहिल्या भागाच्या तुलनेत बराच लहान आहे. दुसऱ्या भागात रशियाच्या दुसऱ्या एका प्रांतात आपल्याला परत Chichikov भेटतो. मध्ये काही वर्ष उलटून गेलेली आहेत. एके दिवशी असाच प्रवास करताना Chichikov च्या घोडागाडीच्या चाकांत बिघाड झाल्यामुळे जवळच असलेल्या एका जमीनदाराच्या घरात त्याला रात्रीसाठी आश्रय घ्यावा लागतो. हा जमीनदार अतिशय शिकलेला, हुशार, रसिक, वाचनप्रिय असा असतो. तो त्या घरात त्याच्या नोकरचाकरांसह एकटाच रहात असतो. नेहमीप्रमाणेच Chichikov आपल्या बोलण्यावागण्यानं त्याच्यावर छाप पाडतो. तो जमीनदार त्याला काही दिवस राहण्याचा आग्रह करतो. Chichikov खरं तर सारखा प्रवास करून कंटाळला असतो त्यामुळं तोही हे लगेच मान्य करतो. नेहमीप्रमाणेच गप्पांच्या ओघात त्या जमीनदाराची सगळी माहिती शिताफीनं काढून घेतो. त्या प्रांताच्या लष्करप्रमुख असलेल्या जर्नलच्या कन्येविषयी आपल्या यजमानाच्या मनात वेगळी भावना असल्याचं त्याला उमगतं. त्याचं जमीन घेऊन जमीनदार व्हायचं स्वप्न अजूनही जिवंत असतं. या जमीनदाराला या बाबतीत मदत केली तर तो पुढे आपल्याला आपलं स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी मदत करेल असं त्याला वाटतं. आपल्या यजमनाविषयी जर्नल आणि त्याच्या काही जवळच्या नातेवाईकांच्या मनात चांगल्या भावना तयार करण्यासाठी तो त्यांच्या भेटी घेण्यास सुरुवात करतो. हे करताना परत त्याची अनेक विक्षिप्त, चमत्कारिक माणसांशी गाठभेट होते. या फिरतीत त्याची एका जमीनदाराशी भेट होते ज्याचं शेत अगदीच डबघाईला आलेलं असतं. पैसे मिळवण्यासाठी तो परत आपल्या जुन्याच योजनेचा म्हणजे मृत गुलामांच्या खरेदीचा प्रस्ताव पुनर्जीवित करतो. परत हा प्रस्ताव घेऊन तो प्रत्येक जमीनदाराला भेटू लागतो. हा प्रस्ताव त्यांच्या गळी उतरवण्यासाठी वेगवेगळ्या युक्त्या शोधू लागतो. शेवटी ही शेतजमीन कमी किमतीत घेण्यास तो सफल होतो आणि त्याचं जमीनदार होण्याचं स्वप्न अखेरीस साकार होतं.

काही काळानंतर असं कळतं की ज्या जमीनदाराकडून Chichikovनं ही जमीन खरेदी केलेली असते त्याच्या श्रीमंत आत्याचं मृत्युपत्र बनावट आहे. यात Chichikov चा हात आहे हेही उघड होतं. त्यामुळं Chichikovला अटक होते आणि त्याची रवानगी तुरुंगात होते. सायबेरियात आपली कायमची रवानगी होणार या विचारांनी तो खूप घाबरतो. तो त्याच्या ओळखीच्या एका सहृदयी जमीनदाराकडे मदतीची याचना करतो.

Chichikov सुटतो की अडकतो, त्याला शिक्षा होते का, पुढे काय होतं याची उत्तरं आपल्याला या कादंबरीत मिळतात.

ही कथा विलक्षण आहे हे आतापर्यंत आपल्याला कळलंच असेल. या विलक्षण कथेला साजेशी अशीच अत्यंत प्रभावी कथनशैली आपल्याला या कादंबरीत दिसते. या कथेच्या मांडणीत गोगोलची असामान्य कल्पकता दिसते. या कादंबरीचा रचनाबंध हा सरळ रेषीय म्हणजे Linear नसून तो वर्तुळाकार आहे म्हणजेच Circular आहे. Chichikov जेथून सुरुवात करतो तो शेवटीही तिथेच असतो हे लक्षात घेण्यासारखं आहे. Chichikovची भ्रमंती, त्याला भेटणारी माणसं म्हणजे मुख्यत्वे सरकारी अधिकारी आणि पंचक्रोशीतले जमीनदार, त्यांच्याशी त्याचे होणारे संवाद, मृत गुलामांच्या खरेदीचा त्यानं वेगवेगळ्या जमीनदारांना दिलेला प्रस्ताव, त्यावर त्यांच्या प्रतिक्रिया, त्या प्रतिक्रियांमधून व्यक्त होणारी त्यांची विविध, विक्षिप्त, चमत्कारिक व्यक्तिमत्त्व, आपला प्रस्ताव या वेगवेगळ्या लोकांच्या गळी उतरवण्यासाठी Chichikov ची धडपड, त्यात त्याला येत असलेले वेगळे अनुभव, हा प्रस्ताव यशस्वी करण्यासाठी तो करत असलेल्या अनेक युक्त्या, त्यासाठी होणाऱ्या वाटाघाटी, आणि शेवटी त्याला मिळणारं यश किंवा अपयश हे या कादंबरीचं प्रमुख कथानक. या वेगवेगळ्या अत्यंत चमत्कारिक प्रसंगांची मालिका गुंफून गोगोलनं या कादंबरीची रचना केली आहे. लक्षात ठेवण्यासारखी बाब म्हणजे खऱ्या अर्थानं एका प्रसंगाचा दुसऱ्या प्रसंगाशी तसा काहीच संबंध नाही. या सगळ्यांचा दुवा म्हणजे Chichikov आणि त्याचा मृत गुलाम नाममात्र किंमत देऊन आपल्या नावावर करण्याचा प्रयत्न. हे सगळे प्रसंग एका अर्थी Chichikovच्या योजनेचे भाग असल्यामुळे ते कादंबरीची एकसंधता जणू बळकटच करतात. प्रत्येक जमीनदाराशी झालेली भेट ही पूर्णपणे भिन्न, वेगळीच आहे. त्यात घडणाऱ्या घटना या पूर्ण वेगळ्या, स्वतंत्रच आहेत. याची आपल्याला वाचताना जराही जाणीव होत नाही ही गोगोलच्या लेखणीची किमयाच आहे.

या कथानकाचा पोतच असा आहे की यात खूप व्यक्तिरेखा आहेत. Chichikov, त्याचे दोन नोकर, त्याला भेटणारे सरकारी अधिकारी आणि त्यांचे कुटुंबीय, तो ज्यांची भेट घेतो ते वेगवेगळे जमीनदार, त्यांचे कुटुंबीय, त्यांचे नातेवाईक, त्यांचे कर्मचारी - ही यादी खूप मोठी आहे. ज्या जमीनदारांकडून तो मृत गुलाम विकत घ्यायचा प्रयत्न करतो त्यांच्या व्यक्तिरेखा जास्त ठळक आहेत आणि ते साहजिकच आहे. त्यात Manilov हा अतिशय मनमिळावू आणि भावनाप्रधान असलेला जमीनदार आहे, विधवा असलेली वृद्धा Karobechka आहे, जी अतिशय संशयी तशीच कावेबाज आहे, यात Nozedrev आहे जो अतिशय विक्षिप्त, उथळ, दारुडा, विश्वासघातकी असा आहे, यात Sobokvich जो अत्यंत लोभी आहे, भूतकाळानं त्रस्त असलेला आणि कौटुंबिक जीवनाची वाताहत झालेला Plyushaiही आहे. या कादंबरीच्या

दुसऱ्या भागातला आढ्यतापूर्ण पण शिक्षित, बुद्धिजीवी असा Tentekivov आहे, आदर्श जमीनदार असलेला Mardov आहे ज्याला Chichikov बद्दल सहानुभूती वाटत असते, त्या प्रांताचा जनरल, त्याची मुलगी, त्या जनरलचे एकाहून एक तऱ्हेवाईक असलेले नातेवाईक, ज्याच्याकडून Chichikov शेतजमीन विकत घेतो तो जमीनदार, अशा अनेक चित्रविचित्र, वैशिष्ट्यपूर्ण, लहरी, विक्षिप्त, चमत्कारीक व्यक्तिरेखांनी पुरेपूर भरलेली ही कादंबरी आहे. या प्रत्येक व्यक्तिरेखेला गोगोलनं अगदी सहज जिवंत केलं आहे. मोजक्या शब्दात त्यांचं आयुष्यचित्र रेखाटून त्यांची मानसिकता, त्यांचं वागणं-बोलणं, त्यांच्या लकबी हे सगळं गोगोलनं अतिशय नेमकेपणानं रेखाटलं आहे. ही माणसं आतूनबाहेरून कशी आहेत हे आपल्याला सहजच लक्षात येतं. या सगळ्यात उदून दिसतो तो आपला नायक Pavel Chichikov. अतिशय नम्र, अदबशीर, लाघवी, लोकांना खुश करण्यात पटाईत असलेला, पण खरोखरीच एक लबाड, धूर्त, लफंगा माणूस. तसा हा हुशार तर आहेच नाहीतर अशी अफलातून कल्पना त्याला सुचणं शक्यच नाही. सगळ्या भ्रष्ट शासनव्यवस्थेचा स्वतःच्या फायद्यासाठी अत्यंत चलाखीनं उपयोग करून घेणारा हा एक सराईत भामटा आहे. मात्र गोगोलनं तो असा काही रंगवला आहे की त्याचा आपल्याला फार तिरस्कार वाटत नाही, त्याच्याकडे नीतिमत्तेचा पूर्ण अभाव आहे, तरीही त्याचा प्रयत्न भ्रष्ट शासनव्यवस्थेचा फायदा घेणं हाच आहे. त्याचं माणूसपण आपल्या समोर गोगोलनं अतिशय परिणामकारक दाखवलं आहे. असा हा Chichikov आपल्या मनात कायम घर करून राहतो.

या सगळ्या विचित्र कथानकाला पूरक असेच संवाद आहेत. या संवादातूनच वेगवेगळ्या व्यक्तिरेखांचं अंतरंग, त्यांची मानसिकता गोगोलनं फार उठावदारपणे आपल्या समोर मांडली आहे. मधेमधे गोगोलची मिशिकल टिप्पणीही आहे. उदाहरणार्थ, एका जमीनदाराचं मोजकंच वर्णन करताना गोगोल असं लिहितो की काही काम न करणं हेच त्याच्या आयुष्यातलं सर्वात मोठं काम होत. या संवादातून आणि त्यातून व्यक्त होणाऱ्या या व्यक्तिरेखांच्या व्यक्तिमत्त्वांमधून त्याकाळच्या मध्यमवर्गाची मानसिकताच तो आपल्यासमोर उलगडतो आणि त्यावर अतिशय मार्मिक भाष्यही करतो. इतकंच नव्हे तर रशियाच्या त्यावेळच्या शासनव्यवस्थेवरही तो या संवादाद्वारे जणू कोरडेच ओढतो.

तसं हे कथानक वेगवान आहे कारण एकामागून एक प्रसंग घडत जातात. गोगोलची भाषा अतिशय नादमधुर, सहज आहे, त्याच्या भाषेत एक विलक्षण जिवंतपणा आहे, नाट्य आहे, पराकोटीचा उपहास आहे. अत्यंत प्रवाही भाषा आहे ही. आणि तेवढीच प्रभावी. ही भाषांतरित कादंबरी वाचतानादेखील या गोष्टींची आपल्याला सहज जाणीव होते. असं म्हणतात की

गोगोलची मूळ रशियन भाषा अत्यंत नादमय आहे आणि त्यात त्यानं बरेच युक्रेनियन शब्द वापरून त्या भाषेला एक वेगळाच उठाव दिलेला आहे.

या कादंबरीची गणना Picaresque या प्रकारच्या कादंबरीत होते. Picaresque या कादंबरी प्रकाराचा उदय स्पेनमध्ये साधारणतः सोळाव्या शतकात झाला आणि मग तिचा प्रभाव प्रथम युरोपात आणि नंतर जगभर पसरला. या कादंबरीप्रकारात जो नायक असतो तो सामान्यतः समाजातल्या खालच्या स्तरातला असतो आणि आपल्या बुद्धीच्या बळावर, चलाखीवर तो भ्रष्ट समाजात स्वतःचं आदराचं स्थान निर्माण करतो. या नायकाची साहसं, त्याचे उद्योग हे अशा प्रकारच्या कादंबऱ्यांच्या कथानकाचं मूळ असतं. या नायकात गुणांपेक्षा अवगुणच जास्त असले तरी तो तसा भावणारा असतो. या कादंबऱ्यांचा पोत विडंबनाचा असतो. Dead Souls ही याच प्रकारची Picaresque कादंबरी आहे. तिच्यात अत्यंत ठळक असं वास्तववादी चित्रणही आहे. रशियन साहित्यातील या प्रकारची ही अगदी पहिलीच कादंबरी आहे असं म्हटल्यास वावगं ठरू नये. गोगोलच्या लेखणीची ताकद एवढी की त्यानं आपल्या या कलाकृतीला एका वेगळ्याच उंचीवर नेऊन ठेवलं आहे. वास्तववादी म्हणजेच Natural कादंबऱ्यांचा गोगोल हा जनक मानला जातो ते उगीच नाही.

गोगोलनं या कादंबरीच्या रचनाबंधाची प्रेरणा जगप्रसिद्ध इटालियन कवि Dante Alighieri च्या Divine Comedy या जगप्रसिद्ध महाकाव्यावरून घेतली आहे असं म्हटलं जातं. Dante नं Divine Comedy मध्ये मरणानंतरचा मानवाच्या आत्म्याचा प्रवास तीन स्तरांवर वर्णिला आहे. आपल्याकडे स्वर्ग, नरक, असतात त्या धर्तीवर. पहिला स्तर आहे Inferno म्हणजेच नरक. दुसरा स्तर म्हणजे Purgatory हा नरकाचाच भाग पण इथे पापक्षालनाची मुभा असते आणि तिसरा स्तर म्हणजे स्वर्ग. Dead Souls हे आजच्या युगातील Infernoचं म्हणजेच नरकाचं चित्रण आहे. पुढचा भाग गोगोल Purgatoryवर लिहीत होता, आधी मघाशी सांगितल्याप्रमाणे त्याने लिहिलेले सगळे कागद जाळून टाकले गेलं आणि त्यामुळे त्याचं पुढे काहीच झालं नाही.

Dead Souls मध्ये विडंबन आहे पण ते खरं तर विखारी असंच आहे. त्याकाळच्या एकंदर भ्रष्ट शासनव्यवस्थेची आणि त्यातून स्वतःचा फायदा करून घेणाऱ्या मध्यमवर्गीय समाजाची लक्तरं काढणारं आहे. Chichikovची मृत गुलाम मिळवण्यासाठीची ही धडपड आधी विक्षिप्त, विनोदी आणि रंजक वाटली तरी नंतर तो जसजसा वेगवेगळ्या व्यक्तींच्या संपर्कात येतो तशी तशी ती गडद, विशादपूर्ण होत जाते. तिचा अवनतीकडचा प्रवास स्पष्ट होत जातो. या समाजात असलेला लोभीपणा, स्वार्थ, दांभिकपणा, मूर्खपणा, अज्ञान, खोटेपणा,

या समाजात असलेली लालसा, लबाडी या सर्वांचं अतिशय वेधक चित्रण गोगोलनं केलं आहे. या समाजाचं हे दर्शन मन उद्विग्न करणारं आहे आणि यात कुठलीही अतिशयोक्ती नाही ही जाणीव आपल्याला खिन्न, व्यथित करणारी आहे.

गोगोलनं Dead Souls या कादंबरीच्या शीर्षकाचा द्वयर्थी वापर केलेला आहे. मृत गुलाम हा एक अर्थ आहे आणि मृत आत्मे असलेल्या माणसांचा समाज हा दुसरा अर्थ. कादंबरीच्या शेवटी त्या प्रांताचा सर्वोच्च अधिकारी असलेला रशियन साम्राज्याचा युवराज शासनव्यवस्था भ्रष्टाचार मोडून काढण्यात कशी कटिबद्ध आहे असं भाषण देत असतो आणि गोगोलनं कादंबरीचा शेवट एका अर्धवट तोडलेल्या वाक्यानंच केला आहे. काही लोकांना म्हणून ही कादंबरी अपूर्ण आहे असं वाटतं, पण ते बरोबर नाही. ही कादंबरी १८४२ मध्ये प्रसिद्ध झाली म्हणजे गोगोलच्या मृत्यूपूर्वी दहा वर्ष. त्यामुळं हे उघड आहे की गोगोलनं असा शेवट जाणूनबुजून केला आहे. यात गोगोलला असं सांगायचं आहे का की नीतिमत्ता हरवलेला हा समाज कायम नरकच राहाणार आहे? कुणास ठाऊक! इतकी वर्ष याच्यावर उलटसुलट चर्चा अजूनही चालूच आहे.

अर्थात हेही खरंच आहे की समाजजीवनात नीतिमत्तेपेक्षा संपत्तीलाच अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त होतं, समाजजीवन पैशांवरच केंद्रित होतं, तेव्हा पैसा मिळवण्यासाठी कुठलेही मार्ग अवलंबले जातात. अशा किडलेल्या समाजाचं अतिशय भेदक चित्रण गोगोलनं या कादंबरीत केलं आहे. गोगोल १९व्या शतकाच्या प्रारंभीच्या रशियन मध्यमवर्गीय समाजावर

भाष्य करत असला तरी नीतिमत्ता लयाला गेलेल्या समाजाचं क्लेशदायक आणि दाहक चित्रण केवळ रशियापुरतं मर्यादित नसून ते वैश्विक आहे आणि कालातीतही आहे. म्हणूनच जागतिक वाङ्मयातील ज्या थोड्या कलाकृतींना महान म्हटलं जातं यात या कादंबरीची गणना होते.

Dead Souls प्रसिद्ध होऊन आज १८० वर्षं झालेली आहेत. इतक्या वर्षांनंतरही सतत प्रसिद्धीत, प्रकाशात आणि चर्चेत राहणारी ६०० पानांची निकोलाय गोगोलची जागतिक वाङ्मयातील ही एक अतिशय श्रेष्ठ अशी कलाकृती आहे. आजही या कादंबरीची लोकप्रियता तशीच कायम आहे. जगातल्या सगळ्या प्रमुख भाषांत या कादंबरीची भाषांतरं झाली आहेत. Mikhail Bulgakov यासारख्या प्रसिद्ध रशियन लेखकानं या कादंबरीचं नाटकात रूपांतर केलं आहे. जगातील अन्य भाषांतही नाट्यरूपांतरं झालेली आहेत. या कादंबरीवर आधारलेली एक सांगीतिका, टीव्हीमालिका आणि नभोवाणी नाटकं यांची निर्मिती झालेली आहे.

Dead Souls या कादंबरीचे कथानक तर्कातीत आहे. जागतिक वाङ्मयात एक नवा मापदंड प्रस्थापित करणारी, ही अद्वितीय कलाकृती आधुनिक रशियन साहित्याचा जनक मानला गेलेल्या निकोलाय गोगोलच्या श्रेष्ठत्वाची पुरेपूर खात्री करून देणारीच आहे हे निःसंशय!

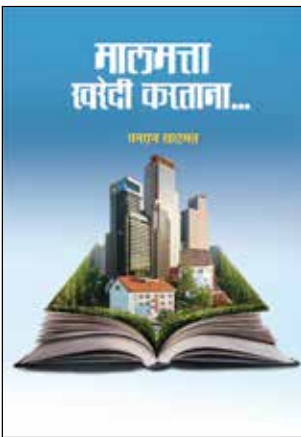
– राजीव श्रीखंडे

rshrikhande@yahoo.com

॥ अंधारा ॥ ❄ ॥

मालमत्ता खरेदी करताना...

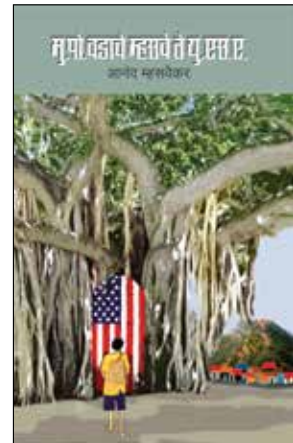
धनराज खरटमल

मूल्य २५० रु. | सवलतीत १५० रु.

मु.पो.वडाचे म्हसवे ते यु.एस.ए.

आनंद म्हसवेकर

मूल्य ३०० रु. | सवलतीत १८० रु.

पुढील काळातील कादंबरीकार - समाधान भोरे

किरण येले

अर्पणपत्रिका

शुष्क उन्हाळ्यात आपल्याला कोरडं वाटतं इथपर्यंत ठीक आहे. परंतु भरदुपार तुम्हाला अजून एकाकी करते हे जरा जास्त होतंय अशा कित्येक भरदुपारींसाठी

अशी अर्पणपत्रिका त्या लेखकाची असू शकते, ज्याकडे काळ वा भावनेचे चित्रण शब्दांत करण्याची कला अवगत आहे. समाधान विक्रम भोरे असे या नव्या तरुण लेखकाचे नाव आहे. वय वर्षे ३०च्या आसपास, राहणार सातारा. पुण्यात पदविका प्राप्त केल्यानंतर मुंबई, पुणे, इंदूर असे नोकरीनिमित्त फिरत सध्या पुणे शहरात जाहिरात कंपनीसाठी कंटेंट रायटिंगचे काम करत आहे. पदविका अभ्यास करताना समाधान भोरेने अनेक मराठी लेखक वाचले. त्यात नेमाडे, जयंत पवार, प्रणव साखदेव, हारुकी मुराकाकमी, ओरान पामुक, आयन रॅड हे लेखक त्याला जवळचे वाटतात. नोकरीकरता फिरत असताना जगण्यात आलेले अनुभव आणि समाजभान मांडण्यासाठी समाधानने कादंबरीचे रूप निवडले. त्याने त्याचे कोणतेही लेखन अजून प्रसिद्धीकरिता दिवाळी अंकात वा मासिक अंकात वा अनियतकालिकात दिलेले नाही. तसेच, त्याची एकही साहित्यकृती अजून पुस्तकरूपात आलेली नाही. सध्या 'मुंग्यांच्या रांगेत' ही एक कादंबरी तो लिहित आहे. प्रतीक तांबे या गावातून शहरात आलेल्या तरुणाची ती कथा आहे. गावातून शहरात आलेल्या अनेक तरुणांसारखा तरुण. पण त्याच्यात आत्मविश्वास आहे. त्याला आपल्या भाषेचा न्यूनगंड नाही. त्याला आपल्या वागण्याबोलण्याचा न्यूनगंड नाही. आणि इथे ही कादंबरी वेगळी वाट चोखाळते. उलट या तरुणाला अनेक मैत्रिणी इथे मिळतात आणि त्या सोडूनही जातात. त्या सोडून गेल्यावर त्यांचे सोडून जाणे प्रतीक शांतपणे स्वीकारतो. त्यामागील कारण स्वीकारतो आणि पुढे चालू लागतो. या लेखनावर भालचंद्र नेमाडे यांच्या 'कोसला'चा

समाधान भोरे

प्रभाव असल्याचे जाणवते. परंतु ही कादंबरी कोसलाची नक्कल नाही. समाधानचा प्रतीक तांबे आजच्या तरुणाईचा प्रतिनिधी आहे. त्याचा भोवताल मुंबई शहराचा आहे. समाधान म्हणतो हा भोवताल आजच्या तरुणावर खूप परिणाम करतो, त्याचे जगणे ठरवतो, कधी निराश होतो, कधी आनंदतो.

समाधान भोरेची ही पहिलीच साहित्यकृती आहे. यात काही ठिकाणी पुनर्लेखन केल्यास, तसेच काही ठिकाणी असलेली पुनरुक्ती वगळल्यास या कादंबरीची उंची वाढेल. योग्य संस्करण झाल्यास ही कादंबरी यासाठी महत्त्वाची ठरेल की मराठी साहित्यात तरुण नायकाचे जगणे अभावाने आले आहे. पन्नास वर्षांपूर्वी 'कोसला'मध्ये ते आले आणि त्यानंतरच्या काळातही नाटक आणि कवितांमध्ये तरुणांचे मन मांडत राहिले आहेत. मुळात मराठी साहित्यात तरुणाईचे जगणे नाही. तरुणांच्या जाणिवा नाहीत, त्यांची वेगळी भाषा,

वेशभूषा, चालणे, बोलणे, वागणे नाही. नेमाडे यांच्या कोसला कादंबरीतही पांडुरंग सांगवीकरचा मानसिक संघर्ष दिसतो पण पांडुरंग सांगवीकर हा साहित्य आणि शिक्षणव्यवस्थेत असलेला तरुण होता. त्याबाहेर ८० टक्के तरुण हा सर्वसामान्य तरुण आहे, जो प्राध्यापक नाही वा पीएचडी करत नाही. ज्याचे साहित्याशी काही संबंध नाहीत. असा तरुण तेव्हाही होता आणि आजही आहे. अशा सामान्य तरुणवर्गाची भाषा, वर्तन, विचार करण्याची पद्धत प्रत्येक काळात वेगळी होती. आजच्या काळात तर त्यांची भाषा अत्यंत वेगळी आहे. महाविद्यालयीत तरुणांचे स्वतःचे कोड बर्ड आहेत, त्यांचे ट्रेस कोड आहेत, त्यांचे विश्वास-अंधविश्वास आहेत, भेटण्याची, बोलण्याची आणि जगण्याची पद्धत वेगळी आहे. करिअरप्रती असणारे त्यांचे विचार भावनात्मक नाहीत, तर व्यावहारिक आहेत. त्यांचे प्रश्न खूपच वेगळे आहेत. आज करमणुकीची साधने, व्यग्रतेची प्रावधाने, संपर्काची यंत्रे आणि आसपास इतकी गर्दी असतानाही आजच्या तरुणाला मनाचा संवाद साधायला कुणी नाही. त्याला एकटे वाटत राहते, ही आजच्या तरुणाची शोकांतिका या कादंबरीत मांडली आहे.

या तरुण लेखकाला योग्य दिशा लाभली आणि त्याने अभ्यास आणि सातत्य राखल्यास पुढील काळात समाधान भोरे हे नाव मराठी साहित्यात पुढे येईल हे निश्चित.

‘मुंग्यांच्या रांगेत’ कादंबरीतील दोन अंश

‘कादंबरीच मुळात अशी हवी की कोणतेही पान अगदी कुठल्याही वेळेत आणि केव्हाही काढून वाचले तर ते माणसाला ते एकदम भारी वाटलं पाहिजे.’ खरं तर रेवतीकडे पाहिल्यावर अदितीची आठवण मनात दाटून आली होती. पुन्हा तिला फोन करावा का, ह्या विचारानं मी फोन जवळ घेतला. पण नंतर नको वाटलं म्हणून ठेवून दिला. पुन्हा वाचायला सुरुवात केली

‘जुन्या भिंतीवर पावसाची ओल साचत जाते, रंगाचं रंगपण संपत जातं. नवीन असलेल्या गोष्टीचं नवंपण तोपर्यंतचं टिकून राहतं. मायेची ओढ कमी झाल्यावर कदाचित वस्तूची उपयुक्तता संपते. त्याच गोष्टी नंतर डोळ्यांत सलू लागतात. नात्याचं तसचं असतं. आपल्या फायद्याचं आहे तोपर्यंत नात टिकवतलं जातं. हेच मैत्रीच्या बाबतीत असतं, हेच प्रेमाच्या बाबतीत असतं आणि अखेरीस हेच नात्यामध्येसुद्धा अगदी तसचं शाबूत असतं’ हे वाचायला मला जरा खूपच तात्त्विक वाटलं, पण ह्याची सत्यताही तेवढीच असावी. हल्ली तात्त्विक गोष्टीचा कंटाळाच येतो. त्याच त्या गोष्टी वाचून, पाहून, बघून आणि ऐकून बोअर करतात. मराठी माणूस खूपच तात्त्विक राहिल्याने त्यांची प्रगती त्याच क्षणी खुंटली. बाहेरच्या राज्यातून आलेले युपी-बिहारन भय्ये, राजस्थानातून आलेले मारवाडी, गुजराततेतून आलेले गुजराती ऊर्फ जैन लोक आणि आपले

महाराष्ट्रीय खूप शिकलेले बामन... ह्या लोकांनी आर्थिक प्रगती लवकर केली आणि त्यामुळे ती लोकं कायम तुपाशी राहिले. त्या दिवशी दिनेशचा जुना सहकारी वैभव पुराणिक, दिनेश आणि मी. आम्ही नेहमीप्रमाणे आमच्या रूमशेजारी स्थापित असणाऱ्या, त्याचे रेग्युलर गिन्हाईक असण्याचा अभिमान बाळगून बिजेश प्रजापतीच्या बार्बेरीयन इराणी चहाच्या दुकानासमोर चहा बरोबर सिगारेट घेऊन. वैभव पुराणिकनं सिगारेटचा पांढरा धुवा बाहेर काढत हे सगळं अगदी सहज सांगून टाकलं...

पुराणिक हा देशी बामन पण तो कधी असे दर्शवत नव्हता. तो आकारानं गणपतीच्या साच्यातला बेधडक पोरगा होता. तो पुढे सांगू लागला ... ह्या भय्याची हिथे आलेली पिढी बिलकुल शिकलेली नसते. त्यांना इंग्लिशमधल्या अक्षरातील ग-म-पही नीट ओळखता येत नसतो, पण त्यांची पोरं इंग्रजी माध्यमातून शिकून फडफड इंग्रजी बोलू लागतात आणि आपल्या मराठी पोराना कॉम्प्लेस देतात साले... आम्ही वर्षानुवर्ष तीच रडगाणी गात असतो. मुंबईत नवीन मारवाडी आला की तो चौक बघून किराणा मालाचं अथवा दूध-डेअरी, दही-पनीर, लोणी, लस्सीचं दुकान थाटतो नाहीतर कोणत्या तरी कामगार मराठी पोरानांच्या लायसन्स वर मेडिकल चालवतो. युपी बिहारचा भय्या आला की भाजी, दूध चहा, गरेज, रिक्षा, टक्सी, प्लंबिंग, रंग, बांधकाम, इस्त्री, इलेक्ट्रिकलची कामं करू लागतो.

साल्या ह्या लोकांना कम्फर्ट झोन माहीत नसतो मुळात. आपल्याला सगळं माहीत असून तरी आपण कुठं आभाळाला शिड्या बांधतो म्हणा. मोठं होण्यापेक्षा चिवट होणं ह्यांच्याकडून शिकलं पाहिजे ... यार ... लाज सोडून ह्यांच्यासारखं येडझवं जगता आलं पाहिजे आपल्याला.

मी आणि दिनेश ह्यावरती हसलो ... सालं! खरं पाहिलं ना, मराठी माणसाला मोठं व्हायची आस नाय.

२.

एके दिवशी इतर मुले सुट्टीला घरी गेली आणि नुकताच उन्हातान्हातून घरी येऊ लागला दिनेशसुद्धा त्यावेळी नेमका घरी गेला होता. म्हाडाच्या जुन्या बिल्डिंगच्या सातव्या माळ्यावर आम्ही राहत असू. लिफटनं वर आलो, तर दरवाजा आतून बंद. दोन-तीन वेळा दरवाजा वाजवून पाहिला, परंतु कोणीच उघडेना. मग नाइलाजास्तव दिनेशला फोन केला, त्यावेळेस त्यानं सांगितलं की कुणाल आणि त्याची ऑफिसमधली मैत्रीण आली आहे आणि ते दोघे आत आहेत. ती बराच वेळ थांबणार आहे. मी पुन्हा बस पकडून स्टेशन गाठलं आणि ट्रेननं चर्चगटला उतरलो आणि मरीन ड्राईव्हवर गेलो. भरदुपारी समुद्रावर ऊन चकचकतं. रात्री मरीन ड्राईव्ह खूप रोमान्टिक वाटतो अनेक प्रेमीयुगलं त्या वातावरणात रंग भरतात. भरदुपारी तिथे तुरळक गर्दी होती. उन्हं डोक्याला लागतातच दुपारी

एकट्या माणसांचा एकांत भयाण अस्वस्थ करणारा असतो. पण एकांताची आणि निवांत क्षणाची एक गंमत असते ... आपल्या मनातील सगळ्याच गोष्टी समुद्राला सांगता येतात. नंतर पोटात कावळे ओरडायला लागल्यावर पलीकडे 'स्टेडियम' इराणी चहावाल्याकडे गेलो आणि चहा-बन खाऊ लागलो. इराणी चहावाल्याच्या कॅफेत सुंदर शिसवी रंगाच्या लाकडी खुर्च्या जुनी टेबलं. त्या टेबलावर लाल व पांढरे चौकड्यांचे टेबलक्लॉथ आणि कॅफेच्या वरच्या भागात आरसे बसवलेले. समोर एक मुलगी काचेच्या मोठ्या ग्लासातून चहा पीत होती. चहा पिताना तिच्या नाजूक पातळ ओठांची हालचाल त्या पारदर्शी काचेच्या ग्लासातून अजूनच पातळ वाटली. मुली खरंच चहा पिताना अधिक सुंदर दिसतात. तिचं माझ्याकडे लक्ष गेलं. ती किंचित हसली आणि पुन्हा चहात गुंग झाली. मग वेळ काढण्यासाठी मुद्दाम 'चर्चगेट ते विरार' स्लो ट्रेन पकडली. त्यानंतर मी स्लो ट्रेनमध्ये सामानाच्या डब्यात बसलो. सामानाच्या डब्यात दाटीवाटीनं. प्रचंड गर्दी, फेरीवाले डबेवाले, मासेवाले, कपड्यांची गाठोडी घेऊन चढणारी माणसं... नुसती गर्दीच गर्दी, पण ह्या लोकांच्यात बसलं की जास्त कम्फर्टेबल वाटतं. आपलेपणा वाटतो. माणसाला आपल्या स्तरातील माणसांबरोबर वावरणं जास्त कठीण जात

नसावं. अंधेरी स्टेशन जवळ आलं तरी उतरलो नाही. निवांत डब्यातील लोकांचे विषय ऐकत बसलो. जास्तीत जास्त लोक आपसात मोबाईलवर लुडो खेळण्यात व्यग्र होती. प्रत्येक स्टेशनला माणसं, महिला, मुलेमुली चढत पुढच्या स्टेशनला उतरत. असं करत पुन्हा चर्चगेट स्टेशन आलं. गर्दी खाली झाली तितकीच पुन्हा भरली. प्रवास तसाच सुरू झाला. मी पुस्तक वाचनात वेळ घालवून तो वेळ काढला. हा प्रवास निदान चार ते पाच वेळा केला. कंटाळून अंधेरी उतरलो. बस पकडली. रूमच्या आसपास आलो. दिनेशला कॉल केला तेव्हा त्यानं पाच मिनिटांत कुणालला फोन करून विचारून सांगतो म्हणाला. मी तिथेच शेजारी असणाऱ्या टपरीवर चहा घेत बसलो. काही वेळानं दिनेशचा फोन आला. तो म्हणाला... कुणालचा कार्यक्रम उरकला आहे. तू आता जाऊ शकतोस रूमवर...

– किरण येले

kiran.yele@gmail.com

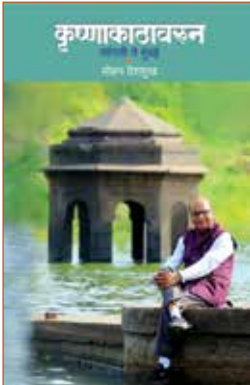
– समाधान भोरे

bhoresamadhan@gmail.com

॥ अंध्यानी ॥ ❖ ॥

कृष्णाकाठावरून

सांगली ते मुंबई

मोहन देशमुख

सांगलीच्या छोट्या खेड्यातून व्यावसायिक होण्यासाठी मुंबईत आलेल्या मोहन देशमुख यांच्या आयुष्यातील विविध टप्प्यांवरील संघर्षाचा, सहजीवनाचा आणि स्वभानाचा आलेख म्हणजे त्यांचे हे आत्मकथन.

मूल्य ४०० रुपये । सवलतीत २५० रुपये

अवघड वळणाच्या खडतर वाटेवर

अल्मित्रा पटेल

(पर्यावरणासाठी जीवन समर्पित केलेली विदुषी)

शरद पांडुरंग काळे

सर्वोच्च न्यायालयात अल्मित्रा पटेल यांनी सन १९९६मध्ये दाखल केलेल्या जनहित याचिकेमुळे भारत सरकारच्या अर्जेड्यावर कचराव्यवस्थापन हा विषय प्राथमिकतेने अंमलबजावणीसाठी आला व त्या दृष्टीने कायदे बनू लागले. कचरामुक्त शहरांचा रोडमॅप देण्यात त्या यशस्वी ठरल्या.

मूल्य ४०० रुपये । सवलतीत २५० रुपये

‘सळाळ आणि सळाळनंतर’चा कन्नड अनुवाद

डॉ. टी. यल्लप्पा

श्रीपाद भालचंद्र जोशी ह्यांच्या ग्रंथाली प्रकाशित ‘सळाळ आणि सळाळनंतर...’ या पहिल्या कवितासंग्रहाच्या, विरूपाक्ष कुळकर्णी ह्यांनी केलेल्या कन्नड अनुवादाचे प्रकाशन प्रख्यात कन्नड कवी आणि समीक्षक डॉ. टी. यल्लप्पा यांचे हस्ते बंगलोर येथे झाले. आईसिरी प्रकाशन, बंगलोर यांनी ‘क्षोबे मत्तु तरूवाय’ या शीर्षकाने हा अनुवाद प्रकाशित केला आहे.

कन्नड अनुवाद प्रकाशनप्रसंगी डॉ. यल्लप्पा ह्यांनी केलेल्या मूळ कन्नड भाष्याचा डॉ. मैथिली राव यांनी केलेल्या हिंदी अनुवादावरून केलेला हा मराठी अनुवाद.

‘अनुवादाच्या माध्यमातून एका भाषेतील साहित्य दुसऱ्या भाषेत येते तेव्हा तो केवळ भाषिक पूल नसतो तर त्या दोन्ही भाषा व संस्कृतीमधील तो सेतू असतो.

‘सळाळ आणि सळाळनंतर...’ ह्या इंग्रजी, हिंदी आणि मल्याळम मध्येही यापूर्वी अनुवादित कवितासंग्रहाच्या या कन्नड अनुवादाने कन्नड साहित्यात आपले स्थान निर्माण केले आहे.यातील कवितालेखनाचा काळ हा दोन दशकांहून अधिकचा आहे.(मूळ कवितासंग्रह १९९८म

ध्ये प्रकाशित झाला होता.) हा काळ स्वातंत्र्योत्तर भारतात, विशेषतः आधुनिक संदर्भात पोरकेपणाच्या भावनेचा,विचलनाचा, परंपरा आणि आधुनिकतेतील संघर्षाचा, लोकशाही मूल्य न्हासाचा, राज्यकर्त्यांच्या संबंधातील बेचैनीचा, आक्रोशाचा, समाज आणि व्यक्ती यांच्यातील वाढती दरी, व्यक्तिगत स्वातंत्र्याचा संकोच व त्याविरुद्ध जनक्षोभाचा असा काळ आहे. श्रीपाद भालचंद्र जोशींच्या या संग्रहातील कविता या कालखंडातील संघर्षाच्या कविता आहेत.

ह्या संग्रहात हा संघर्ष व्यंग्यात्मक पातळीवरून व्यक्त करत कवीने जीवनातील

द्वंद्व आणि गडद निराशा या पार्श्वभूमीवरही जीवनात आशावाद पेरण्याचे काम केले आहे.

या संग्रहातील ‘ लिपी ’ या कवितेत इतिहास आणि कला यातील अंतर स्पष्ट करतांना कवी म्हणतो-

(डॉ. यल्लप्पा यांनी उल्लेख केलेल्या कवितांच्या कन्नड ओळींच्या जागी मूळ मराठी कवितेतील ओळी, पुढे दिलेल्या आहेत)

‘तडकलेल्या भिंतीचे उध्वस्त वेदनाग्रस्त

चेहरे वाचायला

हवीच कशाला रक्तरंजित पाने

इतिहासाची

आणि कलाविलासाचे तृप्त संभोग प्यालेले शृंगार

खांबाकमानीच्या लावण्य समाधीचे

तुकडे पडत आलेले

जुनाट पोथ्यांच्या अक्षरी वळणाचे संदर्भ’

अशा ओळींमधून तथाकथित महत्त्वहीन ठरवल्या

गोलेल्या बाबींमधले सौंदर्य प्रकट करत,

काव्यपरंपरेवर दृष्टीक्षेप टाकत, दगडांच्या

मूर्तीतल्या चैतन्याचे दर्शन घडवत कवी

ज्या अध्यात्माकडेही निर्देश करतो ती

कुतूहल जागवणारी बाब आहे. विसाव्या

शतकातील थोर कन्नड कवी, पहिले ज्ञानपीठ

पुरस्कार प्राप्त लेखक, समीक्षक कुवेम्पु

यांच्या गोबबरा, हिरे हुओ, मलेकागिले,

काजाण अशा कवितांचे इथे स्मरण होते.

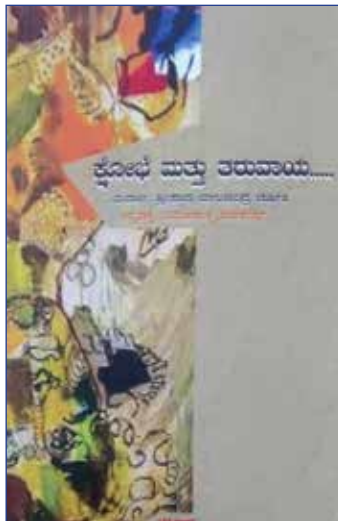
त्यात त्यांनीही अशा तथाकथित महत्त्वहीन

बाबींमधलेही सौंदर्य, काव्यपरंपरेच्या संदर्भात

मांडले आहे आणि इथे ना काही महत्त्वहीन

आहे ना काही महत्त्वाचे, सारेच पाणी

हे पवित्र तीर्थ आहे असे जे म्हटले आहे

ते सौंदर्य, तीच भावना आणि जाणीव मला मराठीत श्रीपाद भालचंद्र जोशी यांच्या या कवितेतही दिसते.

‘माती’ या कवितेत कवी म्हणतो--

‘तुमच्या हवेल्यांना असतील हत्यारांची कुंपणे
पण

आता शेतातही उगवतील बंदुका
आणि कणसाकणसातून आग पेटेल
तेव्हा तुमच्याही आतड्यांना कळतील
जगण्याच्या जीवघेण्या वेदना
आणि राख होतील तुमची रक्तंजित स्वप्ने
कारण

जमीन तुमची असली तरी
आभाळ आमचे आहे
नाती तुमची असली तरी
माती आमची आहे’

लोकांच्या जीवावर उठलेल्या आणि त्यांच्या जखमांशी
खेळणाऱ्या साम्राज्यवादी शक्तींना इशारा देत कवी हे लक्षात
आणून देतो की ‘राख होतील तुमची साम्राज्य स्वप्ने’.

जीवनातले हास्य व पायाखालची वास्तव भूमी यातली
दरी का व कशी पडते, वाढते याचे विश्लेषण करत हा कवी
त्याच्या संयोगातून सार्थकतेच्या शक्यता मांडत जातो.

तसेच घोर निराशेच्या गर्तेतही या कवीच्या कविता
आशावाद बाळगून असतात.

जीवन सुकृत करण्याच्या अनंत शक्यता आपल्यात
असण्यावर या कवीचा ठाम विश्वास आहे.

‘शहिदांच्या कबरींवर अश्रू ढाळून ठिणग्या
पेटत नसतात

तर कबरीही खचून जातील त्यांच्या
आणि तुमच्या अश्रूंचे डाग तेवढे
तिथल्या मातीवर उरतील’

हे सांगणारा हा कवी

‘रक्ताच्या जखमा

रक्तानेच पुसाव्या लागतात
तेव्हा कुठे मातीवर नांगर फिरतो
आणि तेव्हाही सूर्य पेरलाच नाही तर मात्र
अंधार नाकातोंडात शिरतो
आणि लयबद्ध पावले टाकीत
तिरड्यांची यात्रा चालू लागते
स्यशानाकडे...’

असे म्हणत, क्रांतीचा बिगुल वाजवत, क्रांती फक्त
क्रांतीनेच शक्य असल्याचे सांगतो.

श्रीपाद भालचंद्र जोशी यांच्या ह्या संग्रहातील कवितांमधून
पंख चेपलेला पक्षी, वाळलेल्या झाडावर बसून आपल्या

मोडक्या चोचीने फळाचा शोध घेत असतो.खाली न पडणारी
नक्षत्र,न लुकलुकता जमिनीवर गळून पडणारे तारे,देवदासीच्या
केसातील गळून पडणारे फूल, फुटलेल्या बांगड्या, काळ्या
विहिरीतल्या बिनचेहेऱ्याच्या सावल्या,चोळ्या - बांगड्या
नसलेल्या सुवासिनी या व अशा विच्छिन्न जीवनाच्या
प्रतिमांमधून कवी आपल्या समकालाची स्पंदने आणि असंतोष,
अशांत मनातील घालमेल शब्दबद्ध करतो.

‘आपण मित्रा फटाके’ ह्या कवितेतून तर तर्कनिष्ठ
माक्सवादी जीवन जाणीव देखील सुंदररित्या मांडली जाते.या
कवितेत कवी स्वतःतच फुटत फुटत जाणाऱ्या कष्टकरी, श्रमिक,
कार्यकर्ते यांच्या दुःखद जीवनाचे चित्रण करत, भांडवलदार मात्र
आपल्या मस्तीतच त्यामुळे कसे जगतात हे दाखवतो.

‘आपण मित्रा, फटाके

कधी एकट- दुकट

कधी एकत्र फुटणारे,

फुटता फुटता तुटणारे

तुटून फुटणारे फटाके आपण

कधी ओळीने फुटत फुटतच राहणारे

किंवा वाट मिळेल तिकडे फुटण्याकरता सुसाट सुटलेले

आपण मित्रा फटाके,

फुटलेले’

या शब्दात कवी हे वास्तव मांडतो .

‘समजा ते आलेच उद्या’ या कवितेतून श्रीपाद भालचंद्र
जोशी हे, राष्ट्रवाद आणि व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या नावावर
बहुविधतेतील सौंदर्य नष्ट करायला निघालेल्या तथाकथित
राष्ट्रवाद्यांच्या सुप्त अग्रक्रमांबाबत प्रश्न उपस्थित करतात.

ते म्हणतात,

‘समजा ते आलेच उद्या

झुंडीच्या झुंडीने तर...’

या रस्त्यांवरून मला

मान वर करून चालता येईल काय?

शाबूत राहतील काय

माझेच पाय मला चालण्याकरिता?

माझ्या डोक्यात ते

आपला मेंदू तर भरणार नाहीत?’

‘असे का दिसतात हे लोक?’ या कवितेत हा कवी
लोकांचे जाणवणारे चरित्र आणि चारित्र्य मांडतो-

‘एवढे कसे स्वच्छ यांचे दात

खरेखुरे ते नेमके कुठे लपवतात?

एवढे शुभ्र असते यांचे लफडे?

किती बदलतात हे कपडे?

एक शितोडाही दिसू देत नाहीत

आपल्या रूमालाने ते दुसऱ्याला

डोळे पुसू देत नाहीत

यांना रूमालात शोधायचे असते

की डोळ्यात ?

हे लोक घशात असतात

की घशातल्या बोळ्यात ?

श्रीपाद भालचंद्र जोशींच्या कवितेत येणारा सगळा गाळ, चिखल, दलदल, त्यात रूतलेली गावे, छत नसलेले उदासवाणे टांगलेले विझते दिवे, त्यांचा काळाकुट्ट प्रकाश, तुटलेल्या पंखांचे आपले गूजन विसरलेले फुलपाखरांचे सैन्य, जे फुलांवर आपल्या पोळ्या शेकताहेत असे लोक, या साऱ्यातून कवी नाक-तोंड बंद करून पाण्यात उतरण्याची कला आत्मसात करण्याची सामान्य माणसाची गरज व चिंता याला साद घालतो.

आपल्या जीवनातील सुरक्षितता आणि विसंगती, माणूस राहतो आहे तो मेणाचा आणि शेणाचा गाव, ज्यातले सारेच केव्हाही वितळू शकते, कोणावरही कोणतीही जीवघेणी मानवी आपत्ती केव्हाही कोसळू शकते, अशाही गावांमध्ये लोक गळ्यात माळा घालताहेत या सामाजिक वास्तवाला हा कवी आरसा दाखवतो.

या कवितेतील पाऊसही जीवघेणा, मृत्युचे संवेदन देणारा आहे. हा पाऊस समृद्धीचा नाही. माणसांमधला क्रोध, विद्रोह या कवितांमधून भरलेला आहे. हे सारे रचनात्मक वास्तवाच्या झालेल्या विघातकतेचे चित्रण आहे.

या कवितेत जीवनातले सौंदर्य, प्रेम, स्त्री-पुरुष संबंध, त्यातली प्रेमभावना हे सारेदेखील आहे. मात्र या संग्रहात महत्त्वाचे आहे ते पुनर्जागरण, परिवर्तन. आधुनिक युगातील बेचैन कवीसाठी, सूर्योदय, चंद्रोदयाचे सौंदर्य मोत्यासारखे स्वच्छ असले तरी पूर्वेच्या भळभळत्या जखमांमधील सारी घाण वाहून येते आहे.

या कवितेतील निसर्गाशी नाते हे रोमांचक उरले नसून तेदेखील समकालीन माणसाची वेदना, क्लेश, आक्रोशाची प्रतिक्रिया, प्रतिमा या स्वरूपात व्यक्त होते.

गद्यात्मक शैलीतील या कविता आहेत. समाजातील

अन्यायाविरुद्धची चीड आहे, त्याविरुद्ध उठून उभ्या होणाऱ्या क्रांतीकारी तरुणीच्या डोळ्यांतील ठिणग्या आहेत. ही

काव्य- युवती उन्हाने काळवंडलेली आहे.

जगातील जवळजवळ सारेच क्रांतीकारी कवी आपल्या कवितेत उत्प्रेक्षेचा वापर फारसा करताना दिसत नाहीत. इथेही तसेच आहे; जशा आधुनिक कन्नड कवितेत गोपालकृष्णन अडिग यांच्या कविता गेयरहित पण बळकट अशा राजकीय वास्तवाच्या संवेदना असणाऱ्या कविता आहेत, श्रीपाद भालचंद्र जोशींच्या या संग्रहातील कविता बहुतांश तशाच आहेत. मात्र या कवीने केलेला रूपक आणि प्रतीकांचा वापर हा कन्नडसाठी वेगळा व त्या एकदम नव्या प्रतिमा आणि रूपक आहेत. या प्रयोगवादी कवीची भाषा बघता मला गोपालकृष्ण अडिग या कन्नड कवीची आठवण होते.

या कवितेतील आशास्थाने अशी की निराशा, अशांती, आक्रोश, क्रांतीच्या ठिणग्या या साऱ्यांमध्ये या कवीने एखाद्या भक्ताच्या भावनेने प्रार्थना करत या साऱ्याच्या मुळाशी आशेची बीजे रोवली आहेत. ही कविता सामाजिक बांधिलकीचा गंडा बांधून व्यक्त होणाऱ्यांसाठी, जे तिला तलवारीसारख्या शस्त्र स्वरूपात बघतात त्यांच्यासाठी, मोठेच आव्हान उभे करते.

मला मराठी येत नसल्याने विरूपाक्ष कुळकर्णी यांच्या अनुवादाच्या गुणात्मकतेवर मला फारसे भाष्य करता येणार नाही. मात्र त्यांचा कन्नड भाषेच्या लोकस्वरूपाशी फारसा संबंध आला नसावा असे वाटते.

अन्य भाषेतील कृतीचा अनुवाद हे तसेही सोपे काम नसतेच. ज्या भाषेत अनुवाद केला जातो तिथली बोलचालीची भाषा, संस्कृती, वाक्यांश या अनुरूप भाषेचा वापर होऊ शकला नाही तर अनुवाद हे भावनाशय व्यक्त करणारे दुसऱ्या भाषेतल्या लिपीत केलेले लिप्यंतरण ठरण्याची शक्यता असते.

मात्र आता ह्यात नसलेल्या विरूपाक्ष ह्यांनी कन्नड-मराठी अनुवादित साहित्याच्या प्रांतात या अनुवादाद्वारे जो पूल बांधला आहे त्याबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करत त्यासाठी त्यांचे अभिनंदन करतो.”

- डॉ. टी. यल्लपा

भ्रमणध्वनी : ८१४७४२७०७८

॥ ग्रंथाची ॥ ❖ ॥

पूजनीय आधारवड

दिगंबर वामन राऊत

मूल्य ६५० रुपये | सवलतीत ४०० रुपये

केळवे-बोर्डी परिसरात सोमवंशी क्षत्रिय समाजोन्नती संघाची स्थापना शतकापूर्वी झाली. त्या संस्थेसाठी व त्यायोगे समाजाच्या उन्नतीसाठी काम केले त्या व्यक्तींचा परिचय करून देणारे पुस्तक.

जयवंत दळवी - लेखक आणि व्यक्ती - रंगलेला स्मृतिजागर

डॉ. लतिका भानुशाली

मुंबईमध्ये एनसीपीएच्या प्रांगणात दरवर्षी सहित्योत्सव साजरा होतो. मुंबई लिटफेस्ट नावाने होणाऱ्या या सोहळ्याचे हे पंधरावे वर्ष होते. १५ ते १७ नोव्हेंबर २०२४ या तीन दिवसांत तो संपन्न झाला. इंग्रजीची छाप असलेल्या या फेस्टिव्हलमध्ये काही वेळ भारतीय प्रादेशिक भाषेसाठी ठेवली जाते. या वर्षी मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळाला त्याचे औचित्य साधून, एनसीपीएच्या पुढाकारातून मुंबई लिटफेस्टमध्ये मराठी साहित्यावर कार्यक्रम करण्याचे ठरवले गेले आणि ग्रंथालीला त्यात संधी मिळाली. त्यातून जयवंत दळवी - लेखक आणि व्यक्ती हा कार्यक्रम करण्याचे योजले. ज्येष्ठ पत्रकार कुमार केतकर यांच्या मार्गदर्शनात त्याचे स्वरूप निश्चित करण्यात आले. त्यासाठी आवश्यक साहित्य जमवण्याची, प्रसिद्धी व संपर्काची पूर्ण जबाबदारी डॉ. लतिका भानुशाली व अरुण जोशी यांनी स्वीकारली.

जयवंत दळवी यांच्या जीवनावर आधारित छोटेखानी फिल्म तयार झाली. ७ मिनिटांच्या या फिल्मने कार्यक्रमाचा आरंभ झाला. राजीव जोशी यांची संहिता आणि राकेश जोशी यांचे दिग्दर्शन, प्रमोद पवार यांच्या निवेदनाची जोड असलेल्या फिल्मने दळवींच्या चाहत्यांना सुरवातीसच त्यांचे समग्र दर्शन घडवले.

रविवार, दुपारी १२ची वेळ असूनही टाटा थिएटरमध्ये सातशेहून अधिक रसिक जमले हे जयवंत दळवी यांचे कथा, कादंबरी, विशेषतः ठणठणपाळ आदी सर्वांगीण साहित्य आणि नाट्यलेखन यातील श्रेष्ठत्व आणि जनमानसातील प्रतिमा अधोरेखित करणारे होते.

फिल्म झाल्यावर कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक करताना कुमार केतकर यांनी जयवंत दळवी त्यांच्याबद्दल हे जागतिक पातळीवर नोंद घ्यावी असे साहित्यिक होते. मराठीत लिहिल्याने ते महाराष्ट्रापुरते राहिले. अन्यथा ते आर्थर मिलर किंवा टॉम स्टोपाई यांसारख्या जागतिक दर्जाच्या लेखकांच्या दर्जाचे लेखक ठरले असते, असे गौरवोद्गार काढले.

यावेळी जयवंत दळवी यांच्यावर लिहिलेल्या लेखांचे संकलन व संपादन करून डॉ. लतिका भानुशाली यांनी तयार केलेल्या पुस्तिकेचे प्रकाशन सर्व कलावंत, मुंबई महानगर पालिकेचे आयुक्त भूषण गगराणी, कुमार केतकर, सुदेश हिंमालासपूरकर, श्रीहर्ष फेणे, अरुण जोशी व डॉ. लतिका भानुशाली, डॉ. सुजाता जाधव आदींच्या हस्ते करण्यात आले.

कार्यक्रमाचा महत्त्वाचा भाग होता तो व्यक्ती आणि लेखक म्हणून दळवींच्या कर्तृत्वाचा वेध घेणाऱ्या गप्पांचा. त्याची मांडणी ज्येष्ठ समीक्षक आणि नाट्यलेखक राजीव नाईक यांच्या नेतृत्वाखाली झाली. त्यांनी दिलेल्या संहिता आणि सूचनानुसार दिग्दर्शक प्राजक्त देशमुख यांनी कार्यक्रमाची सूत्रे हाती घेतली. प्रदीप वेलणकर, सुहास जोशी, स्वाती चिटणीस, शैलेश दातार आणि प्राजक्त देशमुख यांनी पुढचा सव्वा तास रसिकांना दळवींच्या साहित्याची मौखिक मेजवानी दिली. दळवी यांच्या 'नातीगोती', 'बॅरिस्टर' नाटकांतील प्रसंग या प्रतिभावान कलावंतांनी वाचिक अभिनयातून असे साकारले की रसिक मुग्ध झाले.

दळवींनी बनीच्या माध्यमातून साहित्यधुरिणांची केलेली मिशिकली वाक्यावाक्याला हास्याच्या लकेरी उमटवत होती. प्राजक्तच्या प्रश्नांना उत्तरे देताना सर्व कलावंतांनी जयवंत दळवी यांच्याबद्दल त्यांची मनोगते मांडली, ती दळवींचे लेखनसामर्थ्य आणि वैविध्य सांगणारी होती. सुहास जोशी यांनी दळवींच्या नाटकातले विनोद हे खळखळा हसायला लावणारे नसत, तो नर्मविनोद असे असे म्हटले. बॅरिस्टरमध्ये 'दत्त दत्त, दत्ताची गाय' हे पालुपदच नाटकाचे पार्श्वसंगीत झाले, असे सांगून प्रदीप वेलणकर म्हणाले, दळवी बॅरिस्टर, नातीगोती, सूर्यास्त, पुरुष असे नाटकांचे विविध विषय एकाच काळात कसदारपणे लिहू शकत होते, त्यावर 'ठणठणपाळ'सारखे सदर, ही त्यांची प्रतिभा होती. ते पुढे म्हणाले, तो रंगभूमीचा सुवर्णकाळ म्हटला जातो कारण सामाजिक, कौटुंबिक, राजकीय, ऐतिहासिक, पौराणिक, विनोदी, फार्सिकल अशा सर्वच प्रकारची नाटके लिहिणारे प्रतिभासंपन्न नाटककार तेव्हा कार्यरत होते. आता नाटककार ही संस्थाच दिसत नसल्याची खंत त्यांनी व्यक्त केली. कुठल्याही पिढीच्या कलावंतांनी करायला हवी अशी दळवी यांची नाटके आहेत, ते पात्रांच्या मानसिकतेचा सूक्ष्म आलेख मांडतात. ते साकारणे हे आव्हान असते, असे उद्गार शैलेश दातार यांनी काढले.

दळवींच्या काही नाटकांचे दिग्दर्शन केलेल्या विजया मेहता यांच्या 'झिम्मा' या आत्मकथनातील 'बॅरिस्टर' नाटकाबद्दलची आठवण शैलेश दातार यांनी वाचून दाखवली. नातीगोती आणि बॅरिस्टर या नाटकांचे उल्लेख होताना अतुल परचुरे आणि विक्रम गोखले यांचे झालेले स्मरण चटका लावून गेले.

अरुण जोशी यांच्यासह एकूण कार्यक्रमाचे संयोजन करणाऱ्या ग्रंथाली विश्वस्त डॉ. लतिका भानुशाली यांनी ग्रंथालीचे प्रास्ताविक केले. कार्यक्रमाच्या यशस्वितेसाठी ग्रंथालीचे विश्वस्त राजीव श्रीखंडे, एनसीपीएचे श्रीहर्ष फेणे, नयन काळे, सिद्धार्थ देशपांडे यांचे मोलाचे सहकार्य लाभले. दळवी यांचे सुपुत्र गिरीश यांनी व अशोक कोठावळे यांनी आवश्यक साहित्य उपलब्ध करून देऊन या घडणीत उत्स्फूर्त सहकार्य केले. अजित कवडे, अनुकृती होम्सचे अंकुर पंधे, शाश्वत रिअॅल्टीचे श्रीकांत सूर्यवंशी यांचे सहकार्य महत्त्वाचे होते. लिटफेस्टचे प्रमुख क्रासार ठाकूर, एमी फर्नांडिस आदींनी पूर्ण साहाय्य दिले. कार्यक्रमाचे आरंभीचे निवेदन मुंबई लिटफेस्टच्या जिलियन पिंटो यांनी केले. एनसीपीएच्या वतीने डॉ. सुजाता जाधव यांनी स्वागत केले.

मॅजेस्टिकने मांडलेले दळवींच्या साहित्याचे प्रदर्शन, दळवी यांचे हस्तलिखित आणि उदय पटवर्धन यांची साकारलेली पोस्टर याचा लाभ रसिकांनी घेतला. स्टोरीटेलने जयवंत दळवी यांचे साहित्य ध्वनिमुद्रित केले आहे. ते तीन महिने विनामूल्य ऐकता येईल असे कार्ड व दळवी यांच्यावरील पुस्तिका ही अमूल्य भेट ग्रंथालीने रसिकांना दिली.

एकूणच रंगलेला हा सोहळा अनुभवताना दीड तास कसा गेला ते समजले नाही, आणखी अर्धा तास तरी तो हवा होता, अशी तृप्तीतली अतृप्ती व्यक्त करत रसिक 'जयवंत दळवी - एक लेखक आणि व्यक्ती' मनात साठवून गेले.

मनावर कोरलेला सोहळा

गिरीश जयवंत दळवी

आमचे बाबा म्हणजे जयवंत दळवी ह्यांची जन्मशताब्दी एनसीपीए आणि ग्रंथाली ह्यांच्या सहयोगातून मुंबईत साजरी होण्याचे घाटत आहे हे कळल्यापासून व्यक्तिशः मी आणि आतस्वकीय काहीसे हरखून गेलो. कारण ग्रंथाली म्हणा आणि मुंबईचे राष्ट्रीय नाट्य केंद्र अर्थात एनसीपीए यांचे स्वतःचे असे स्थान व मान आहे. मी आणि अशोक कोठावळे - मॅजेस्टिक प्रकाशन ह्यांनी पुण्यात एकत्र येऊन आमच्यापरीने बाबांची जन्मशताब्दी साजरी केली. परंतु त्याची तितकीशी दखल घेतली गेली नाही. किंबहुना अन्य कोणालाही या थोर साहित्यिकाचे स्मरण ठेवावे असे वाटले नाही. असलेला विषाद दूर करणाऱ्या एनसीपीए-ग्रंथाली ह्यांच्या संकल्पनेचे मनोमन कौतुक वाटले. श्रीहर्ष फेणे म्हणजे

ठणठणपाळसह गिरीश दळवी

बाबांचे मित्र वसंत नरहर फेणे ह्यांचे चिरंजीव, त्यांनी व ज्येष्ठ पत्रकार कुमार केतकर आणि ग्रंथालीतील अरुण जोशी, डॉ. लतिका भानुशाली, सुदेश हिंगलासपूरकर ह्यांनी हा घाट घातल्याचे कळले. माझ्यापरीने मी बाबांचे फोटो, हस्तलिखित व माहिती पुरवण्याचे काम केले. अर्थात ते करणे माझे कर्तव्यच होते. कार्यक्रमाची रूपरेषा कळायला लागली तशी उत्सुकता वाढत होती. माध्यमातून आणि व्हॉट्सअॅपमधून प्रसिद्धी सुरू झाली आणि माझे मित्र, नातलग ह्यांचे मेसेज-फोन यायला लागले. अगदी पुणे-मुंबई आणि बाबांच्या जन्मस्थळापासून - गोव्यातील मंडळीनादेखील उपस्थित राहण्याची इच्छा आहे हे समजले. कार्यक्रमाचा एकेक दिवस जवळ येत चालला तशी उत्कंठा जणू शिगेला पोहोचली. मी नव्या उत्साहाने बाबांचे लिखाण शोधत होतो, घरातले सर्व संदर्भ गोळा करून ग्रंथालीत पाठवत होतो. पुढे असे कळले की नाटकातील कलाकार अभिवाचन-गप्पा करणार आहेत. ह्याच सोबतीने बाबांवर माहितीपटही असणार आहे. ग्रंथाली टीमच्या मनांत तरी काय आहे? तरीही प्रत्यक्ष तो दिवस उजाडत नाही, आम्ही तिथे दाखल होत नाहीत तोवर सारेच काहीसे गूढ-कुतूहलवर्धक होते.

आम्ही सकाळीच डेक्कन क्रीनने मुंबईला पोहोचलो. प्रथमदर्शनी जाणवले की इथे गोदरेजतर्फे तीन दिवसीय लिट-फेस्ट सुरू झालेला आहे. अनेक दालने, वाचकांसाठी सुविधा, 'एक कथा सांगा - एक चकली मिळवा!' सारखे अनोखे उपक्रम दिसले. अनेक मान्यवरांच्या पुस्तकाचे प्रकाशन, नामांकित लेखकांशी गप्पा असे अनेकविध प्रकार पाहून आम्ही सारे थक्क झालो. इथे बाबांचा कार्यक्रम होतोय! मन अभिमानाने भरून आले. आणि टाटा

थिएटरपाशी गेलो. तिथले वातावरण पाहून चकित झालो. मुख्य दरवाजाजवळ नोंदणी केल्यावर आसनव्यवस्था देण्याचे काम सुरू होते. आंत गेल्यावर बाबांच्या साहित्याचे देखणे प्रदर्शन मंडलेले दिसले. बाबा म्हणून नाही तर मराठीतील मोठे साहित्यिक म्हणून असा सन्मान होतोय ह्याचे अक्षरशः अप्रूप वाटले. आत गेल्यावर स्क्रीनवर बाबांची हसरी छबी आणि टाटाचे भव्य नाट्यगृह पाहून दिपून गेलो. खूप वर्षांनी मी या प्रांगणात आलो होतो. तेही साधा प्रेक्षक म्हणून नव्हे तर दळवींचा कुलदीपक म्हणून. सुरुवातीला स्वागत आणि हेतू सांगण्यात आला. लागलीच माहितीपट दाखवला गेला. राजीव जोशी आणि राकेश जोशी ह्यांनी इतक्या कमी वेळात बाबांचे कर्तृत्व दाखवले कसे असा अचंबा झाला. त्यानंतर लेखक-अभिनेता प्राजक्त देशमुख

आणि बाबांच्या नाटकांत अभिनय करणाऱ्या कलावंतांनी अभिवाचन सुरू केले. सुहास जोशी-प्रदीप वेलणकर ह्यांनी केवळ वाचनातून राधाक्का-भाऊराव या व्यक्तिरेखा उभ्या केल्या. स्वाती चिटणीसांनी 'नातीगोती'वर बोलताना अतुल परचुरेची हृद्य आठवण सांगितली त्यामुळे सारे रसिक हेलावून गेले. स्वाती-प्राजक्त ह्यांचे वाचन म्हणजे केवळ शब्दसामर्थ्याने घडवलेला भावनेचा आविष्कारच. पाठोपाठ शैलेश दातार ह्यांनी 'झिम्मा'मधील बॅरिस्टर सुचण्याची प्रक्रिया वाचून दाखवली. मी थोडा भूतकाळात गेलो. चारही कलाकार व खुद्द प्राजक्त ह्यांनी बाबांचा अजरामर मानसपुत्र-ठणठणपाळचे वाचन केले. 'ओ हो, बने बने'च्या माध्यमातून केलेले एकेका लेखकाचे चपखल वर्णन ऐकून आणि एकेकाला मारलेली कोपरखळी ऐकताना सर्वांचीच हसून पुरेवाट झाली. त्या प्रसन्न मूडमध्ये असताना कार्यक्रम संपला, अरे हे काय? इतक्या लवकर काय संपला? अशी माझ्यासह सर्वच प्रेक्षकांची भावना होती. परत निघताना सर्वांचे कौतुक करताना आम्ही सारेच गहिवरून गेलो. पुण्याला परतताना संपूर्ण कार्यक्रम आणि बालपणापासूनच्या आठवणींनी मनात गर्दी केली. बनी मला दिसत होती आणि जणू म्हणत होती- जयवंत दळवी! तुमचे बाबा आहेत, पण साऱ्या मराठी वाचकांचे लाडके दळवी आहेत! बाबांच्या जन्मशताब्दीनिमित्त एनसीपीएमध्ये झालेला अवरणीय कार्यक्रम मनाच्या कप्प्यात कायमचा कोरला आहे, पुन्हा पुन्हा आठवून बाबांचे मोठेपण साठवतो आहे. मी गिरीश जयवंत दळवी असल्याचा मला अभिमान वाटला.

- गिरीश दळवी

नृत्य, सूर आणि नाटिकांनी रंगल्या दिवाळीसंध्या

ग्रंथाली गेली चार वर्षे दिवाळी अंक संच योजना घेऊन येत आहे. त्यासोबत वाचकांसाठी दिवाळीसंध्या या सांस्कृतिक कार्यक्रमाची विनामूल्य भेट असते. या वर्षीही मोठ्यांचा व छोट्यांचा असे दोन दिवाळी अंक संच योजले होते. यात मौज, पद्मगंधा, ऋतुरंग, चांगुलपणाची चळवळ, हॅशटॅग, हेमांगी आणि शब्द रुची हे मोठ्यांचे, तर वयम्, किशोर, चिकूपिकू, युवा दिवाळी, बालकुमार दिवाळी, पासवर्ड, विज्ञानधारा, प्रतिभागण काहीतरी विशेष हे बालकुमारांचे अंक होते. त्यांना चांगला प्रतिसाद लाभला. बालकुमारांसाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या सहकार्याने, भाग्यश्री फाऊंडेशन, एबीपी माझा, बालरंगभूमी परिषद, चिल्ड्रेन्स थिएटर, पै फेण्ड्स लायब्ररी, महाराष्ट्र सेवा संघ, राजश्री लागू-धारप, विष्णू धुरी यांच्या सहयोगाने हा दिवाळीसंध्या कार्यक्रम २४ ऑक्टोबर २०२४ रोजी मुलुंड येथील कालिदास नाट्यगृहात पार पडला. त्याला महाराष्ट्र टाइम्सचे मीडिया पार्टनर म्हणून सहकार्य होते. या कार्यक्रमाला अभिनेत्री नीलम शिर्के-सामंत प्रमुख पाहुण्या म्हणून उपस्थित होत्या. विविध शाळांच्या सहभागातून जवळपास साडेसातशे मुलांनी आपल्या शिक्षक अथवा पालकांसह कार्यक्रमाचा उत्साहाने आस्वाद घेतला. मुलांना आवडणाऱ्या कार्टूनमधील काही पात्रांना तसा वेश देऊन उभे केल्याने मुलांमध्ये चैतन्य उसळले होते. मुलांच्या आनंदाच्या कोलाहलाने वातावरण भारले होते. राजू तुलालवार यांची संकल्पना, लेखन, दिग्दर्शन असलेल्या 'फुग्यातला राक्षस', 'जोकर आणि जादूगार' या दोन छोट्यांनी नाटिका बालकलाकारांनी उत्कृष्ट सादर केल्या. मध्यंतरात बालकुमार दिवाळी अंकांचे प्रकाशन झाले. अंकांच्या संपादकांपैकी शुभदा चौकर, सुधा तुंबे, अश्विनी भोईर, अरुण जोशी उपस्थित होते. प्रसिद्ध चित्रकार पुंडलिक वझे, साहित्य अकादमी पुरस्कारप्राप्त बालसाहित्य लेखक एकनाथ आव्हाड, कवी मोहन काळे आणि नीलम शिर्के-सामंत यांच्या हस्ते अंकांचे प्रकाशन झाले. यावेळी भाग्यश्री फाऊंडेशनच्या शिल्पा खेर, ग्रंथाली विश्वस्त डॉ. लतिका भानुशाली व्यासपीठावर उपस्थित होते. संपादकांनी आपली मनोगते व्यक्त केली. यावेळी नीलम शिर्के-सामंत यांनी खुसखुशीत शैलीत मुलांशी संवाद साधला. ग्रंथालीला सोबत घेऊन बालरंगभूमी परिषद नाट्यसंस्कृती, वाचनसंस्कृती मुलांमध्ये रुजवण्यासाठी जोमाने प्रयत्न करणार आहे, ज्यात मुलांनी व पालकांनी उत्साहाने सहभागी व्हावे, असे आवाहन त्यांनी केले. एकनाथ आव्हाड यांच्या भाषणातील 'पुस्तक माझा मित्र, सदा सर्वकाळ हसरा, पुस्तकासारखा खराखुरा

मित्र नाही दुसरा' या काव्यपंक्ती, कवी मोहन काळे यांनी सादर केलेली 'परीक्षा संपल्या संपल्या, मला एक स्वप्न पडलं, शाळेत माझा पहिला नंबर, बाप रे! काहीतरी विपरीत घडलं' ह्या कविता रंगल्या. यातून प्रेरणा घेऊन एका बालप्रेक्षकाने उत्स्फूर्त सादर केलेली कविता एक आशेचा किरण देऊन गेली.

कार्यक्रमाच्या सुरुवातीस ग्रंथालीचे विश्वस्त सुदेश हिंगलासपूरकर यांनी ग्रंथालीची भूमिका विशद केली. दिवाळी अंक संच योजनेतील सर्व संचांची विक्री झाली. याबद्दल आनंद व्यक्त केला. एकनाथ आव्हाड, 'वयम्'च्या संपादक शुभदा चौकर, भाग्यश्री फाऊंडेशनच्या शिल्पा खेर, चित्रकार पुंडलिक वझे, कवी मोहन काळे, 'काहीतरी विशेष'च्या कार्यकारी संपादक अश्विनी भोईर, संपादक सुधा तुंबे, यांनी छोट्यांनी म नोगते व्यक्त केली. सुधा तुंबे यांनी या अंकातील लेखिका राणी दुर्वे, राज्यस्तरीय पॅरालिम्पिक स्पर्धेत सुवर्णपदक पटकावणाऱ्या अनघा करंदीकर, ज्याचे चित्र मुखपृष्ठावर घेण्यात आले, तो आपल्या अक्षमतांवर मात करून चित्रकार म्हणून नावारूपास आलेला जळगाव येथील शिवम हुजूरबाजार, अंधत्वाच्या परिसीमा ओलांडून इतरांची आयुष्य प्रकाशमान करणारे नॅब इंडियाचे हेमंत पाटील, दिव्यांगांच्या साहित्याचा लेखातून वेध घेणारी एम.ए.ची विद्यार्थिनी वनश्री आदी मंडळींचा आवर्जून उल्लेख केला.

दिवाळी संध्या कार्यक्रमात मोहन काळे यांनी दिलेल्या देणगीतून २५ दिवाळी अंक व २५ पुस्तके यांचा संच लर्निंग ट्री हायस्कूल आणि ज्युनियर कॉलेज, वराळे, तालुका राजगुरुनगर, जिल्हा पुणे व मुक्ताई प्र-शाळा पिंपळगाव, घोडेगाव, तालुका आंबेगाव, जिल्हा पुणे यांना देण्यात आले. संस्था प्रतिनिधी म्हणून शहाजी बारवे यांनी या भेटीचा स्वीकार केला. विक्रोळी येथील दशरथ विद्यालयाचे विद्यार्थी मोठ्या संख्येने व उत्साहाने कार्यक्रम पाहण्यासाठी उपस्थित होते. या शाळेचे मुख्याध्यापक येजरे सर आणि उपमुख्याध्यापक मसाळ सर यांना पुस्तक भेट देऊन कृतज्ञता व्यक्त करण्यात आली. याच कार्यक्रमात कवी मोहन काळे यांच्या 'एकदा आपणच मोर व्हावे' या बालकवितासंग्रहाच्या दुसऱ्या आवृत्तीचे प्रकाशन चित्रकार पुंडलिक वझे यांच्या हस्ते झाले. खिळवून ठेवणाऱ्या नाटिका पाहून खुश झालेल्या मुलांना बाहेर पडताना दिलेला खाऊ आणि दिवाळी अंक याने त्यांचा आनंद द्विगुणित झाला. ६०० अंकांची भेट यावेळी दिली. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन डॉ. मृण्मयी भजक यांनी केले.

२६ ऑक्टोबर रोजी झालेल्या 'नृत्यसुरांची मैफल' या दिवाळीसंध्येच्या कार्यक्रमात मौज, ऋतुरंग, शब्द रुची, पद्मगंधा, हॅशटॅग, चांगुलपणाची चळवळ, अनुभव, हेमांगी या आठ दिवाळी अंकांचे प्रकाशन मोहन देशमुख, अतुल दाते व राजीव श्रीखंडे यांच्या हस्ते झाले. याप्रसंगी मोनिका गजेंद्रगडकर, अरुण शेवते, शुभांगी मुळे, अभिषेक जाखडे, योगेश जोशी, अरुण जोशी या संपादकांनी मनोगते व्यक्त केली. दिवाळी अंक प्रकाशन सोहळ्याचे निवेदन डॉ. लतिका भानुशाली व अश्विनी भोईर यांनी केले. प्रस्तुत कार्यक्रमात ग्रंथालीच्या उपक्रमांतर्गत लेखिका सुधा तुंबे व धनंजय खरटमल यांनी पंचवीस पुस्तके व पंचवीस अंकांचा संच ग्रामीण भागातील शाळांना देणगीरूपात दिला. यात महाराष्ट्र टाइम्स दिवाळी अंकाचा समावेश आहे.

या कार्यक्रमात नृत्यगुरू, प्रसिद्ध ओडिसी नृत्यांगना झेलम परांजपे व त्यांचे 'स्मितालय'मधील सहकारी यांनी ओडिसी नृत्यशैलीत मराठी भावगीते, लावणी यावर सादर केलेल्या सुबक व लयदार नृत्यांनी रसिकांना मंत्रमुग्ध केले. रेशमाच्या रेघांनी.., नकळत सारे घडले, राधा ही बावरी, दिवे लागले रे दिवे लागले अशी एकापेक्षा एक सरस गाणी गायक मंदार आपटे, अर्चना गोरे व पल्लवी पारगावकर सादर करत होते. उत्तरोत्तर रंगत गेलेल्या या मैफिलीने कळस गाठला तो 'मराठी पाऊल पडते पुढे' या सांगतेच्या गाण्यातून. मराठी भाषेला लाभलेला अभिजात भाषेचा दर्जा हा अभिमानाचा क्षण या गाण्यातून साजरा करण्यात आला. अरुण जोशी, डॉ. मृण्मयी भजक यांच्या संकल्पना आणि अभ्यासपूर्ण संहितेचे रसिकांनी कौतुक केले. डॉ. मृण्मयी भजक यांच्या निवेदनाने रसिक नॉस्टाल्जिक होत होते. यशवंत देव, पु.ल. देशपांडे, गजाननराव वाटवे, माणिक वर्मा, कृष्णा कल्ले, पं. वसंतराव देशपांडे, मालतीबाई पांडे अशा दिग्गजांच्या आठवणींना यात उजाळा मिळाला.

कलादिग्दर्शक हेमंत जोशी यांनी रंगमंचावर केलेली नेपथ्यरचना व नाट्यगृहात प्रवेशद्वारापासून सभागृहापर्यंत केलेल्या सजावटीने दीनानाथमध्ये दिवाळीचा माहोल निर्माण झाला होता. ग्रंथाली दिवाळीसंध्या कार्यक्रम यशस्वी होण्यासाठी समीर कदम, धनश्री धारप, प्रियाल देवलटकर, योगिता मोरे, अनिरुद्ध गद्रे, अनिल भोसले, सौमित्र शिंदे, हरिप्रसाद जयस्वाल, किशोर कांबळे, सई हिंगलासपूरकर, आर्या कलगुटकर आदी मंडळींचे सहकार्य लाभले.

मुंबई महानगरपालिका उपायुक्त किशोर गांधी, संदिप वैशंपायन यांचे सहकार्य मोलाचे होते. 'ग्रंथाली'च्या दिवाळी अंक संच योजनेच्या आवाहनाला यांच्या प्रतिसादामुळे बळ मिळाले. तसेच, यांचे सहकार्य ग्रंथालीशी असलेले ऋणानुबंध घट्ट करणारे आहे. या साऱ्यांबद्दल आम्ही कृतज्ञ आहोत.

आमच्या विविध उपक्रमांत सदैव आमच्या सोबत असणारे वासुदेव तुंबे, मोहन काळे, मोहन टांकसाळे, धनराज खरटमल, डॉ. अविनाश फडके, डॉ. स्मिता दातार, डॉ. सोनाली लोहार, उत्तरा गोगटे, अॅड. संजीव सावंत, विनायक गवांदे, शिवकुमार आडे, डॉ. अलका मांडके, प्रकाश अंबुरे, डॉ. अलमिया परकार, रमेश कुलकर्णी, सर्वोत्तम ठाकूर, शशिकांत तांबे, अनुराधा गोरे, मृदुला भाटकर, श्रीहर्ष फेणे, राजीव श्रीखंडे या सुहृदांचे सहकार्य ग्रामीण भागातील वाचनालयांसाठी दिवाळी अंक संच योजनाकरता लाभलं. तसंच, सॅन होजे येथील बीएमएम अधिवेशनानिमित्त व ग्रंथालीच्या सर्वच उपक्रमांत विकास बावधनकर, माधव काळे, वामन गानू, नंदन जोशी, नितीन जोशी, सुनंदा आपटे-काकडे, संतोष जोशी, मुकुंद मराठे, प्रकाश राव, विद्या हर्डीकर-सप्रे, उज्ज्वला फेणे, डॉ. अनंत लाभसेटवार, संजय साळुंखे, दीपाली गांगल, अभिजित मराठे, अर्थव मुळे यांचा सहभाग मोलाचा आहे. या साऱ्यांबद्दल मनात कृतज्ञता आहे. ●

डॉ. नरेंद्र जाधव लिखित 'डॉ. आंबेडकर : भारतीय प्रजासत्ताक साकारणारा महामानव' या पुस्तकाचे प्रकाशन, ६ डिसेंबर २०२४ रोजी महाराष्ट्राचे राज्यपाल सी. पी. राधाकृष्णन यांच्या हस्ते चैत्यभूमी येथे करण्यात आले. त्याप्रसंगी मुंबई पोलिसआयुक्त विवेक फणसळकर, मुंबई महापालिका आयुक्त भूषण गगराणी, दीपक केसरकर, राज्याच्या प्रधानसचिव सुजाता सौनिक, डॉ. नरेंद्र जाधव, उपमुख्यमंत्री एकनाथ शिंदे, मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस, उपमुख्यमंत्री एकनाथ शिंदे, उपमुख्यमंत्री अजित पवार आदी मान्यवर उपस्थित होते.

प्रदीप म्हापसेकर यांचे अमूर्त शैलीतील चित्रप्रदर्शन 'व्हाईट लिली'

प्रदीप म्हापसेकर यांची मुलाखत घेताना पद्मभूषण देशपांडे आणि प्रदर्शनाच्या उद्घाटनप्रसंगी या दोघांसह कुमार केतकर

चित्रकार प्रदीप म्हापसेकर यांच्या अमूर्त शैलीतील 'व्हाईट लिली' या चित्रप्रदर्शनाचे आयोजन ग्रंथाली-प्रतिभागण येथे १८, १९ व २० ऑक्टोबर रोजी करण्यात आले होते. या चित्रप्रदर्शनाचे उद्घाटन ज्येष्ठ संपादक कुमार केतकर यांच्या हस्ते झाले. याप्रसंगी संपादक पद्मभूषण देशपांडे यांनी प्रदीप म्हापसेकर यांची मुलाखत घेतली. फीत कापून औपचारिक उद्घाटन केल्यानंतर मनोगत व्यक्त करताना कुमार केतकर म्हणाले, आपल्याकडे मीडिया चित्रकलेकडे फारसे गांभीर्याने पाहत नाही. ज्याप्रकारे चित्रांचे ॲप्रिसिएशन होणे आवश्यक आहे, त्याप्रमाणात चित्रांची विशेष दखल घेतली जात नाही. चित्रसाक्षरता निर्माण होणे आवश्यक आहे. खरे तर, चित्रांकडे केवळ लेखाला पूरक असणारे चित्र म्हणून स्थान न देता, वृत्तपत्रे, मासिके यात चित्रांचे स्वतंत्र स्थान असणे आवश्यक आहे. समाज सुसंस्कृत ठेवायचा असेल तर कविता, चित्रकला, संगीत आदी कलांना अग्रक्रम देणे आवश्यक आहे. म्हापसेकर यांच्या अमूर्त शैलीतील चित्रांबद्दल बोलताना केतकर म्हणाले, की अमूर्त मनात जे मूर्त आहे, असंख्य भावना, विचार, संज्ञाप्रवाह आहेत, ज्यांची अभिव्यक्ती शब्दांतून होत नाही, ते चित्रकलेतून अभिव्यक्त होत असते. अमूर्त चित्रात काय व्यक्त झाले आहे, काय जाणवले आहे हे नेहमीच शब्दात सांगताच येते असे नाही. पण त्या चित्रातला ग्रेटनेस आपल्याला जाणवतो. तसा तो म्हापसेकर यांच्या चित्रांतूनही जाणवत आहे.

कार्यक्रमाच्या उत्तरार्धात संपादक पद्मभूषण देशपांडे यांनी

प्रदीप म्हापसेकर यांना प्रश्न विचारून बोलते केले. वृत्तपत्रे, मासिके यातून लेआऊट डिझाइनर, व्यंगचित्रकार, कवी आणि चित्रकार असे म्हापसेकर यांच्या व्यक्तिमत्त्वांचे विविध पैलू देशपांडे यांनी घेतलेल्या मुलाखतीतून उलगडत गेले. अमूर्त शैलीतील बोलताना म्हापसेकर म्हणाले की अमूर्त चित्रकला हा मौनातला संवाद आहे. इतर सर्व काम करत असताना कळत-नकळत विचार मनात चालू होते. मनातले हे अमूर्त विचार मग मी झपाटल्याप्रमाणे काढलेल्या चित्रांतून व्यक्त झाले. एखादी घटना, प्रसंग पाहिल्यावर अस्वस्थ होऊन व्यक्त व्हावेसे वाटायचे. व्यक्त होताना जिथे शब्द गरजेचे होते तिथे शब्दांतून व्यक्त झालो, रंगरेषांमधून व्यक्त व्हावेसे वाटले तेव्हा चित्रे काढली. व्यंगचित्रांबद्दल विचारलेल्या प्रश्नाला उत्तर देताना म्हापसेकर म्हणाले, बातमीमागील बातमी शोधणे, बिटवीन द लाइन्स वाचन ही दृष्टी माझ्याकडे होती; ज्यामुळे मी व्यंगचित्रे काढायला लागलो. विशेषतः पोलिटिकल कार्टून मी तेव्हा काढली चित्रकाराचे व्यक्तिमत्त्व व त्याची चित्रकला याविषयी बोलताना म्हापसेकर म्हणाले, पेन्सिल, पेस्टल कलर, वॉटर कलर अशा विविध माध्यमात चित्रे केली जातात. चित्रकाराचा स्वभाव जसा असतो, तसे माध्यम त्या-त्या चित्रकाराला क्लिक होत असते. तसेच, चित्रकाराचे विचार जसे बदलत जातात तशा त्याच्या रेषाही बदल जातात, असेही ते आपल्या मनोगतात म्हणाले. व्हाईट लिली चित्रप्रदर्शनाचा संपूर्ण कार्यक्रम आपल्याला ग्रंथाली-प्रतिभागण या यूट्यूब चॅनलवर पाहता येईल.

ऐल तटावर पैल तटावरचे दोन भाग

सुनंदा भोसेकर आणि राणी दुर्वे

बालसाहित्य विशेष भाग

साठोत्तरीपासून आधुनिक मराठी साहित्याचा वेध घेणाऱ्या 'ऐल तटावर पैल तटावर' या कार्यक्रमांमालिकेत ललितलेखिका राणी दुर्वे आणि कवयित्री सुनंदा भोसेकर यांनी शुक्रवार २२ नोव्हेंबर रोजी ग्रंथाली प्रतिभागण येथे 'बालसाहित्य विशेष' भाग सादर केला. आरंभी त्यांनी बालकविता आणि बालगीतांचा धावता आढावा घेतला. 'परीचा पडला दगडावर पाय, दगड म्हणाला हाय हाय' 'बेडूक म्हणाला बेडकीला, चल जाऊया खडकीला' अशा विविध कविता सादर करत, कवितांमधील गंमत उलगडली. कवी दत्तांची 'शहाणी बाहुली' खानवलकरांची 'माझी बाहुली', केशवकुमारांची 'आजीचे घड्याळ', शांताबाई शेळकेची बाहुलीवरची कविता, ग.ह. पाटील यांची 'मामाची गाडी', आरती प्रभू, मंगेश पाडगावकर, विंदा करंदीकर अशा विविध कवी व कवयित्रींच्या कवितांचा आढावा घेतला. सानेगुरुजींनी लिहिलेल्या गोष्टींमधील उताऱ्याचे वाचन करण्यात आले. भाषांतरातून आलेल्या साहसी कथा, भा. रा. भागवत यांचा फास्टर फेणे, ताम्हणकरांचा गोट्या व चिंगी, दिलीप प्रभावळकर यांचे 'बोक्या सातबंडे' अशा वैविध्यपूर्ण साहित्याचा वेध घेत, आजची चौकस पिढी पुराणकथांकडे कशा दृष्टीने पाहते याचाही नमुना सादर करण्यात आला. बालसाहित्य विशेषच्या अखेरच्या भागात लहान मुलांसाठीच्या विविध मासिकांचा धांडोळा घेण्यात आला. 'बालसाहित्याच्या शोध घेताना डॉक्युमेंटेशनच्या दृष्टीने बालसाहित्य निर्माण करणाऱ्या सगळ्याच लोकांनी एकत्र येऊन हा प्रवास अधिकाधिक समृद्ध करावा.' असा सदिच्छा व्यक्त करत कार्यक्रमाचा समारोप करण्यात आला.

विनोदी साहित्य विशेष भाग

कार्यक्रममालिकेतील विनोदी साहित्य विशेष हा आठवा भाग ३० नोव्हेंबर रोजी सादर केला. मराठी विनोदी साहित्यलेखनाची सुरुवात कशी व केव्हा झाली याविषयी सांगताना राणी दुर्वे म्हणाल्या, 'संत वाङ्मयात आणि तंत वाङ्मयात चांगले झणझणीत विनोद आहेत. आधुनिक अर्थाने विनोदी गद्य साहित्याची सुरुवात विसाव्या शतकाच्या पहिल्या दशकात झाली.' इंग्रजी साहित्याच्या परिचयनानंतर विनोदी साहित्य हा स्वतंत्र वाङ्मयप्रकार म्हणून रुजवणारे श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर यांच्या 'चोरांचे संमेलन' या लेखातील काही अंशाचे वाचन सुनंदा भोसेकर यांनी खणखणीत आवाजात करून कार्यक्रमात धमाल आणली. कोल्हटकर, राम गणेश गडकरी व चि.वि. जोशी यांच्या विनोदाचा निर्भेळ आनंद श्रोत्यांना दिला. आगेमागे महाराष्ट्रात धडधडणाऱ्या आचार्य अत्रे या तोफेने विनोदाचा हत्यार म्हणून कसा वापर केला; तसेच, पुलंच्या 'मॅड सखाराम' या उपरोधिक विनोदी शैलीतील नाटकाकडे राणी यांनी श्रोत्यांचे लक्ष वेधले. व्यंकटेश माडगूळकरांच्या कथेत असलेला मिशकीलपणा, मिरासदारांचा प्रसंगनिष्ठ विनोद, गंगाधर गाडगीळांचा स्वैर विनोद, अ.वा. वर्टीच्या कथेतील खुसखुशीतपणा, जयवंत दळवींचे 'सारे प्रवासी घडीचे' व आदी साहित्य अशी मजल-दरमजल करत आजतागायत लिहिल्या गेलेल्या मराठी साहित्यातील विनोदाचा परामर्श विवेचन व अभिवाचन या दोन्ही अंगांनी राणी व सुनंदा यांनी घेतला. ही कार्यक्रमांमालिका 'ग्रंथाली प्रतिभागण' या यूट्यूब चॅनलवर पाहता येईल.

‘सिग्नलसुधा’चे प्रकाशन

सुदेश हिंगलासपूरकर, प्रभाकर मोरे, राजेश देशपांडे, अलका कुबल, लेखक जगदीश आचरेकर, प्रवीण आमरे आणि अर्जिक्य नाईक

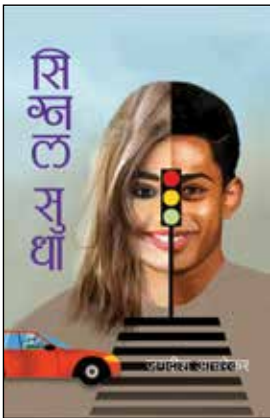
ग्रंथाली प्रकाशित जगदीश आचरेकर लिखित ‘सिग्नल सुधा’ कथासंग्रहाचा प्रकाशनसोहळा शनिवार, १९ ऑक्टोबर २०२४ रोजी ज्येष्ठ अभिनेत्री अलका कुबल यांच्या हस्ते इस्लाम जिमखाना, मरीनलाइन्स येथे दिमाखात पार पडला. याप्रसंगी लेखक दिग्दर्शक राजेश देशपांडे, क्रिकेटपटू प्रवीण आमरे, मुंबई क्रिकेट असोसिएशनचे अध्यक्ष अर्जिक्य नाईक, अभिनेते प्रभाकर मोरे व ग्रंथालीचे विश्वस्त सुदेश हिंगलासपूरकर उपस्थित होते. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन अश्विनी भोईर यांनी केले.

‘सिग्नल सुधा’ कथासंग्रहात आठ कथा असून स्त्रियांचे भावविश्व हे या कथांचे सूत्र आहे, असे आचरेकर मनोगतात म्हणाले. आपल्या आजूबाजूला वावरणारा, दुर्लक्षित तृतीयपंथी समाज आहे. त्यांचं जगणं अस्वस्थ करणार आहे. त्यातूनच

सिग्नल सुधा ही कथा सुचली. सतीश भावसार यांनी कथेला समर्पक असे मुखपृष्ठ तयार केले, असेही ते आपल्या मनोगतात म्हणाले.

“जगदीश आचरेकर व्यक्ती म्हणून किती साधेसरळ आहेत. क्रिकेटविश्वात त्यांचं खूप मोठं योगदान आहे. मोठ्या पदावर त्यांनी काम केलं आहे, पण त्याचा गर्व त्यांना अजिबात नाही. हा साधेपणा त्यांच्या कथेत अवतरला आहे.” असे अभिनेत्री अलका कुबल आपल्या मनोगतात म्हणाल्या. तर लेखक दिग्दर्शक राजेश देशपांडे ‘सिग्नल सुधा’मधील कथांबद्दल बोलताना म्हणाले, आचरेकर यांच्या कथनात कोणताही अभिनिवेश नाही. सहजसाधं पण आत शिरणारं असं त्यांचं लेखन आहे.”

इस्लाम जिमखान्याचे सभागृह रसिक श्रोत्यांनी खच्च भरलेले होते ते पाहून, मुंबई क्रिकेट असोसिएशनचे अध्यक्ष अर्जिक्य नाईक म्हणाले, “आज या हॉलमधील लोकांची गर्दी पाहून मला कळतंय की खरी श्रीमंती काय असते. जगदीश आचरेकर यांनी जोडलेली माणसे ही त्यांची संपत्ती आहे.’ ‘हास्यजत्रा’ फेम अभिनेते प्रभाकर मोरे यांनीदेखील विनोदी शैलीत भाषण करून उपस्थितांची मने जिंकली. पुस्तकप्रकाशन सोहळ्यास उपस्थित असलेल्या क्रिकेटविश्वातील मान्यवरांचा सन्मान करून जगदीश आचरेकर यांनी आभार मानले. अभिनेते गिरीश ओक, अरुण नलावडे, अभिनेत्री वर्षा उसगावकर व सुलक्षण कुलकर्णी यांनी चित्रफितीच्या माध्यमातून पुस्तक प्रकाशन सोहळ्यास शुभेच्छा दिल्या.

मूल्य २५० रुपये । सवलतीत १५० रुपये

‘परिमळ आठवणींचा’ या पुस्तकाचे प्रकाशन

यावेळी डावीकडून लेखक प्रशांत देसले, तुळजा देसले, ‘महाराष्ट्र टाइम्स’चे वृत्तसंपादक संपत थेटे, ज्येष्ठ समीक्षक प्राचार्य डॉ. दिलीप धोंडगे, पं. अतुलशास्त्री भगरे, ज्येष्ठ कवी नरेश महाजन, बेलगंगा टेक्निकल माध्यमिक विद्यालयाचे निवृत्त मुख्याध्यापक जी. एन. ढगे, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालयाच्या सहायक संचालिका मोहिनी राणे-देसले, मुलगा सृजन देसले आदी.

‘ग्रंथाली’ प्रकाशित ‘परिमळ आठवणींचा’ या पुस्तकाचा प्रकाशनसोहळा नाशिक येथे कुसुमाग्रज स्मारक येथील विशाखा सभागृहात नुकताच संत साहित्याचे अभ्यासक डॉ. दिलीप धोंडगे यांच्या अध्यक्षतेखाली तर कवी नरेश महाजन, पंडित अतुलशास्त्री भगरे, पत्रकार संपत थेटे, निवृत्त मुख्याध्यापक जी.एन. ढगे, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालयाच्या साहाय्यक संचालिका मोहिनी राणे देसले यांच्या प्रमुख उपस्थितीत पार पडला.

लेखकाचा भाव निर्मितीशील कलावंतांचा आहे. त्यात हुरहुरणे, कातरता आहे. कवितेच्या जवळ जाणारे, पण कविता

नसणारे हे लेखन आहे, असे डॉ. धोंडगे यावेळी म्हणाले. लेखक प्रशांत देसले यांना लाभलेला कौटुंबिक वसा, त्यांना आयुष्यात आलेल्या अडचणी, त्यातून त्यांनी काढलेला मार्ग, भूतकाळातील त्या आठवणी देसले यांनी या पुस्तकातून मांडल्या असल्याचे प्रतिपादन कवी नरेश महाजन यांनी केले. पंडित अतुलशास्त्री भगरे, पत्रकार संपत थेटे, निवृत्त मुख्याध्यापक जी.एन. ढगे यांनीही यावेळी आपले मनोगत व्यक्त केले. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन जितेंद्र तरटे यांनी केले तर आभारप्रदर्शन मोहिनी राणे देसले यांनी केले.

॥ग्रंथाली॥✱॥

वाचकदिनी प्रसिद्ध होणारी पुस्तके

- * चिंतन भाग ५ – शरद काळे
- * सत्ता – पंकज कुरूलकर
- * कविता : आस्वाद आणि समीक्षा – नीलकंठ कदम
- * रिंगण स्वतःचे – चांगदेव काळे
- * वाट रेशमी – प्रवीण दवणे
- * नोबेलनगरी २०२४ – सुधीर थत्ते, नंदिनी थत्ते
- * बिलोरी – महेंद्र कोंडे
- * बाईच्या कविता भाग २ – किरण येले

अरुण पुराणिक यांची चार पुस्तके

- * सिनेमातील दृश्यकला
- * बी.आर. चोप्रा यांचा ‘दौर’
- * यादें फिल्मिस्तान की
- * मुंबई मेन सिनेमा
- * निरासगतेचा नजराणा – डॉ. सिसिलिया कार्व्हालो
- * अखेर मी माझीच समजूत घातली – मोहन काळे
- * भय आणि साहसाच्या सोबतीने! – वसुधा सहस्रबुद्धे

पुस्तकप्रकाशने

‘अनहद’च्या दुसऱ्या आवृत्तीचं प्रकाशन हस्ते डॉ. सुजाता जाधव, NCP Mumbai Library Head, अभिनेते योगेश केळकर आणि अभिनेत्री वंदना गुजरे, ग्रंथाली प्रकाशनाच्या धनश्री धारप, दीप्ती दांडेकर, NCP सूत्रसंचालक.

‘वे दुणे पाच’ पुस्तकप्रकाशन हस्ते डावीकडून निवेदक प्रसाद पसरणीकर, मसाप कार्याध्यक्ष मिलिंद जोशी, सारिका कुलकर्णी, प्रसिद्ध लेखक मुकुंद टाकसाळे, अभिनेता हृषिकेश जोशी

‘पूजनीय आधारवड’ पुस्तकप्रकाशन हस्ते अनिल सावे, विलास चोरगधे, सुदेश हिंगलासपूरकर, डॉ. श्रीकांत सांब्राणी, भाईसाहेब राऊत, डॉ. अंजली पटवर्धन-कुलकर्णी, अशोक पाटील, लेखक दिगंबर राऊत, प्रफुल्ल म्हात्रे

‘माणूस उठून जाणे’ ह्या उक्तीला आणि कृतीला अनेक संदर्भ आहेत. आयुष्यातून माणूस निघून जाणं ही नक्कीच शोकदायी घटना. मात्र एक माणूस जेव्हा आपल्या स्थानावरून, घरातून, गावातून किंवा देशातून काही कारणास्तव दुसऱ्या स्थानी जातो, तेव्हा त्याच्या आयुष्यात होणारी उलथापालथ ही केवळ त्याच्यापुरती मर्यादित राहत नाही, तर मंद गतीनं ती वैश्विक बनते. स्थळ, जागा किंवा मूळ स्थान बदलणं आणि ते बदलावं लागणं ह्यात फरक आहे.

जगाच्या इतिहासात अशा स्थलांतरित होणाऱ्या, तसंच ते कराव्या लागणाऱ्या मानवी समाजांमुळे अनेक स्थित्यंतरं घडून आली. त्यांच्या विश्वाचा वेध घेणारं ‘स्थलांतरितांचे विश्व’ हे संजीवनी खेर लिखित पुस्तक मॅजेस्टिक पब्लिशिंग हाऊसने प्रकाशित केलं आहे. ‘ललित’ मासिकात प्रकाशित होणारं एक लोकप्रिय सदर ते पुस्तक असा हा प्रवास आहे.

मराठी समाजाच्या स्थलांतराबद्दलच्या कथेपासून ह्या प्रवासाची सुरुवात होते. भारताच्या उत्तरेत नि दक्षिणेत गेलेल्या स्थलांतरित मराठी समाजानं ऐतिहासिक काळापासून परंप्रांतात आपली छाप कशी उमटवली, इथपासून ते त्यांच्या भाषेत, पोशाखात आणि जीवनशैलीत झालेले बदल इथपर्यंत अनेक मुद्द्यांना हे लेख स्पर्श करतात. इंदौर, तंजावर, बडोदे इ. प्रदेशात अनेक पिढ्यांपासून स्थिरावलेल्या मराठी कुटुंबांनी, साहित्यिकांनी, वाचकांनी मराठीचं आईपणाचं मोलही कसंही जपलं आहे, ह्याचे दाखले ह्या लेखांत आहेत.

भारतातल्या स्थलांतरावरून आपल्या वाचन-प्रवासाची नौका पौरात्य देशांकडे वळते. भारताच्या पूर्व किनाऱ्यावरून समुद्रमार्गे उगवत्या सूर्याच्या देशांच्या दिशेला गेलेल्या समूहांबद्दलची माहिती वाचकांना नवं काही देणारी आहे. पूर्वेकडे स्थलांतरित झालेल्या भारतीयांनी आपली संस्कृती तिथे जपली, टिकवली आणि वाढवलीही हे आपण जाणतोच. मात्र त्यांनी आपल्या कला, इतिहास, पुराणं, जीवनपद्धती तिथल्या भूमीत कशा, किती रुजवल्या ह्यांचे तपशील ह्या लेखनात मिळतात.

‘ह्या देशाला (इंडोनेशिया) ‘रामायण’ लेखनाची गेल्या पाचशे वर्षांची परंपरा आहे. पिढी दर पिढी प्रतिभावंतांनी आपल्या कल्पनेत नि तत्कालीन भाषेत ही कथा सजवली. तेथील कथा ही तेथील लोकांच्या स्वभावाप्रमाणे वेगवेगळी आहे. तेथील राम हा सीतेचा त्याग करत नाही. काही रामायणांत (जैन रामायणांप्रमाणे) सीता रावणाची कन्या आहे. तर हनुमान हा अत्यंत रंगेल आहे, मत्सकन्या त्याच्या मैत्रिणी आहेत. अनेक कथांत तर हनुमानच नायकाचे रूप घेऊन अनेक पराक्रम करतो.’

हे वाचल्यावर एक अनुत्तरित प्रश्न समोर उभा राहिला... पुराणकथा किंवा मौखिक, लिखित साहित्याचा असा केवळ साहित्य किंवा कला ह्या दृष्टीनं आस्वाद घ्यायचं सोडून, त्याचं धार्मिक

ग्रंथपरिचय

डॉ. निर्मोही फडके
१९२०१ ४६७११

स्थलांतरितांचे विश्व संजीवनी खेर

राजकारण करणं आपण कधी सोडणार? असो.

ब्रह्मदेशाविषयीचं एक विवेचन महत्त्वपूर्ण आहे, ...आपल्या आधी बरोबर दहा वर्षे (१९३८) ब्रह्मदेश स्वतंत्र झाला नि आपला संपर्क तुटला. तेथील अनेक उच्चपदस्थ-मूळचे भारतीय असलेल्या आपल्याकडील लोकांनी घाई केली, भीतीचे वातावरण निर्माण केले, त्यामुळे ‘ब्रह्मदेश अगोदर स्वतंत्र झाला. अन्यथा आज तो आपला एक प्रांत असता’ असे मत व्यक्त केले आहे.’

‘स्थलांतरितांच्या मानसिक तुटलेपणात खाद्य आठवणींना खूप महत्त्वाचे स्थान असते.’ हा मुद्दा दीर्घ संदर्भाचा आणि अभ्यासाचा विषय असल्याचं लेखिका मांडतात, जे खरं आहे.

ह्यानंतर स्थलांतरितांच्या कथेचं विमान पश्चिमेकडे झेप घेतं. आज अमेरिका, युरोप इ. प्रदेश तंत्रज्ञानामुळे आणि दळणवळणाच्या साधनांमुळे जवळ आले आहेत, पण ६० च्या दशकात ही परिस्थिती नव्हती. त्या वेळी तिथे स्थलांतरित झालेल्या व्यक्तींच्या कुटुंबांचे विविध स्तरावरचे संघर्ष इथे आस्थेनं मांडले आहेत.

आपलं खेडं सोडून मुंबईत स्थलांतरित होऊन आता स्वतःला मुंबईकर म्हणवणारे कोकणवासीय ते बिहारी, धरणांच्या कामांमुळे विस्थापित झालेले ‘भगीरथपुत्र’, ‘फाळणीची भळभळती जखम’ उरात घेऊन विस्थापित झालेला सिंधी समाज, काश्मिरी पंडितांची रक्तरंजित वेदना, ‘नेक्स्ट इयर इन जेरुसलेम’ असा जप करत मराठी संस्कृतीला आपलंसं करून राहिलेले ज्यू, ‘दुधात साखरेगत विरघळलेले पारशी’, कोकणीत बोलणारे हब्शी, सिद्दी, कोल्हापूरच्या वडीवळ्याच्या कॅम्पमधले फेटे बांधलेले पोलंडमधले पोलिश अशा अनेकानेकांच्या वास्तव-कथांविषयी वाचताना आपण ह्या ‘विश्वा’त हरवून जातो. अस्तित्वाचा झगडा ते खाद्य-कला-साहित्य संस्कृती व्हाया मानवनिर्मित परिस्थिती असा हा प्रवास आहे.

स्वतःच्या निर्णयानं स्थलांतरित झालेले आणि परिस्थितीमुळे विस्थापित झालेले अशा समाज घटकांच्या भूत-वर्तमानाचा हा लेखाजोखा भविष्यातल्या ‘वसुधैवकुटुम्बकम्’ ह्या स्वप्नातील सत्यापर्यंत आपल्याला कधी नेतो, हे वाचनाच्या नादात कळतच नाही.

साध्यासोप्या शैलीतलं तरी उत्सुकता वाढवणारं लेखन, संशोधनपर अनेक किस्से, लोककथा, ऐतिहासिक तपशील, सामाजिक, सांस्कृतिक, मानसिक आंदोलनांचे संदर्भ, उदाहरणं ह्यांनी सजलेलं असं हे आगळंवेगळं ‘स्थलांतरितांचं विश्व’ आपलंचं वाटतं, कारण अंतिमतः ‘माणूसपणाची वैश्विक नाळ’ एकच आहे.

स्थलांतरितांचे विश्व

लेखिका - संजीवनी खेर

मॅजेस्टिक पब्लिशिंग हाऊस, मूल्य - ३०० रुपये

काळे ढग पांढरे डाग

“ही घटना आणि अशा काही घटनांमध्ये मृत्यू माझ्या समीप येऊन नुसता कटाक्ष टाकून गेला. माझ्या केसालाही धक्का न लावता! फ्लायटमध्ये गेलेल्या लोकांची ओळख पटवायला राखही हाती लागली नाही. एका क्षणात होत्याचं नव्हतं झालं. त्या घटनेच्या धक्क्यातून सावरल्यानंतर असं वाटलं, की मी मृत्यूला चकवलं? नाही, माझी वेळ आली नव्हती. मृत्यूचा मला मिस्रड कॉल येऊन गेला, मी उचलला नाही.”

‘क्लाऊड डायरी’ ग्रंथालीने प्रकाशित केलेला सुलक्षणा जोगळेकर यांचा कथासंग्रह होय. विमानप्रवास म्हटला की आपल्याला साधारणपणे वातानुकूलित सुखद आरामदायी प्रवासाची संकल्पना नजरेसमोर दिसू लागते. तशी ती असतेदेखील ती एक प्रवासी म्हणून; परंतु प्रत्यक्षात हवाई सुंदरी म्हणून काम करत असताना जो मुखवटा चेहऱ्यावर धारण करावा लागतो आणि शारीरिक, आत्मिक व मानसिक ताणतणाव, भावभावना, संवेदना यांच्याकडे वेगळ्या नजरेने पाहावे लागते. ते सगळेच आपल्यासाठी नक्कीच सुखद आरामदायी नसते, याची प्रचीती या कथा देतात.

विमानात काम करत असताना चेहऱ्यावर या कानापासून त्या कानापर्यंत पसरणाऱ्या स्मितहास्याचा मुखवटा अखंड धारण करण्याला, आलेल्या प्रत्येक प्रसंगाला सामोरे जाण्यालाही पर्याय नाही. प्रवासात सर्वच थरांतील आणि मानसिकतेची प्रवासी मंडळी असतात. त्यात पुरुष, महिला, बाळ, प्राणी यांचाही समावेश असतो आणि या सगळ्यांशी सामोरे जाताना हवाई सुंदरींना किती कसरत करावी लागते, हे या संग्रहातून लक्षात येते.

काही उदाहरणे पाहायची झाली तर कॉफीचा कप फुटल्याने अतिशय गरम कॉफी प्रवाशाच्या अंगावर सांडल्यानंतर त्याची होणारी तडफड, वयस्कर आजींची तोंडातली दातांची कवळी हरवते तेव्हा त्यांची अगतिकता, मेलेल्या मांजरासाठी रियाधच्या राणीने केलेला तमाशा, रूप आणि नशीब या दोन व्यस्त भूमिका साकारणारी मुमताजची जीवनाकडे पाहण्याची दृष्टी, सुट्टीवर असूनदेखील ऐनवेळी विमानप्रवासात प्रसूत होणाऱ्या महिला प्रवाशासाठी केलेली सर्वतोपरी मदत यांचा उल्लेख करता येईल.

लेखक नेहमीच आपली साहित्यकृती ही अनुभव, वास्तव व्यक्ती, यांचा आधार घेऊन साकार करत असतो; परंतु केवळ आलेला अनुभव किंवा वास्तवाचे वर्णन जसेच्या तसे लिहिले तर ती साहित्य कृती न ठरता एक बातमीवजा ऐवज ठरतो. परंतु लेखक याच अनुभव, वास्तवाला आपल्या प्रतिभेच्या जोरावर अतिशय सुंदरपणे हळुवारपणे आणि तितक्याच कसदारपणे आकार देतो, त्यांची गुंफण करतो आणि शेवटी आपल्या ईप्सिताकडे पोचतो, तेव्हा ती साहित्यकृती श्रेष्ठ ठरते. अशा या संग्रहातील अनेक कथांचा उल्लेख करता येईल. ‘झुंज’, ‘फातिमा’, ‘मुमताज’, ‘चेहरा हिंदुस्तानी’, ‘कसिनो’, ‘स्पंदन’, ‘नजर हटी’ या

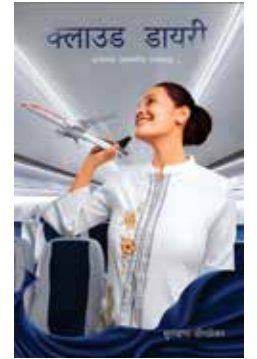

ग्रंथपान

चांगदेव काळे
१८६९२०७४०३

क्लाऊड डायरी सुलक्षणा जोगळेकर

कथा लेखिकेच्या सुंदर अविष्काराची साक्ष देतात. त्यांच्या भाषेतील सौंदर्य जागोजागी प्रत्येक कथेमध्ये आपल्याला जाणवत राहते. या भाषासौंदर्यासाठी त्यांचे आंतरिक सौंदर्यदेखील तितकेच सुंदर आहे हे आपल्याला कथा वाचत असताना मान्य करावे लागते. कुठल्याही प्रख्यात, कसदार साहित्यिकाच्या तोडीला तोड असावे असा हा लेखनप्रवास आहे.

विमानप्रवास म्हटला की त्या प्रवासाचे म्हणून काही शब्द असतात, त्यांचे सातत्याने त्यांच्या तोंडी सतत विराजमान झालेले असतात. स्टॅन्ड बाय, ग्राउंड स्टाफ, कार्ट, कू सेक्टर, बेस इन्चार्ज, स्टेशन कू, जम्प सीट, टेक ऑफ, लँडिंग, रोस्ट्रिंग डिपार्टमेंट, बोर्डिंग, कॉकपिट, केबिन, केबिन सिक्युअर, चेकइन, फ्लायट र्वॉपिंग, असे अनेक शब्द आहेत जे इंग्रजीत आहेत आणि त्यांना पर्याय नाही.

‘क्लाऊड डायरी’ अर्थात ढगातल्या आठवणींचा कथासंग्रह हा एक वेगळाच अनुभव विश्वाचा प्रवास आहे आणि तो लेखिकेने या संपूर्ण सेवेत बजावलेल्या सेवेइतकाच सर्वांगीण असा आहे. कदाचित या कथासंग्रहात समाविष्ट झालेला थोडासा भाग असावा, आणखी अनेक समृद्ध अनुभव लेखिकेकडे असणार. कदाचित त्यांचा पुढचा भाग येऊ शकेल आणि तोसुद्धा याच कथासंग्रहाप्रमाणे एक वेगळे विश्व आपल्यासमोर उलगडणारा असेल, असा विश्वास वाटतो.

सुलक्षणा जोगळेकर यांनी विमानातील केबिन कू म्हणजेच एअर होस्टेस म्हणून भारतात सात आणि दुबईमध्ये सात अशी १४ वर्षे उड्डाण कारकीर्द यशस्वीपणे पूर्ण केलेली आहे. मिसिस इंडिया एशिया २०१६ सौंदर्यस्पर्धेत उपविजेतेपद आणि मलेशिया झालेल्या अंतिम स्पर्धेत भारताचे प्रतिनिधित्व त्यांनी केलेले आहे. दुबईतील विमान कंपनीकडून त्यांना

‘इंडियन ब्रँड अॅंबेसेडर’ बनवण्याचा सन्मान प्राप्त झालेला आहे. उड्डाण कारकिर्द पूर्ण झाल्यानंतर त्यांनी मॉडलिंग आणि अभिनयक्षेत्रात पदार्पण केलेले आहे. अनेक जाहिराती, लघुपट, वेबसीरिजमधून त्यांनी लक्षवेधी भूमिका साकारलेल्या आहेत. सोनी टीव्हीवर गाजलेल्या ‘पुण्यश्लोक अहिल्याबाई’ मालिकेत साकारलेली अहिल्याची आई सुशीलाबाई ही त्यांची उल्लेखनीय भूमिका होय. ‘क्लाऊड डायरी’ निमित्ताने त्यांनी लेखन क्षेत्रात टाकलेले हे पहिलेच पाऊल आहे तरीही ते खूप आशा आणि अपेक्षा निर्माण करणारे आहे. या क्षेत्रात येऊ पाहणाऱ्या नवोदिताना मार्गदर्शक ठरावे असे हे लेखन आहे. या कथासंग्रहाला कॅप्टन धनंजय गोळे यांची प्रस्तावना लाभलेली आहे. काही चित्ररेखाटनाचा उपयोग करण्यात आलेला आहे. ही रेखाटने लीना माणकीकर यांची आहेत. तर सुंदर मुखपृष्ठ शिवकुमार यांनी सजवलेले आहे.

मूल्य २०० रुपये । सवलतीत १२० रुपये

व्यावहारिक नेटके मार्गदर्शन

“विक्रीचा कोणताही करार (साठे खत) नोंदणीकृत नसेल तर ती मालमत्ता हस्तांतरण कायदा म्हणजेच Transfer of Property Act च्या कलम ५४ आणि ५५ मध्ये नमूद केलेल्या गरजांची पूर्तता करू शकत नाही. म्हणूनच अशा कराराद्वारे एखाद्या स्थावर मिळकतीच्या मालकीचे हस्तांतरण होत नाही किंवा अशा मिळकतीसंबंधीचा हक्क व हितसंबंध हस्तांतरित होत नाहीत. मात्र कलम ५३ नुसार काही मर्यादित हक्क निर्माण होतात.”

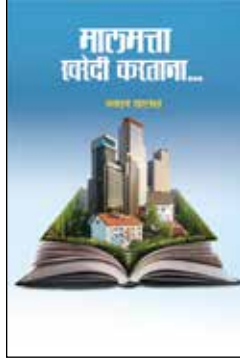
मालमत्ता खरेदी व विक्री हा व्यवहार नियमित व मोठ्या प्रमाणात सुरू आहे. हा व्यवहार कायद्याच्या चौकटीत राहून, सर्व नियम पाळून चोखपणे पार पाडला नाही तर त्याचे दुष्परिणाम भोगण्याची वेळ येते. त्यातून वेळ, पैसा हा तर वाया जातोच. तसेच, होणारा मनस्ताप व झाल्यास तोटा सहन करण्याची वेळ मात्र नक्की येते. ज्यांना कायद्याची माहिती नाही अशी व्यवहार करणारी मंडळी अनेक पातळ्यांवर स्वतःला दोष देत राहतात. हे टाळायचे असेल तर कायदेशीर योग्य सल्ला व्यवहार पार पाडण्यापूर्वी घेणे आवश्यक आहे. अडचण इतकीच आहे की असा कायदेशीर योग्य सल्ला देणारी मंडळी आपल्या आजूबाजूला असतीलच याची खात्री नाही आणि वकिलाच्या दारी जायचे म्हणजे खर्चाची बाब, म्हणून ती टाळले जाते. म्हणजेच सहजपणे आपल्याला या युक्तीच्या चार गोष्टी सांगणाऱ्या सल्ल्याची आवश्यकता आहेच. ती अडचण आता दूर झाली आहे. धनराज खरटमल यांनी मालमत्ता खरेदी करताना कोणती काळजी घ्यायला हवी यासाठीचा सल्ला देणारे व सगळ्यांना मार्गदर्शक ठरू शकणारे पुस्तक आपल्या हाती ठेवले आहे. त्याचे नाव आहे, ‘मालमत्ता खरेदी करताना...’

सातबारा उतारा हा मालमत्ता खरेदी विक्रीतला सगळ्यात महत्त्वाचा दस्तऐवज. जागेचा मूळ मूळ मालक, त्यावर असणारा इतरांचा हक्क किंवा अधिकार, कर्जाचा बोजा, जागेचे क्षेत्रफळ, या सगळ्या बाबींची नोंद त्यावर असते. त्यामुळे आपण खरेदी करताना हा दस्तऐवज पाहून मगच व्यवहारात उतरावे. खरेदी केलेली मालमत्ता नोंदणी निबंधकाकडे नोंदणी करणे तितकेच महत्त्वाचे असते. नोंदणी करताना तिचे मूल्य हे दोन टप्प्यांत ठरलेले असते. एक असते बाजारमूल्य, ज्यावर व्यवहार चालतो आणि दुसरा असतो रेडी रेकनरचा दर. नोंदणी कार्यालयामध्ये रेडी रेकनरच्या दरानुसारच मुद्रांकशुल्क भरून नोंदणी केली जाते. रेडी रेकनरच्या दरापेक्षा कमी दराने खरेदी दाखवलेली असेल तरीसुद्धा रेडी रेकनरचा दर ग्राह्य धरण्यात येतो. मात्र त्यापेक्षा अधिक दराने खरेदी केलेली असेल तर तो अधिकच्या दराचे मुद्रांकशुल्क भरणे अनिवार्य ठरते. मुद्रांकशुल्क हेसुद्धा किती काळासाठी ग्राह्य धरले जाते, ते कुणाच्या नावाने विकत घेतलेले आहेत, यावरही बरेच अवलंबून राहते. काही व्यवहार तात्पुरते स्वरूपात केले जातात. त्यातून हक्क निर्माण करण्याचा प्रयत्न असतो. अशावेळी आपण जो दस्तऐवज तयार करतो तो साठेखत आहे की खरेदी खत आहे, याची खात्री करणे आवश्यक ठरते. जर व्यवहार इमारतीतील घर / फ्लॅटस्वरूपातील असेल तर, जमिनीचा मूळ मालक, विकासक यांच्यातील व्यवहाराची माहिती करून घेणे आवश्यक आहे. ही बाब जेव्हा गृहसोसायटी स्थापन होते, तेव्हा मानवी हस्तांतरणचा विषय पुढे येतो

ग्रंथपान

मालमत्ता खरेदी करताना
धनराज खरटमल

विषयांचा मागवा घेण्यात आलेला आहे. दस्त नोंदणीला हरकत कशी घ्याल, हरकतीपेक्षा मनाई हुकूम बरा, अभिनिर्णयाद्वारे घ्या करून योग्य मूल्यांकन, नका येऊ आयकर खात्याच्या रडारवर, दस्त नोंदणीची मुदत, सोसायटीच्या अभिहस्तांतरणाचे फायदे-तोटे, बहिणीने हक्क सोडावा की नाही, सहमतीने करा वाटणीपत्र, चौकशीचा नियम पाळा मनस्ताप टाळा, कधी करावे कुलमुखत्यारपत्र, घर असावे स्वतःचेच, महिलांना मुद्रांक शुल्कात सवलत, पावसाळ्यातली गृहखरेदी, ज्येष्ठ नागरिकांचा आधार, का घ्यावा वकिलाचा सल्ला ?

विषय मोठा आहे, म्हटले तर तो तितकाच क्लिष्टदेखील. बरे हे व्यवहार प्रत्येकाच्या आयुष्यात केव्हा ना केव्हा येतातच. त्यांना सामोरे जाताना प्रत्येकाला अनेक पातळ्यांवर प्रयत्न करावे लागतात. त्याच दृष्टिकोनातून धनराज खरटमल यांनी या पुस्तकाचा प्रपंच मांडलेला आहे. ते स्वतः नोंदणी अधिकारी असल्याने त्यांना या सगळ्या कामाची, कायद्यातील नियमांची आणि येणाऱ्या अडचणींची पूर्ण कल्पना आहे. त्यांनी प्रत्येकाला समजेल अशा अतिशय सोप्या भाषेत हे लेखन केलेले आहे.

धनराज खरटमल हे सह जिल्हानिबंधक म्हणून सेवानिवृत्त झालेले अधिकारी आहेत. उच्चशिक्षित असलेले खरकमल हे उत्तम कवी आहेत. संदर्भमूल्य असणारे हे पुस्तक प्रत्येकाच्या हाती तर असावेच परंतु त्याचबरोबर प्रत्येक हाऊसिंग सोसायटी आणि दस्तऐवज नोंदणी कार्यालयामध्ये असायलाच हवे इतके हे पुस्तक महत्त्वपूर्ण आहे.

सतीश भावसार यांनी हे त्याचे मुखपृष्ठ साकारलेले आहे.

मूल्य २५० रुपये । सवलतीत १५० रुपये

रम्य ते स्मृतींचे माहेर

“सासरी निघालेल्या पोरीची सुटकेस दारात आपण ठेवताना पहाडासारखा बापही अश्रू टाळायचा. ती उंबरठा ओलांडणार इतक्यात ‘परत कधी येणार’ या माहेरच्या एकाच प्रश्नाने तिच्या संयमाचा बांध फुटायचा. सासरच्या वाटेवर असलेली ती पुन्हा एकदा ‘माहेराला’ बिलगायची. त्या मिठीत म हाेरची माणसं एकवटून घ्यायची. त्या ओलावलेल्या पापण्यांमध्ये अवघं माहेरपण, तो आनंद, ते उनाडपण साठवून ती दाटलेल्या कंठानं हुंदके देतच सासरची वाट धरायची... पुन्हा एकदा माहेरी येण्यासाठी ... पुन्हा एकदा माहेरपण जगण्यासाठी.”

आपण वर्तमानात जगत असतो तरीही अनेक कारणांनी भूतकाळात घडून गेलेल्या घटनांची स्मृती तत्काळ आपल्यासमोर उभी राहते. त्यातून बालपण हा एक अतिशय हळवा कोपरा. ज्या ठिकाणी बालपण गेलेले ते गाव, शाळा, तो सगळा परिसर, परिचयात असलेल्या अनेक वस्तू, घटना आणि आपले जिवलग मित्र. या सगळ्यांच्या सोबतीला असतात आपले संस्कार, बऱ्या वाईट घटना आणि त्यातून बाहेर आपण कसे पडलो याचे कुतूहल. या सगळ्यांचा ऐवज प्रत्येकाच्या आयुष्यात मखमली पेटित कुलूपबंद असतो. त्याची अभिव्यक्तीदेखील प्रत्येकाची आपापल्या कुवतीनुसार आणि कल्पनेनुसार वेगवेगळी असू शकते. प्रशांत देसले यांचा ‘परिमळ आठवणींचा’ हा असाच एक ऐवज आपल्या हाती आलेला आहे, जो वाचत असताना आपणच त्यांच्यासोबत भूतकाळाशी एकरूप होतो.

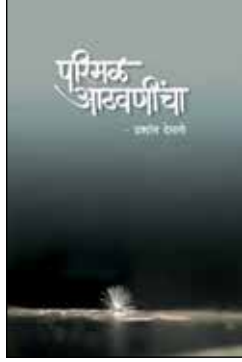
प्रशांत देसले यांचे हे पुस्तक म्हणजे सुंदर असा ललित निबंधांचा लेखसंग्रह आहे. हे लेख वाचल्यानंतर आपल्याला खात्रीने म्हणता येते की ते एक कल्पक संवेदनशील असे लेखक आहेत. ‘बरं झालं तू आलास’ या लेखात लेखकाशी संवाद साधतो आहे तो पिंपळ. बालपणीच्या काळातील सर्व क्रीडा ज्याने आपल्या काळजात जपून ठेवलेल्या आहेत असा पिंपळ सगळ्यांच्या सहवासाला पारखा होतो तेव्हा तो किती हळवा होऊ शकतो याचे सुंदर चित्र या लेखातील स्वागतातून आपल्याला वाचायला मिळते. ‘दमलेल्या बाबाची कहाणी’ या लेखातसुद्धा असाच एक वटवृक्ष जो बाप या नावाने ओळखला जातो त्याची एक अतिशय हळुवार अशी संवेदनशील अपेक्षाभंगाची खंत इथे स्वगतातून व्यक्त झालेली आहे. ही दोन्हीही स्वागते वाचत असताना नकळत आपल्यासमोर ज्यांच्याशी आपला संबंध आलेला आहे असे अनेक वृक्ष तर उभे राहतातच परंतु अलीकडील बदलत चाललेल्या संस्कृतीची पोपडे निघालेल्या भिंती उभ्या राहतात. ‘दोस्ता तुला खूप शोधलं’ हा लेख एकट्या लेखकाचा राहत नाही तर वाढत्या वयात आपण एकाकी पडतो तेव्हा आपल्या बालपणीचे सर्व दोस्त आपल्याभोवती पिंगा घालताना दिसू लागतात.

तो पिकचर हरवला, शाळेचं दसर हरवलंय, सुट्टीतलं जगणं च हरवलंय, काळाआड गेलेली प्रकाशवाट, अशा हरवलेल्या अनेक गोष्टी आहेत. पेन हा आपल्या सगळ्यांचा शालेय जीवनातील सोबती, आज त्याची निकड केवळ स्वाक्षरी करण्यापूर्वीच

ग्रंथपान

परिमळ आठवणींचा
प्रशांत देसले

राहिलेली आहे. पत्र म्हणजे अर्धी भेट, असं आवर्जून वाक्य प्रत्येकाच्या हृदयी असायचं. ती पत्रभेट आता दुर्मिळ झाली आहे. सायकलसाठी कोण जीव तोडला जायचा. आता सायकल मागे पडली. घरी टेलिफोन असणे ही एक मोठी ऐट होती. आताच्या धावपळीच्या काळात रेडिओ अस्तित्व जपून आहे तरी गेलेल्या काळाची सर आता राहिली नाही. लेखक यासारख्या अनेक विषयांची मांडणी आपल्यासमोर करतात, जे विषय कधीकाळी आत्मीयतेने आपण जगत होतो. त्यांच्याशी आपले जगणे जोडलेले होते. ते सगळे आता केवळ आठवणींच्या स्वरूपात आपल्या सोबत आहेत. शेतकरी, पाऊस, दिवाळी, किराणा दुकान, सासरी जाणारी मुलगी, क्रिकेट, उंबरठा अशा अनेक आठवणी या लेखांतून आपल्याला वाचायला मिळतात. या केवळ आठवणी नाहीत. स्वप्नरंजन नाही. त्यात काही हरवल्याची खंत आहे. आजच्या आधुनिक प्रागतिक जगात वावरताना चैन, ऐष, सुखवस्तूपणा, घेतलेल्या गगनभराच्या आणि जवळ आलेले जग, हे सारे काही हाताशी असूनही मागील काळात असलेले संस्कार, नात्यांमधील असलेला

गोडवा, एकमेकांशी वाटणारी ओढ, आतुरता, प्रेम, जिव्हाळा या सगळ्यांची नाळ ज्या ओलाव्याशी जोडलेली होती, त्या सगळ्यांची प्रकर्षाने जाणवणारी उणीव या लेखांमधून नकळतपणे व्यक्त झालेली आहे.

हे सगळेच लेख वाचनीय आहेत. भाषेत गोडवा आहे. लहान लहान वाक्ये संवाद साधल्यासारखी समोर येतात.

घरातील वरिष्ठांच्या परवानगीशिवाय हा उंबरठा ओलांडणं शक्य नसायचं. इतका त्या उंबरठ्याला मान होता. नववधूप्रमाणेच सासरी जाणारी लेकही हा उंबरठा ओलांडताना हंबरडा फोडायची. ही अशी जागोजागी विखुरलेली वाक्या आपल्या मनाचा ठाव घेतात. लेखांची शीर्षके ही मनोवेधक आहेतच; तसेच लेखसंग्रहाचे शीर्षकदेखील चपखल असेच आहे. त्याचा हा परिमळ आपल्या कायम स्मृतीत राहिल असा विश्वास वाटतो.

लेखक प्रशांत देसले यांनी काही काळ पत्रकारितेत आपला ठसा उमटवलेला आहे. अनेक मान्यवर दैनिकांचे उपसंपादक म्हणून त्यांनी जबाबदारी सांभाळलेली आहे. आकाशवाणीवर उद्घोषक म्हणूनही काम पाहिले आहे. सध्या ते मुंबई येथे बृहन्मुंबई महानगरपालिकेत साहाय्यक जनसंपर्क अधिकारी या पदावर कार्यरत आहेत.

या लेखसंग्रहाला सुप्रसिद्ध कवी आणि गीतकार प्रवीण दवणे यांची सुंदर प्रस्तावना लाभलेली आहे. आत प्रत्येक लेखाला अनुरूप असे चित्ररेखाटन तुषार पणीकर यांनी केलेले आहे. या पुस्तकाचे मुखपृष्ठ स्वतः प्रशांत देसले यांनी कल्पकपणे साकारलेले आहे.

मूल्य २०० रुपये । सवलतीत १२० रुपये

इये वाचननगरी

“पुस्तके म्हणजे अथांग सागर आहे. त्यातील काही थेंब जरी आपल्या वाट्याला आले तरी जगणं आपल्यापुरते सघन होईल. अडीअडचणी, एकाकी, संघर्षाच्या, समस्यांच्या, दुःखाच्या अवस्थेतून जाताना त्या त्या बिकट अवस्थेशी जवळीक साधणारी पुस्तके धीर देतात. मित्र होऊन वाट दाखवतात. प्रत्येक वेळी पुस्तकातून प्रश्नांचे, समस्यांचे उत्तर मिळेलच असं नाही; पण जीवन सुसह्य करण्यासाठी, जीवन आनंदी करण्यासाठी मात्र मदत होऊ शकेल.”

अलीकडील काळ प्रगत या अर्थाने संगणकाशी जोडला गेल्याने आणि स्पर्थेशी चढाओढ निर्माण झाल्याने पुस्तकी वाचन मागे पडत चाललेले आहे. परिणामी पुस्तकांच्या विक्रीवर, वितरणवर परिणाम तर होत आहेच परंतु ज्या सदहेतूने ग्रंथालयांची स्थापना झाली होती त्या ग्रंथालयांची अवस्था कमकुवततेकडे झुकलेली दिसून येत आहे. तरीदेखील अनेक जण या वाचनप्रवाहाला प्रवाही ठेवण्याचा, वेगवान करण्याचा सातत्याने प्रयत्न करत आहेत. असे एकाडे शिलेदार जे महाराष्ट्रभर विखुरलेले आहे आणि आपापल्या प्रयत्नांने ही वाचन संस्कृती जोपासण्याचा प्रयत्न करीत आहे, अशा शिलेदारांचा परिचय एकत्रित स्वरूपात करून देण्याचे काम जॉन गोन्सालविस यांनी केले आहे.

महाराष्ट्रात ग्रंथालय चळवळीची महती ज्यांना कळलेली आहे. ही चळवळ आपल्या स्तरावर जिवंत राहिली पाहिजे, वृद्धिंगत झाली पाहिजे व तिचे संवर्धन झाले पाहिजे, असे ज्यांना मनापासून वाटते. नुसते वाटत नाही तर स्वतः त्यासाठी जे मनापासून प्रयत्न करत आहेत, त्यांच्यापर्यंत जाऊन, त्यांचा शोध घेण्याचे काम जॉन गोन्सालविस यांनी केले आहे. हे कार्य करणाऱ्या ग्रंथदूतांचा परिचय करून देताना त्यांनी आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक, कौटुंबिक यांचा ते आढावा घेतातच. या ग्रंथ व वाचन या चळवळीकडे वळण्याची त्यांची दृष्टी कशी निर्माण झाली याकडे ते चिकित्सकपणे पाहतात. आणि तीच बाजू त्यांच्या कार्याची उजळ कशी आहे ते आपल्यासमोर मांडतात दिसतात. बदलापूरचे ग्रंथसखा शाम जोशी यांच्या ग्रंथप्रेमाची, ग्रंथसंग्रहाची गाथा ही ग्रंथालय चळवळीच्या इतिहासात सुवर्णअक्षराने लिहिली जाईल इतकी पराकोटीची संपन्न, समृद्ध आहे. त्याची नोंद शासनानेदेखील घेतलेले आहे. अनेक संशोधकांचे संशोधनासाठीचे आश्रयस्थान म्हणजे ग्रंथसखा होय. वाचन चळवळ अधिकाधिक सर्वदूर पोहोचण्यासाठी जे मनापासून तन्मनाने कार्य करत आहेत, त्यापैकी नाशिकचे विनायक रानडे हे एक होत. ग्रंथपेटीची संकल्पना ही त्यांची आहे. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर त्यांनी आपल्या या चळवळीचा झेंडा रोवलेला आहे. आजमितीस आकडेवारीत सांगायचे झाले तर ‘ग्रंथ तुमच्या दारी’ या योजनेअंतर्गत तीन कोटी २५ लाख रुपयांची एक लाख पुस्तके, दोनशे ग्रंथपेट्या, ३५ हजार वाचक, सहा हजार पाचशे लेखक, आणि नऊशे प्रकाशक यांचा यात समावेश आहे.

सातारा जिल्ह्यातील खटाव तालुक्यातील कोरवाडी गावातील फिरते ग्रंथालय चालवणारे जीवन इंगळे यांचे वर्णन लेखक ‘पुस्तक पेरणारा शेतकरी’ असे करतात. सायकलवरून वाचकांपर्यंत पुस्तके

ग्रंथपान

ग्रंथदूत

जॉन गोन्सालविस

पोहोचवणारे जीवन इंगळे सामाजिक भान जपणारे असल्याने ‘शाळेत कधीच न शिकवलेले हे गुरुजी समाज गुरुजी म्हणून लोकमान्य झालेले आहेत. हॉटेल चालवतानाच खाद्यपदार्थांच्या सोबतच ज्ञानाचा खुराक देणारी पुस्तके टेबलावर ठेवून वाचन चळवळ ताजी ठेवण्याची अभिनव कल्पना राबवणाऱ्या नाशिकच्या हायवेजवळच्या रिलॅक्स कॉर्नर, आजीचं पुस्तकांचं हॉटेल चालवणाऱ्या भीमाबाई जोधळे या ओळखल्या जातात त्या वाचनाई या नावाने. आचार्य डॉ. सुरेश सावंत हे वाचनसंस्कृतीच्या अग्रभागी असलेले एक मोठे नाव.

पारावर ग्रंथालय चालवणारे सुरेश दामले, शिक्षातून फिरते वाचनालय चालवणारे प्रशांत कांबळे, स्थापत्य अभियंते आणि सुलेखन करणारे अविनाश बबन लिमसे, उपक्रमशील युवराज माने, पुस्तकांच्या घरात राहणारा बहुआयामी बहुश्रुत प्रतिभाशाली कवी सतीश काळसेकर, जीवन घडवणारे पुस्तक म्हणून ज्यांचा परिचय दिला जातो ते वि. स. खांडेकर, ग्रंथपूजक बेंजामिन फ्रँकलिन, शब्दसाधक, राजकारणी म्हणून ओळखले जाणारे यशवंतराव चव्हाण, प्रबोधनकार ठाकरे, आचार्य रजनीश, यासारख्या

ग्रंथप्रेमी आणि ग्रंथसंग्रहाकांच्या कार्याचा, ध्येयाचा, चिकाटीचा, व्यासंगाचा, परिचय लेखकाने ‘ग्रंथदूत’ या पुस्तकात करून दिलेला आहे. प्रत्यक्ष यातील बहुतेकांना भेटी देऊन ही माहिती एकत्रित केलेली आहे. हे संपूर्ण पुस्तक वाचत असताना लेखकाच्या एकूण वाचनव्यासंगाविषयी कुतूहलजनक आश्चर्य वाटत राहते. ‘ज्याच्या हाती पुस्तक’ हे त्यांनीच लिहिलेले एक पुस्तक यापूर्वी ग्रंथालीने प्रकाशित केले आहे.

जॉन गोन्सालविस उत्तम लेखक आहेत. त्यांची ‘उन्हातले झाड’, युगप्रवर्तक, कावड, रूपवंत फुले, शोध मानवाचा, असावे घरकुल, आतला आवाज, निवडक बोधकथा, संस्कारासाठी दिनमाहात्म्य, यासारखी पुस्तके प्रकाशित झालेली आहे. त्यासाठी त्यांना महाराष्ट्र शासनाचा स्वर्गीय यशवंतराव चव्हाण राज्य वाङ्मय पुरस्कार यासह अनेक पुरस्कार मिळालेले आहेत.

‘ग्रंथदूत’ हे पुस्तक केवळ ग्रंथवाचन, वाचनसंस्कार त्यासाठी प्रयत्न करणारे विविध मान्यवर यांची माहिती देत नाही, तर बहुश्रुत होण्यासाठी पुस्तकांच्या सान्निध्यात राहणे किती आवश्यक आहे याची प्रकर्षाने जाणीव करून देते.

या पुस्तकासाठी माजी मुख्यमंत्री सुशीलकुमार शिंदे यांनी प्रस्तावना दिलेली आहे. स्वतः लेखकाने त्यांच्या मनोगतात स्वतःची लेखन भूमिका स्पष्ट केलेली आहे. या पुस्तकाचे मुखपृष्ठ सतीश खानविलकर यांनी साकारलेले आहे.

मूल्य २५० रुपये । सवलतीत १५० रुपये

प्राजक्त देशमुख, स्वाती चिटणीस, सुहास जोशी आणि प्रदीप वेलणकर नाटकातील अंशाचे अभिवाचन करताना

बालकुमार दिवाळीसंध्यामधील कलावंतांचा पुस्तक देऊन सत्कार

सारस्वत
बँक

सारस्वत को-ऑपरेटिव्ह बँक लि.
(शेड्युल्ड बँक)

विश्वासाच्या नात्याची अविरत परंपरा...

FIXED DEPOSITS
आकर्षक व्याजदर!

8.00 %
p.a.

ज्येष्ठ नागरिकांसाठी

7.50 %
p.a.

इतरांसाठी

अधिक माहितीसाठी आपल्या नजीकच्या शाखेशी किंवा www.saraswatbank.com या वेबसाईटवर संपर्क करा.